

Paulus: wijsheidsleraar voor de Romeinen?

*Een onderzoek naar sporen van Paulus' Korinthische wijsheidsverkondiging in de brief aan de Romeinen
op basis van een semantische woordveldanalyse*

Auteur: drs. R. F. (Rik) Willemsen
Studentnummer: 0600202
Datum: 23-08-2019
Begeleider: dr. J. L. H. (Jan) Krans
Beoordelend docent: dr. L. T. (Theo) Witkamp

Masterthesis in het kader van de Master Gemeentepredikant, Bijbelse en historische Theologie.
Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Amsterdam.

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: drs. R. F. (Rik) Willemsen

Titel masterthesis: Paulus: wijsheidsleraar voor de Romeinen?

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Amersfoort, 23-09-2019

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Amersfoort, 23-09-2019

VOORWOORD

Vier jaar geleden schreef ik ook een voorwoord. Het voorwoord van mijn eerste masterthesis aan de PThU. Die eerste thesis was de afsluiting van een lange periode als afstandsstudent aan de PThU(K). Ik bedankte mensen in mijn naaste omgeving en beloofde dat ik na het afronden van de thesis meer tijd voor ze zou hebben. Die belofte heeft niet lang standgehouden. Een jaar later stond ik weer ingeschreven aan de PThU. En al snel werd me duidelijk dat het examenreglement voorschrijft dat er een nieuwe thesis moest komen. Het resultaat ligt voor u.

Ik bedank mijn begeleider Jan Krans voor het meedenken in de opzet van het onderzoek. We zijn tot een onderzoeksaanpak gekomen die zowel relevant als pragmatisch is gebleken. Relevant omdat ik heb kunnen werken aan een onderzoeksmethode die mijns inziens nog niet eerder op deze manier is ingezet. De onderzoeksresultaten voegen tevens relevante inzichten toe aan de vergelijking van twee brieven van Paulus. De aanpak is pragmatisch gebleken omdat ik heb kunnen voortbouwen op mijn eerste thesis. Ik wil Jan ook bedanken voor de begeleiding. De begeleidingsgesprekken waren voor mij niet alleen een mogelijkheid om inhoudelijke terugkoppeling te krijgen. Het waren voor mij ook momenten waarop een nieuwe energie-impuls gegeven werd aan het verder wat eenzame onderzoeksbestaan. Theo Witkamp bedank ik voor de waardevolle opmerkingen op mijn onderzoeksopzet. De waarschuwing om in het onderzoek niet te snel te 'verdinglichen' heeft me meerdere malen bepaald bij de menselijke kant van Paulus. Een relativering die me lucht en ruimte gegeven heeft.

Medestudenten Bertien en Ardin zijn me de afgelopen maanden tot steun geweest. We zitten in hetzelfde schuitje van het combineren van de studie met een druk gezins- en werkleven. Het is een groot goed dat ik met jullie zowel over de complexiteit van theologische onderwerpen kan praten als over de complexiteit van het opvoeden van peuters. Bedankt!

Mijn vrouw Wanda kent mij bijna niet anders als studierend. Van mijn vorige thesis heb ik geleerd om geen beloftes meer te maken maar met deze tweede thesis is toch weer een belangrijke stap gezet in de afronding van de huidige studie. Ik bedank je voor het geduld dat je hebt en de ruimte die je geeft om mijn roeping te onderzoeken. Zonder jouw praktische en mentale steun was deze thesis er niet geweest.

Rest mij niets dan u veel leesplezier te wensen.

Amersfoort, augustus 2019.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	2
INHOUDSOPGAVE	3
INLEIDING.....	5
HOOFDSTUK 1 RELEVANTE ACHTERGRONDEN VAN DE ROMEINENBRIEF	8
§1.1 DATERING, AUTEURSCAP EN AUTHENTICITEIT	8
§1.2 AANLEIDING, DOEL EN THEMA VAN DE BRIEF.....	9
§1.3 ADRESSANTEN VAN DE BRIEF	10
§1.4 CONCLUSIE	12
HOOFDSTUK 2 WIJSHEID IN 1 KOR. 1-4	13
§2.1 WIJSHEID IN 1 KOR. 2:6-16.....	13
§2.2 OVERIGE EIGENSCHAPPEN VAN WIJSHEID IN 1 KOR. 1-4	14
§2.3 CONCLUSIE	15
HOOFDSTUK 3 SEMANTISCHE DOMEINANALYSE	17
§3.1 INTRODUCTIE EN METHODE	17
§3.2 SEMANTISCHE DOMEINEN WIJSHEIDSCONCEPT 1 KOR. 1-4	18
§3.3 IDENTIFICATIE VAN POTENTIEEL RELEVANTE TEKSTGEDEELTEN IN ROMEINEN	20
§3.4 CONCLUSIE	21
HOOFDSTUK 4 EXEGETISCHE ANALYSE	22
§4.1 ROM. 1:14	22
§4.2 ROM. 1:19-22	23
§4.3 ROM. 2:17-20	25
§4.4 ROM. 11:25-36	27
§4.5 ROM. 12:2	31
§4.6 ROM. 16:19	34
§4.7 ROM. 16:25-27	36
§4.8 CONCLUSIE	38
HOOFDSTUK 5 WIJSHEID IN DE ROMEINENBRIEF.....	39
§5.1 ROM. 1:14	39

§5.2 ROM. 1:19-22	40
§5.3 ROM. 2:17-20	40
§5.4 ROM. 11:25-36	42
§5.5 ROM. 12:2	46
§5.6 ROM. 16:19	47
§5.7 CONCLUSIE	48
HOOFDSTUK 6 SAMENVATTING EN CONCLUSIE	53
§6.1 SAMENVATTING	53
§6.2 CONCLUSIE	54
§6.3 EVALUATIE VAN DE GEHANTEERDE ONDERZOEKSMETHODE	56
§6.4 VERDER ONDERZOEK	58
BIJLAGE 1 SIGNAALWOORDEN 1 KOR. 1-4 EN SEMANTISCHE DOMEINEN.....	59
BIJLAGE 2 VINDPLAATSEN SEMANTISCHE DOMEINEN IN ROMEINEN	62
BIJLAGE 3 OVERZICHT VAN GEBRUIKTE SEMANTISCHE DOMEINEN EN SUBDOMEINEN	68
BIBLIOGRAFIE	69

INLEIDING

In 2015 heb ik een Masterthesis geschreven waarbij Paulus' wijsheidsverkondiging aan de gemeente in Korinthe onderzocht is in het licht van de intertestamentaire wijsheidsliteratuur.¹ Ik heb de vraag beantwoord in hoeverre en op welke wijze Paulus bestaande wijsheidsconcepten uit de intertestamentaire wijsheidsliteratuur herdefinieert in 1 Kor. 2:6-16. Het onderzoek uit 2015 was gefundeerd in de traditiekritiek en leverde inzicht op in de continuïteiten en discontinuïteiten tussen wijsheidsliteratuur uit de religieuze context van Paulus en het wijsheidsbegrip zoals hij dit in 1 Korintiërs gebruikt.

Als vervolg hierop onderzoek ik in de thesis die nu voorligt of dit wijsheidsbegrip ook buiten 1 Korintiërs door Paulus gebruikt wordt. Het is een vraagstuk dat al ruim 100 jaar onderzocht wordt nadat 'Hans Windisch [had] opened the door to a sapiential Paul.'² De ontdekking van de Dode-Zeerollen en 'the new perspective on Paul' hebben ertoe bijgedragen dat het vraagstuk actueel is.³ Wijsheid wordt ofwel als een constant concept binnen het denken van Paulus gezien of als een situationeel concept dat enkel in de context van de gemeente in Korinthe voorkomt. Een representant van de situationele visie is Inkelaar die stelt: '1 Cor. 1-4 shows a deep interest in wisdom. The origin of this interest does not lie with Paul – elsewhere he is silent on wisdom – but with the Corinthians.'⁴ Een representant van de constante visie is Joachim Theis die Paulus bestempelt als 'Weisheitslehrer'.⁵ Theis leunt hierbij sterk op Conzelmann.⁶ In mijn eerdere thesis was de weging van beide kampen niet relevant. In deze tweede thesis pak ik deze vraag op zodat ik mij tot beide polen kan verhouden. De titel van mijn thesis verwijst naar de term 'Weisheitslehrer', door Theis geïntroduceerd. Waar Theis de conclusie trekt dat Paulus gezien kan worden als wijsheidsleraar gebruik ik voor de titel van mijn thesis een vraagteken.

Voor de afbakening is de vraag welke primaire bronnen onderdeel zouden moeten zijn van het onderzoek. Omdat het onderwerp gericht is op het onderzoeken van een eventuele continuïteit van het wijsheidsconcept bij Paulus is de eerste afbakening te maken door te focussen op de onbetwiste brieven

---

¹ Rik F. Willemsen, *Wat is wijsheid? Paulus' wijsheidsverkondiging aan de gemeente in Korinthe in het licht van de intertestamentaire wijsheidsliteratuur* (Master Thesis), Groningen: in eigen beheer, 2015.

² E. Elizabeth Johnson, *The Function of Apocalyptic and Wisdom Traditions in Romans 9-11* (SBLDS 109), Atlanta: Scholars, 1989, p. 23.

³ The new perspective on Paul representeert een ommekeer in de visie op Paulus, waarbij het naleven van de wet in relatie tot het verkrijgen van Gods genade wordt genuanceerd. Het nieuwe perspectief laat zien dat Paulus zich niet zozeer tegen het Joodse wetticisme afzet maar veelmeer tegen de wet als scheidingslijn tussen Joden en niet-Joden. Het boek 'Paul and Palestinian Judaism' van Sanders wordt gezien als startpunt van dit nieuwe perspectief. (Ed P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: a Comparison of Patterns of Religion*, Minneapolis: Fortress, 1977)

⁴ Harm-Jan Inkelaar, *Conflict over Wisdom. The Theme of 1 Corinthians 1-4 Rooted in Scripture* (CBET 63), Leuven: Peeters, 2011, p. 63.

⁵ Joachim Theis, *Paulus als Weisheitslehrer: der Gekreuzigte und die Weisheit Gottes in 1 Kor 1-4* (Biblische Untersuchungen 22), Regensburg: Friedrich Pustet, 1991.

⁶ Hans Conzelmann, 'Paulus und die Weisheit', *NTS* 12 (1986), pp. 231-244.

van Paulus.⁷ Binnen dit corpus is de keuze voor een breed onderzoek, waarbij ik niet te diep op de verschillende brieven in kan gaan, of de keuze voor een beperkter focus met meer diepgang. In de voorbereiding van het onderzoek is gebleken dat het zwaartepunt van de relevante verzen buiten 1 Korintiërs zich in de Romeinenbrief bevindt. In de Romeinenbrief is bovendien een aantal letterlijke overeenkomsten met 1 Korintiërs aan te wijzen dat verder onderzoek waard is.

In dit onderzoek beantwoord ik de volgende hoofdvraag: in hoeverre kan het gebruik van wijsheidsbegrippen in de Romeinenbrief gezien worden als continuering van het wijsheidsconcept dat Paulus in 1 Kor. 1-4 gebruikt?

Omdat ik de brieven op conceptueel niveau wil vergelijken is het analyseren van letterlijke overeenkomsten niet voldoende. Het kan immers zo zijn dat Paulus in de Romeinenbrief andere woorden gebruikt om een concept te omschrijven dat hij ook in 1 Korintiërs gebruikt. Om breder te kunnen kijken dan woordelijke overeenkomsten heb ik een methode ontwikkeld die gebruik maakt van zogenaamde semantische domeinen. Ik maak hierbij gebruik van het lexicon van Louw en Nida dat de lemma's niet alfabetisch sorteert maar presenteert in zogenaamde semantische domeinen.⁸ Door de lemma's te groeperen in semantische domeinen en -subdomeinen wordt duidelijk dat lemma's verschillende betekenissen kunnen hebben en dat verschillende lemma's tot hetzelfde semantische domein kunnen behoren. Op deze wijze wordt een netwerk van relaties zichtbaar dat niet in een regulier lexicon te vinden is. Het resultaat van de vergelijking van de twee brieven op basis van semantische domeinen is een selectie van tekstgedeelten in de Romeinenbrief die potentieel een continuïteit vormen met het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs. In hoofdstuk 3 wordt deze methode uitgebreid toegelicht en toegepast. In de conclusie wordt de methode geëvalueerd.

De opbouw van de thesis volgt de stappen van het opbouwen van het theoretisch kader om beide brieven met elkaar te vergelijken. Hoofdstuk 1 geeft een introductie van de gemeenschap in Rome en behandelt de achtergrond en aanleiding van de Romeinenbrief. Er wordt antwoord gegeven op de eerste deelvraag: welke religieuze achtergronden van de gemeente in Rome zijn relevant in relatie tot het bestuderen van mogelijke continuïteiten met het wijsheidsconcept zoals dit in 1 Korintiërs verwoord wordt? In hoofdstuk 2 wordt het eerste deel van het theoretisch kader gebouwd door het

---

⁷ Behalve 1 Korintiërs zijn dit 1 Thessalonicenzen, Galaten, 2 Korintiërs, Romeinen, Filippenzen en Filemon.

⁸ Johannes P. Louw en Eugene A. Nida, *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*, New York: United Bible Societies, 1989.

beantwoorden van de tweede deelvraag: welke eigenschappen kenmerken het concept van wijsheid zoals Paulus dit verkondigt in 1 Kor. 1-4? Dit deel van het theoretisch kader neemt de eigenschappen van wijsheid uit mijn eerdere thesis over en vult deze aan met eigenschappen die destijds buiten het onderzoek vielen. Het tweede gedeelte van het theoretisch kader is het selecteren van relevante tekstgedeelten uit Romeinen. De semantische domeinanalyse wordt hierbij ingezet om de deelvraag te beantwoorden die hierbij hoort: welke tekstgedeelten in Romeinen vormen op basis van een semantische domeinanalyse potentieel een continuïteit met het wijsheidsconcept zoals dit in 1 Korintiërs gebruikt wordt?

De beantwoording van de tweede en derde deelvraag vormt het kader van het verdere onderzoek: een overzicht met eigenschappen van wijsheid uit 1 Kor. 1-4 en tekstgedeelten uit Romeinen die hiermee mogelijk een continuïteit vertonen. Voordat de daadwerkelijke vergelijking plaatsvindt ga ik in hoofdstuk 4 dieper op de geselecteerde tekstgedeelten in door de vierde deelvraag te beantwoorden: welke relevante exegetische problemen zijn voor de geselecteerde tekstgedeelten te onderkennen? In hoofdstuk 5 komt de daadwerkelijke vergelijking tussen beide brieven aan bod in de beantwoording van de laatste deelvraag: Welke continuïteiten en discontinuïteiten bestaan er tussen het wijsheidsconcept uit 1 Kor. 1-4 en de geselecteerde tekstgedeelten uit Romeinen?

In hoofdstuk 6 worden de onderzoeksresultaten samengevat en geïntegreerd in een conclusie die antwoord geeft op de hoofdvraag van dit onderzoek. Tevens bevat dit hoofdstuk een evaluatie van de gehanteerde onderzoeksmethoden en worden er suggesties gegeven voor verder onderzoek.

HOOFDSTUK 1 RELEVANTE ACHTERGRONDEN VAN DE ROMEINENBRIEF

Het doel van dit hoofdstuk is om een aantal achtergronden van de Romeinenbrief en haar ontvangers te beschrijven. Ik geef hierbij geen algemene inleiding op de Romeinenbrief maar beperk me tot de onderwerpen die relevant zijn binnen het kader van dit onderzoek. Belangrijke bronnen zijn de algemene inleiding van het EKK commentaar van Wolter⁹ en de recente introductie in Paulus' leven, brieven en gedachtegoed van Sanders.¹⁰ Beide bronnen bouwen voort op werk van eerdere commentatoren en bieden naast hun eigen interpretatie ook een goed overzicht van standpunten van anderen.

§1.1 DATERING, AUTEURSCHAP EN AUTHENTICITEIT

Op basis van de personen die Paulus noemt in het slot van de Romeinenbrief wordt algemeen aangenomen dat de brief in de omgeving van Korinthe geschreven moet zijn. Gezien Paulus' aankondiging dat hij op weg gaat naar Jeruzalem om daar de opbrengst van zijn collecte te brengen en de reischronologie zoals deze in Handelingen terug te vinden is bevindt Paulus zich op een scharnierpunt van zijn missie. Hij is op weg terug naar Jeruzalem en zal na het overhandigen van de collecte zijn missie voortzetten in Spanje. Rome zal daarbij een tussenstop zijn. In de Romeinenbrief zelf vinden we geen aanwijzingen voor een datering van de brief. Voor de meeste commentatoren is de ontmoeting tussen de proconsul Gallio en Paulus zoals beschreven in Hand. 18:12-17 een historisch ijkpunt. Problematisch is echter dat de regeringsperiode van Gallio niet onomstotelijk vaststaat. Tevens is de chronologie van Handelingen die gebruikt wordt om het briefmoment te bepalen historisch onbetrouwbaar. Wolter geeft een overzicht van dateringen van een groot aantal commentatoren die uiteenlopen van eind 54 tot voorjaar 59 en concludeert dat 'wir nicht mehr sagen [können], als dass der Römerbrief wahrscheinlich in der zweiten Hälfte der 50er Jahre geschrieben wurde.'¹¹ Voor mijn onderzoek is deze bandbreedte voldoende.

Er is wetenschappelijke consensus over het auteurschap van Paulus. De brief komt zowel inhoudelijk als qua stijl overeen met overige brieven waarvan Paulus als auteur wordt aangemerkt. Wat betreft de eenheid van de brief zoals we hem nu kennen concentreert zich de discussie op de laatste twee hoofdstukken. Jewett presenteert in zijn inleiding een uitgebreide analyse van de 15 bekende varianten van de Romeinenbrief en concludeert zelf dat Rom. 16:17-20a en Rom. 16:25-27 interpolaties

---

⁹ Michael Wolter, *Der Brief an die Römer, Teilband 1: Röm 1-8* (EKKNT, VI/1), Zürich: Benziger, 2014.

¹⁰ Ed P. Sanders, *Paul: The Apostle's Life, Letters, and Thought*, Minneapolis: Fortress, 2015.

¹¹ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 30.

zijn die niet van Paulus afkomstig zijn.¹² De classificatie van Rom. 16:25-27 als interpolatie wordt door de meeste commentatoren gedeeld. Rom. 16:17:20a wordt door de meeste commentatoren wel als authentiek gezien. Beide tekstgedeelten zullen in hoofdstuk 4 geanalyseerd worden, waarbij de vraag naar auteurschap verder besproken wordt.

§1.2 AANLEIDING, DOEL EN THEMA VAN DE BRIEF

Ten opzichte van de overige brieven van Paulus neemt de Romeinenbrief een bijzondere positie in. Paulus schrijft de overige brieven naar gemeenten die hij zelf heeft gesticht, of in het geval van Filemon naar een persoon die hij kent. Hij kan zich beroepen op reeds eerder opgebouwde autoriteit en geeft vanuit deze autoriteit antwoord op concrete situaties die in de betreffende gemeente spelen. De Romeinenbrief heeft een ander uitgangspunt. Paulus is nog nooit in Rome geweest. Sanders geeft een aantal voorbeelden waaruit blijkt dat 'Paul was highly conscious of the fact that the Roman church was not "his" because he had not founded it.'¹³ Dit maakt het minder aannemelijk dat de aanleiding van de brief een situationele aanleiding in Rome is, zoals een bekend conflict of praktisch probleem. Het ligt meer voor de hand dat Paulus een persoonlijk motief heeft in het voorbereiden van zijn missie naar Spanje. Jewett typeert de brief als 'a unique fusion of the "ambassadorial letter" with several of the other subtypes in the genre: the parenetic letter, the hortatory letter, and the philosophical diatribe.'¹⁴ Wolter sluit bij deze aanleiding aan en benoemt vooral het opbouwen van een vertrouwensband met de Romeinse gemeenschap. Een vertrouwensband die functioneel ingezet kan worden op doorreis naar Spanje. Daardoor is de toon van de brief minder verkondigend dan de overige brieven en ligt de nadruk meer op het behandelen van een aantal theologische onderwerpen. Wolter constateert dat in de Romeinenbrief relatief veel thematische overlap zit met de overige brieven, en dat de brief gezien kan worden als een 'intensive Wiederverwendung [...] theologischen Bausteine aus andere Briefen.'¹⁵ Die overlap en hergebruik van thema's herken ik ook. Dat is immers ook de basis van dit onderzoek. Maar als Wolter vervolgens schrijft over het 'characteristische Profil der paulinischen Theologie' die in de Romeinenbrief zichtbaar zou worden gaat hij wat mij betreft een stap te ver.¹⁶ Ook de uitspraak dat de Romeinenbrief 'einen theologischen Kommentar zu dem von Paulus verkündigten Evangelium' zou zijn is

---

¹² Robert Jewett, *Romans. A Commentary* (Hermeneia), Minneapolis: Fortress, 2007, pp. 4-18.

¹³ Sanders, *Paul: The Apostle's Life*, p. 616.

¹⁴ Jewett, *Romans*, p. 44.

¹⁵ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 48.

¹⁶ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 48.

voor mij te ver doorgevoerd.¹⁷ Met dit soort kwalificaties wordt Paulus mijns inziens teveel als systematisch theoloog neergezet.

Sanders geeft terecht aan dat een brief niet per definitie één hoofdthema hoeft te hebben maar hij wijst wel op de dominante boodschap van 'the equality of Jew and gentile before God.'¹⁸ Deze gelijkheid wordt ook door Jewett gezien als hoofdthema, gekoppeld aan het persoonlijke doel van Paulus om de gemeente in Rome voor te bereiden op zijn komst en doorreis naar Spanje. Behalve het streven naar gelijkheid tussen Jood en heiden ziet Jewett de boodschap van gelijkheid voor God ook toepasbaar op de relatie tussen en binnen de verschillende Christelijke congregaties. Het Evangelie 'offered grace to every group in equal measure, shattering the imperial premise of exceptionalism in virtue and honor.'¹⁹ Het concept van 'honor' wordt door Jewett benoemd als situationeel verschijnsel dat ten gronde ligt aan de vermeende versplintering van de gemeente in Rome. Ik ga hier in de volgende paragraaf dieper op in. De boodschap van gelijkheid voor het aangezicht van God is een hoofdthema dat ik ook zie in de Romeinenbrief. Het is echter lastig vast te stellen in hoeverre dit thema een theologisch doel of een puur praktisch doel dient. Gezien de inleiding en het slot van de brief heeft de brief voor mij meer een praktisch persoonlijk karakter en in mindere mate een theologisch opbouwend karakter.

§1.3 ADRESSANTEN VAN DE BRIEF

Aangezien de Romeinenbrief niet aan een voor Paulus bekende gemeente geschreven is, is het risico op speculatie groot als het gaat om het omschrijven van de adressanten van de brief. Zelfs voor de brieven die wel een specifieke gemeente aanschrijven en concrete gemeenteproblematiek adresseren is de verleiding voor 'mirror reading' groot.²⁰ In een reconstructie van de christelijke gemeenschap in Rome gebruiken de meeste commentatoren twee historische gebeurtenissen uit de regeringsperiode van Claudius gecombineerd met aanwijzingen uit Handelingen en de Romeinenbrief zelf. De eerste gebeurtenis is een samscholingsverbod voor Joden in de regeringsperiode van Claudius. De tweede gebeurtenis is het verdrijven van de Joodse gemeenschap, of een deel daarvan, uit Rome. Ook dit vond plaats tijdens de regeringsperiode van Claudius. Deze laatste gebeurtenis wordt in Hand. 18:2 genoemd als reden dat Prescilla en Aquila zich in Korinthe bevonden en wordt door historici uit de eerste eeuwen

---

¹⁷ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 47.

¹⁸ Sanders, *Paul: The Apostle's Life*, p.615.

¹⁹ Jewett, *Romans*, p. 1.

²⁰ Over het methodische probleem van 'mirror reading' in de Korintiërsbrief schrijft Inkelaar het volgende: "'Mirror reading" through supposing that the Corinthian situation is a mirror image of the letter's content, is methodically wrong. There is not a one to one match of content and *Sitz im Leben*. The situation in Corinth is the occasion of the letter rather than its all-determining cause.' (Inkelaar, *Conflict over Wisdom*, p. 108)

na Christus bevestigd.²¹ Hoewel Hand. 18:2 spreekt van ‘alle Joden’ wordt algemeen aangenomen dat dit een ‘Generalisierung [ist], die alle historische Wahrscheinlichkeit gegen sich hat.’²² De exacte datering is lastig, mede ook omdat de enige bron die datering mogelijk maakt Orosius is, een Christelijke historicus uit de 5^e eeuw die de historische feiten mogelijk met Hand. 18:2 heeft geharmoniseerd.²³ De meeste commentatoren komen uit op het jaar 41 voor het samenscholingsverbod en het jaar 49 voor de verbanning.

Interessanter dan een exacte datering is de oorzaak van het samenscholingsverbod en de verbanning, een focus die Wolter kiest in zijn commentaar. Op basis van historische bronnen die spreken van onrusten binnen de Joodse gemeenschap concludeert hij ‘dass Claudius mit seinem Edikt auf einen Konflikt zwischen christlichen und nichtchristlichen Juden um die Messianität Jesu reagiert hat.’²⁴ Jewett introduceert een aanvullende karakteristiek van de Romeinse maatschappij om de situatie van de adressanten van de brief van Paulus te reconstrueren. Hij ziet de ‘quest for honor’ als belangrijk concept in het Romeinse publieke domein. Dit concept speelt ook binnen de Joodse en jonge christelijke gemeenschap die in Rome sterk gedecentraliseerd is. Karakteristiek voor de gemeenschap is dat ‘despite their comparatively low social status, the house and tenement churches in Rome were engaged in fierce competitions with one another for superior honor.’²⁵ Jewett ziet dit Romeinse concept van ‘honor’ als belangrijke drijfveer van de situatie waar de ontvangers van de brief van Paulus zich in bevinden: ‘sectarian splintering seems to have been characteristic of the recipients of Paul’s letter.’²⁶ Een algemeen beeld dat de meeste commentatoren schetsen van de Joden en christenen in Rome ten tijde van de Romeinenbrief is een beeld van een decentrale, versplinterde gemeenschap. Onrusten binnen de gemeenschap hebben ertoe geleid dat er sprake is geweest van een samenscholingsverbod en verbanning waardoor de achterblijvende gemeenten ondergronds hebben moeten opereren. Of de christelijke gemeente zich al dan niet nog onderdeel wist van de Joodse gemeenschap is niet met zekerheid vast te stellen.

Met deze algemene schets van de situatie in Rome ten tijde van het ontvangen van de brief is nog geen antwoord gegeven op de vraag naar de adressanten van de brief. Op basis van het hoofdthema van de brief en het feit dat Paulus zichzelf apostel van de heidenen noemt in de aanhef en

---

²¹ Wolter noemt hierbij de bronnen van Sueton en Paulus Orosius. (Wolter, *Der Brief an die Römer*, p.34)

²² Wolter, *Der Brief an die Römer*, p.36.

²³ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 34, voetnoot 69.

²⁴ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 38.

²⁵ Jewett, *Romans*, p.71.

²⁶ Jewett, *Romans*, p.61.

het slot van de brief lijkt het dat de adressanten de heidenchristenen zijn. Sanders spreekt zelfs van een 'exclusively gentile orientation of his mission'.²⁷ De meeste commentatoren sluiten echter niet uit dat de brief ook tot de Joodse christenen is geschreven. In Rom. 9-11 is Israël duidelijk het onderwerp van de brief en in Rom. 2:17-29 wordt zelfs rechtstreeks tot een Joodse ontvanger gesproken. Wolter, die net als Sanders een exclusieve heidenchristelijke doelgroep voor ogen heeft, bepleit dat de Joodse ontvanger Paulus zelf is en dat hij 'gegenüber dem Juden Paulus theologische Rechenschaft über das von ihm verkündigte Evangelium ablegt, das ihn nun als Vertreter von Heiden wieder nach Jerusalem zurückführt.'²⁸ Ik vind deze theorie van Wolter te ver gaan maar herken wel in meer algemene zin de retorische vorm van diatribe in deze passages.²⁹ Het feit dat Paulus zich met dit retorische instrument tot een fictieve Joodse gesprekspartner richt impliceert echter niet dat de brief niet daadwerkelijk aan een Joodse doelgroep geschreven zou kunnen zijn. Ook niet als deze fictieve gesprekspartner Paulus zelf is. Het algemene beeld is dat Paulus zich richt tot zowel heidenchristenen als Joodse christenen, waarbij de verhouding tussen die twee groepen niet met zekerheid vast te stellen is. De meeste commentatoren gaan er echter wel vanuit dat de doelgroep overwegend bestaat uit heidenchristenen. Daar sluit ik me bij aan.

§1.4 CONCLUSIE

Relevant voor dit onderzoek is dat de brief voor het grootste deel aan Paulus zelf toe te schrijven is. Paulus schrijft de brief aan een gemeente die hij noch gesticht heeft, noch persoonlijk kent. Onduidelijk is of de christelijke gemeente in Rome ten tijde van de brief al los gezien werd van de Joodse gemeenschap. De brief dient een persoonlijk doel, namelijk het voorbereiden van een missiereis naar Spanje waarbij Rome een tussenstop zal zijn. Er speelt dus een diplomatiek argument mee bij het schrijven van de brief. Doelgroep is de christelijke gemeente in Rome die zowel uit heidenchristenen als Joodse christenen bestaat. Gelijkwaardigheid tussen Jood en heiden is een thema dat veelvuldig terugkeert in de brief. In combinatie met het expliciet benoemen van een missie aan de heidenen maakt het waarschijnlijk dat het grootste deel van de adressanten bestaat uit heidenchristenen.

---

²⁷ Sanders, *Paul: The Apostle's Life*, p. 618.

²⁸ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 50.

²⁹ Jewett noemt deze passages ook in zijn bespreking van diatribe als retorisch instrument in de Romeinenbrief. (Jewett, *Romans*, p. 26)

HOOFDSTUK 2 WIJSHEID IN 1 KOR. 1-4

Het onderzoek naar mogelijke continuïteit tussen wijsheid in 1 Korintiërs en Romeinen begint met het vaststellen van eigenschappen van wijsheid in 1 Korintiërs. Op basis van deze eigenschappen bepaal ik in hoofdstuk 3 de semantische domeinen waarmee de tekstgedeelten uit de Romeinenbrief geïdentificeerd kunnen worden. De kern van Paulus' gedachten over wijsheid komt voort uit 1 Kor. 2:6-16, de centrale passage van mijn vorige thesis. Ik heb destijds voor dit specifieke tekstgedeelte gekozen omdat Paulus hier vanuit zichzelf het begrip wijsheid lijkt te definiëren in plaats van dat hij dit dialectisch afzet tegen de situatie die hij in Korinthe aan heeft getroffen. De drie eigenschappen van wijsheid die ik destijds heb onderzocht zullen in dit hoofdstuk kort herhaald worden. Aanvullend kijk ik breder naar 1 Korintiërs en herleid ik aanvullende eigenschappen van wijsheid uit de omliggende hoofdstukken. Sommige commentatoren bakenen de 'wijsheidshoofdstukken' af op 1 Kor. 1-3.³⁰ Andere commentatoren zien 1 Kor. 1-4 als een eenheid.³¹ Voor dit onderzoek zal ik me niet verder verdiepen in deze verschillende opvattingen en gebruik ik de ruime afbakening van 1 Kor. 1-4.

§2.1 WIJSHEID IN 1 KOR. 2:6-16

De eerste eigenschap die onderzocht is gaat over de ontvangers van de wijsheid die door Paulus in 1 Kor. 2:6 τέλειοι worden genoemd. Hoewel dit begrip doet vermoeden dat wijsheid slechts toegankelijk is voor een select aantal mensen concludeerde ik 'om τέλειοι te lezen als tegenstelling van het in 1 Kor. 3:1 gebruikte begrip νηπίοι' waarbij het bereiken van de volwassen staat een potentie is die iedereen in zich draagt.³² Ik zag een parallel met het proces van geestelijke groei dat Philo gebruikt. Paulus beschrijft het groeiproces echter niet in systematische stappen zoals Philo dit doet. De tegenstelling tussen τέλειος en νηπίος wordt door veel commentatoren gelijkgesteld met de tegenstelling tussen πνευματικός en σαρκίνος.³³ Dit is een voor Paulus gangbare tegenstelling die hij onder andere in 1 Kor. 3:1 hanteert. Het gebruik van het specifieke begrip τέλειος in relatie tot wijsheid dient een retorisch doel, waarbij Paulus de in Korinthe gangbare exclusieve betekenis gebruikt in zijn retorische spel tussen Gods kruiswijsheid en de aardse wijsheid waarbij de Korinthische uitverkorenen als kinderen worden weggezet.

De tweede eigenschap van wijsheid komt voort uit 1 Kor. 2:7-8. Het gaat om het verborgen karakter van wijsheid. Net als het begrip τέλειος suggereert het verborgen karakter van wijsheid een

³⁰ Bijvoorbeeld Hans Conzelmann, *Der Erste Brief an die Korinther* (KEK), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981, p.57 en Gordon D. Fee, *The First Epistle to the Corinthians*, 2nd Revised Edition (NICNT), Grand Rapids: Eerdmans, 2014, p. 16.

³¹ Bijvoorbeeld Inkelaar, die zich baseert op een retorische afbakening. (Inkelaar, *Conflict over Wisdom*)

³² Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p. 77.

³³ Bijvoorbeeld Fee, *The First Epistle to the Corinthians*, p. 109 en Wolfgang Schrage, *Der erste Brief an die Korinther*, 1. Teilband 1Kor 1,1-6,11 (EKKNT VII/1), Zürich: Benziger, 1991, p. 249.

gnostische achtergrond waarbij wijsheid is bestemd voor de uitverkorenen. Ik heb in mijn onderzoek op basis van met name bronnen uit Qumran aangetoond dat de verborgen wijsheid in dit tekstgedeelte veelmeer het openbaringsschema volgt dat gangbaar is in de Joodse apocalyptiek.³⁴ Voorbestemde, verborgen wijsheid wordt door Gods handelen in het historische gebeuren van het kruis uit de verborgenheid gehaald en wordt als ware wijsheid voor iedereen toegankelijk. Paulus koppelt wijsheid en dwaasheid in 1 Kor. 1:18 ook aan redding en ondergang, wat wijsheid ook in apocalyptische context plaatst.

De rol van de Geest in het verkrijgen van wijsheid is de derde eigenschap die ik heb onderzocht. Waar in de onderzochte Joodse wijsheids- en apocalyptische literatuur het menselijk verstand, Thorastudie of apocalyptische boodschappers een rol speelden bij het zichtbaar maken van Gods wijsheid heeft Paulus in 1 Korintiërs 'de menselijke elementen die we in de intertestamentaire literatuur tegenkwamen radicaal verwijderd uit zijn argument'.³⁵ Het onderscheid dat Paulus maakt tussen Gods Geest en de menselijke geest is geen polariserend onderscheid tussen twee groepen mensen maar een onderscheid dat in elke mens aanwezig is. Ik concludeerde dat 'Paulus' gebruik van de term νοῦς [...] samen[valt] met de betekenis van πνεῦμα, dat wil zeggen, met het goddelijke deel van de menselijke ziel dat tijdens de schepping aan een ieder is gegeven.'³⁶ Het groeien in wijsheid, en het daarmee geestelijk volwassen worden, bestaat voor Paulus uit het benutten van de geestelijke potentie die door de Geest als νοῦς aan ieder mens is gegeven.

§2.2 OVERIGE EIGENSCHAPPEN VAN WIJSHEID IN 1 KOR. 1-4

Een eigenschap die benoemd is in de conclusie van mijn vorige onderzoek maar verder niet is uitgewerkt is de identificatie van wijsheid met de gekruisigde Christus. We lezen deze identificatie bijvoorbeeld in 1 Kor. 1:24 waar Christus Gods wijsheid genoemd wordt en in 1 Kor. 1:30 waar geschreven wordt dat Christus onze wijsheid is geworden door toedoen van God. Het kruisgebeuren speelt hierbij een belangrijke rol als verbinding tussen Gods Heilsplan en de menselijke geschiedenis. Theis omschrijft dit als volgt: 'Im Kreuzesgeschehen ist die σοφία τοῦ Θεοῦ erfahrbar und wird den Menschen im "Wort vom Kreuz" verkündigt.'³⁷ Theis ziet de 'Christus-Weisheit als Mittlergestalt' waarmee hij Christus als

---

³⁴ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, pp. 78-80.

³⁵ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p. 80.

³⁶ Hoewel niet expliciet en systematisch beschreven is bij Paulus iets te herkennen van de klassieke driedeling in de Griekse antropologie tussen νοῦς, ψυχή en σῶμα. (Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p.81)

³⁷ Theis, *Paulus als Weisheitslehrer*, p. 478.

Heilsbemiddelaar plaatst in een apocalyptisch Heilspatroon.³⁸ Een patroon dat ik identificeerde bij de bespreking van de verborgenheid van wijsheid.

Een andere eigenschap van wijsheid lezen we in 1 Kor. 2:7 waar gesproken wordt over wijsheid die al voor alle tijden bij God bekend was (πρὸ τῶν αἰώνων). Pre-existentie is een bekende eigenschap van wijsheid in de Joodse wijsheidsliteratuur.³⁹ Het lijkt dat Paulus deze eigenschap overneemt en toepast op het concept van wijsheid waarover hij in 1 Korintiërs schrijft. Kijkend naar de hierboven besproken identificatie van wijsheid en Christus kan de vraag gesteld worden of Christus als persoon volgens Paulus pre-existent is of dat hij Gods pre-existente wijsheid representeert. Kortom: of Christus zélf pre-existent is. Het beantwoorden van deze vraag gaat te ver voor dit onderzoek. Voorlopig neem ik het standpunt van Dunn in dat hij inneemt in zijn boek over de theologie van Paulus: de boodschap is 'not so much that Christ as Jesus of Nazareth had preexisted as such, but that preexistent Wisdom was now to be recognized in and as Christ.'⁴⁰ Dit standpunt onderstreept dat Paulus het pre-existente karakter van wijsheid uit de Joodse wijsheidsliteratuur overneemt maar trekt geen verregaande conclusie ten aanzien van een eventuele personificatie van deze pre-existente wijsheid in Christus.

Een laatste eigenschap van wijsheid in 1 Korintiërs is niet zozeer een eigenschap van wijsheid zelf maar een eigenschap van de manier waarop Paulus het concept van wijsheid inzet. In zijn retoriek gebruikt hij wijsheid vaak als onderdeel van een dualisme. Op verschillende plaatsen komt wijsheid voor in combinatie met dwaasheid. We zien het begrip wijsheid ook terugkeren in het eerder beschreven dualisme tussen kinderen en volwassenen. In het apocalyptische raamwerk dat in de vorige thesis is herkend komt wijsheid voor in apocalyptisch gekleurde dualismen als een nieuwe wereldorde die afgezet wordt tegen de heersende wereldorde en de tegenstelling tussen redding en vernietiging. In 1 Korintiërs keert Paulus de gangbare betekenis van de dualismen om waarbij zijn boodschap is dat Gods begrip van wijsheid en dwaasheid diametraal staat op de menselijke invulling van deze tegenstelling.

§2.3 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk heb ik op hoofdlijnen de eigenschappen beschreven die Paulus noemt in zijn behandeling van het concept wijsheid in 1 Korintiërs. De eerder onderzochte eigenschappen wijsheid voor de volmaakt, verborgenheid van wijsheid en de rol van de Geest in het verkrijgen van wijsheid zijn aangevuld met drie overige eigenschappen: identificatie van wijsheid met Christus, het pre-existente karakter van wijsheid en het retorische gebruik als onderdeel van dualismen. Deze zes eigenschappen

---

³⁸ Theis, *Paulus als Weisheitslehrer*, p. 478.

³⁹ Bijvoorbeeld Spr. 8:22-31.

⁴⁰ James D.G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, p. 274.

vormen het eerste deel van het theoretisch kader van dit onderzoek en zullen in het vervolg ingezet worden om de hoofdvraag van het onderzoek te beantwoorden.

HOOFDSTUK 3 SEMANTISCHE DOMEINANALYSE

§3.1 INTRODUCTIE EN METHODE

In dit hoofdstuk maak ik een selectie van tekstgedeelten uit Romeinen die gebruikt zal worden om de continuïteiten en discontinuïteiten met het wijsheidsconcept uit 1 Kor. 1-4 te onderzoeken. Ik maak hierbij gebruik van een methode gebaseerd op het lexicon van Louw-Nida. Voor mijn onderzoek biedt dit lexicon een verrijking in het vergelijken van 1 Korintiërs met de Romeinenbrief. Een verrijking ten opzichte van een letterlijke vergelijking van lemma's die het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs zouden representeren. In de literatuurstudie ter voorbereiding van dit onderzoek bleek al snel dat een dergelijke letterlijke vergelijking slechts enkele losse verzen opleverde terwijl er inhoudelijk meer overeenkomsten aan te wijzen waren. De heuristische methode die ik in dit onderzoek gebruik neemt de semantische domeinen van de kernbegrippen uit 1 Kor. 1-4 als uitgangspunt in tegenstelling tot de letterlijke vergelijking van lemma's. Hierdoor ontstaat er een breder taalveld waarop vergeleken kan worden. Mijn aanname is dat deze aanpak passages oplevert die ik zelf bij het lezen van de volledige brief aan de Romeinen niet als potentiële continuïteit aan zou merken maar toch interessant genoeg zijn voor nader onderzoek. Vanzelfsprekend leidt deze methode tot een toename van het aantal irrelevante overeenkomsten, zogenaamde 'false positives'. Dit nadeel weegt echter niet op tegen het voordeel van het vinden van overeenkomsten die niet met een letterlijke lemmavergelijking of persoonlijke lezing gevonden zouden zijn. Het ontwikkelen en toetsen van de hermeneutische methode van het vergelijken van twee teksten op basis van semantische domeinen is een van de nevensdoelen van dit onderzoek. Naast de inhoudelijke resultaten ben ik ook geïnteresseerd in de evaluatie van de methode zelf. Deze evaluatie doe ik in §6.3.

De vergelijking op basis van semantische domeinen voer ik in twee stappen uit. Allereerst bepaal ik op basis van zogenaamde signaalwoorden in 1 Kor. 1-4 welke semantische domeinen en subdomeinen relevant zijn in de vergelijking. Vervolgens zal ik op basis van deze domeinen en subdomeinen de Romeinenbrief analyseren. Voor elke overeenkomst bepaal ik in hoeverre de overeenkomst relevant is om nader onderzocht te worden in het kader van deze thesis. Het resultaat van dit hoofdstuk is een selectie van een aantal tekstgedeelten uit de Romeinenbrief dat mogelijk een inhoudelijke continuïteit vertoont met het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs. Voor beide stappen maak ik gebruik van de software van BibleWorks.⁴¹ Het lexicon van Louw-Nida is beschikbaar als analysetool in

---

⁴¹ *BibleWorks 10*, Software for Biblical Exegesis and Research, Norfolk: BibleWorks, 2017.

BibleWorks waardoor direct in de tekst de classificering in semantische domeinen getoond wordt. Deze werkwijze heb ik gehanteerd om voor 1 Kor. 1-4 in kaart te brengen welke semantische domeinen en subdomeinen van toepassing zijn als het gaat om het verwoorden van het wijsheidsconcept. In BibleWorks is het tevens mogelijk om teksten te doorzoeken op basis van een classificering van Louw-Nida. Deze zoekfunctie heb ik ingezet in het doorzoeken van de Romeinenbrief naar vindplaatsen van de semantische domeinen die in de eerste stap geïdentificeerd zijn.

De resultaten van BibleWorks heb ik geverifieerd met een ander softwarepakket, Logos.⁴² In deze vergelijking kwam aan het licht dat beide softwarepakketten het lexicon van Louw-Nida op een andere manier ingezet hebben. BibleWorks neemt de semantische indeling van Louw-Nida ongewijzigd over. Hierbij komt een woord meestal voor in meerdere semantische (sub)domeinen. Bij Logos is er sprake van een interpretatieslag waarbij ieder woord aan slechts één subdomein wordt toegekend. Er zijn echter geen verschillen gevonden die hebben geleid tot het wijzigen van de te selecteren tekstgedeelten uit Romeinen.

§3.2 SEMANTISCHE DOMEINEN WIJSHEIDSCONCEPT 1 KOR. 1-4

Voor het vaststellen van de semantische domeinen en subdomeinen waarmee ik de Romeinenbrief ga analyseren maak ik allereerst een selectie van woorden in 1 Kor. 1-4 die typerend zijn voor de manier waarop het wijsheidsconcept in deze vier hoofdstukken wordt gepresenteerd. Ik noem deze woorden signaalwoorden. Vanzelfsprekend zijn de signaalwoorden σοφία en haar tegenover μωρία. Sterk verwant aan σοφία is het signaalwoord γνῶσις. Deze drie lemma's vormen in hun varianten als verbum, substantief en adjectief het grootste deel van de te onderzoeken signaalwoorden. Daarnaast gebruik ik een aantal specifieke signaalwoorden die gerelateerd zijn aan de kenmerken van wijsheid zoals besproken in het vorige hoofdstuk.

Paulus gebruikt de zeer specifieke term τέλειος in 1 Kor. 2:6 om aan te geven dat Gods wijsheid bestemd is voor de volmaakten. Ten aanzien van het verborgen karakter van wijsheid lezen we varianten van de signaalwoorden μυστήριον en ἀποκρύπτω in 1 Kor. 2:7. En de laatste eigenschap, het leren kennen van Gods wijsheid door de Geest, zien we in 1 Kor. 2:10-14 terug in de signaalwoorden ἀποκαλύπτω, οἶδα en γινώσκω. De Geest zelf kan niet als signaalwoord ingezet worden gezien het algemene karakter van dit begrip.

---

⁴² Logos Bible Software 8, Software for Biblical Exegesis and Research, Bellingham: Faithlife, 2019.

Een gedetailleerde analyse van alle vindplaatsen van de signaalwoorden en hun gerelateerde lemma's is te vinden in bijlage 1. De dominante semantische domeinen zijn 28 (to know) en 32 (to understand). Alle signaalwoorden, met uitzondering van τέλειοι, vallen geheel of gedeeltelijk binnen deze twee domeinen. Sommige signaalwoorden zijn tevens in andere domeinen geclassificeerd. We zien γινώσκω in een zeer specifieke betekenis terugkeren in subdomein 23.61 (to have sexual intercourse). Een betekenis die voor dit onderzoek niet relevant is. Tevens komt γινώσκω voor in subdomeinen 27.2 (to learn) en 27.18 (to be familiar with) die vanwege de sterk cognitieve betekenis ook minder relevant zijn. Het subdomein 31.27 (to acknowledge) past qua betekenis ook niet in de context van wijsheid en zal voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten worden. Het werkwoord οἶδα komt ook in meerdere domeinen voor vanwege het algemene karakter van het werkwoord. De subdomeinen 29.6 (to remember) en 87.12 (to honor) laat ik buiten beschouwing waarmee voor οἶδα enkel de classificeringen in de semantische domeinen 28 en 32 in ogenschouw genomen worden.

Zoals gezegd valt τέλειοι buiten deze twee semantische domeinen. Dit zeer specifieke lemma is echter wel interessant om in de vergelijking mee te nemen omdat het naast de tegenstelling σοφία en μωρία een belangrijk onderdeel is gebleken van Paulus' polemische beschrijving van het proces van wijsheidsvinding.⁴³ We kunnen echter niet zomaar alle gerelateerde semantische domeinen includeren aangezien de meeste een brede verzameling van zeer specifieke subdomeinen zijn. Subdomein 9.10 (adult) is interessant om te includeren. Het valt echter binnen een zeer algemeen semantisch domein (people) dat als geheel niet relevant is voor de vergelijking. Subdomein 11.18 (initiated) maakt onderdeel uit van de subdomeinreeks 11.12-11.54 (socio-religious) dat interessant lijkt maar teveel algemene lemma's omvat om onderscheidend op te kunnen vergelijken. Het subdomein 68.23 (complete) valt binnen subdomeinreeks 68.22-68.33 (complete, finish, succeed) dat een aantal interessante verwante werkwoorden omvat. De subdomeinen 73.6 (genuine) en 79.129 (perfect (physical)) zijn niet relevant voor het onderzoek omdat de betekenissen van oprechtheid en fysieke perfectie niet passen binnen het wijsheidsconcept. De morele perfectie daarentegen, subdomein 88.36, is wel relevant en zal binnen de subdomeinreeks 88.36-88.38 (perfect, perfection) opgenomen worden in het onderzoek. Dit geldt ook voor subdomein 88.100 dat onderdeel is van subdomeinreeks 88.100-88.101 (mature behavior). Het semantische domein 88 bevat nog enkele andere interessante subdomeingroepen maar is in zijn geheel te algemeen om volledig op te nemen.

---

⁴³ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, pp. 77-78.

Bovenstaande evaluatie leidt tot onderstaande lijst van domeinen en subdomeinen uit het lexicon van Louw-Nida:

- Domein 28 (know)
- Domein 32 (understand)
- Subdomein 9.10 (adult)
- Subdomein 11.18 (initiated)
- Subdomeinreeks 68.22-68.33 (complete, finish, succeed)
- Subdomeinreeks 88.36-88.38 (perfect, perfection)
- Subdomeinreeks 88.100-88.101 (mature behavior)

§3.3 IDENTIFICATIE VAN POTENTIEEL RELEVANTE TEKSTGEDEELTEN IN ROMEINEN

De volgende stap in de semantische analyse is het doorzoeken van de Romeinenbrief op basis van de in de vorige paragraaf geïdentificeerde semantische domeinen, subdomeinen en subdomeinreeksen. Dit levert 124 vindplaatsen op in 99 verzen. In bijlage 2 is een totaaloverzicht te zien. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk genoemd levert de gehanteerde methode een groot aantal irrelevante vindplaatsen op. Dit is met name het geval voor de vindplaatsen die gevonden zijn op basis van een compleet semantisch domein. Een schifting is dus noodzakelijk. Ik heb ervoor gekozen om een drievoudige kwalificatie van vindplaatsen te hanteren. De kwalificatie vindt plaats op basis van potentiële inhoudelijke overeenkomst met het wijsheidsconcept zoals dat in 1 Kor. 1-4 beschreven staat. Ik benoem hier nadrukkelijk dat de inhoudelijke overeenkomst potentieel is omdat een daadwerkelijke overeenkomst pas vastgesteld kan worden op basis van verder onderzoek. De eerste categorie betreft de vindplaatsen waar ik geen potentiële inhoudelijke overeenkomst vermoed. Het gaat hierbij met name om algemeen gebruik van de veelvoorkomende werkwoorden als οἶδα en γινώσκω. Deze categorie, die in het overzicht is aangeduid met categorie -1, zal verder in dit onderzoek niet terugkomen. De tweede categorie wordt gevormd door vindplaatsen die mogelijk een inhoudelijke overeenkomst vertonen maar die niet overtuigend genoeg zijn om primair onderzocht te worden. In het overzicht zijn deze vindplaatsen aangeduid met categorie 0. Mocht het onderzoeksresultaat er aanleiding toe geven, kan het zijn dat een of meerdere vindplaatsen uit categorie 0 alsnog onderzocht worden. De derde categorie bestaat uit vindplaatsen die potentieel inhoudelijke overeenkomsten vertonen met het wijsheidsconcept uit 1 Kor. 1-4. Deze categorie is aangeduid met categorie 1 en bestaat zowel uit losse verzen als aaneengesloten stukken tekst. De vindplaatsen uit deze categorie

vormen de basis van dit onderzoek en zullen in de volgende hoofdstukken verder onderzocht worden. Het gaat om de volgende vindplaatsen:

- Rom. 1:14 – Interessant vanwege de tegenstelling tussen wijzen en dwazen die we in 1 Korintiërs ook tegenkomen.
- Rom. 1:19-22 – In vers 22 een tegenstelling tussen wijs en dwaas waarbij wereldse wijsheid dwaas genoemd wordt. De voorafgaande verzen spreken over kennis van God, verborgenheid en openbaring.
- Rom. 2:17-20 – In deze verzen zit geen letterlijke overeenkomst met 1 Kor. 1-4 maar de manier waarop Paulus zijn publiek aanspreekt vertoont sterke overeenkomsten met de manier waarop hij dit in de eerste hoofdstukken van 1 Korintiërs doet.
- Rom. 11:25-36 – Het goddelijk geheim in vers 25 en de ‘hymn [...] of God’s wisdom’⁴⁴ in vv. 33-36 krijgen in de literatuur de meeste aandacht als het gaat om mogelijke wijsheidsmotieven in de Romeinenbrief. Hoewel de tussenliggende verzen geen specifieke vindplaatsen bieden, zie ik v. 25 sterk in relatie tot de hymne in vv. 33-36 en behandel ik de verzen als geheel.
- Rom. 12:2 – Een oproep tot volmaaktheid als tegenover van het aanpassen aan de wat de wereld verlangt.
- Rom. 16:19 – Een expliciete vindplaats van het lemma wijsheid in het slot van de brief.
- Rom. 16:25-27 – Het slot van de brief dat zowel de openbaring van een geheim benoemt als ook expliciet wijsheid als attribuut van God benoemt.

§3.4 CONCLUSIE

Door middel van een heuristische methode van tekstvergelijking op basis van semantische domeinen is in dit hoofdstuk een selectie gemaakt van zeven tekstgedeelten uit Romeinen die potentieel continuïteit vertonen met het wijsheidsconcept uit 1 Kor. 1-4. Uit het overzicht van de vindplaatsen aan het eind van de vorige paragraaf is al af te lezen dat er verschil zit in de mate van potentiële continuïteit. Er zal in dit hoofdstuk verder niet ingegaan worden op deze verschillen. Het onderzoeken van exegetische bijzonderheden en een vergelijking met eigenschappen van wijsheid uit 1 Kor. 1-4 zal meer informatie verschaffen op basis waarvan deze vindplaatsen verder beoordeeld kunnen worden. Dit verder onderzoek zal plaatsvinden in de volgende hoofdstukken.

---

⁴⁴ Johnson, *Apocalyptic and Wisdom Traditions*, p. 2.

HOOFDSTUK 4 EXEGETISCHE ANALYSE

In dit hoofdstuk maak ik een exegetische analyse van de tekstgedeelten die in het vorige hoofdstuk zijn geïdentificeerd als potentieel relevant. Gezien de omvang van het aantal geselecteerde verzen zullen enkel de exegetische bijzonderheden besproken worden die een toegevoegde waarde hebben in het licht van dit onderzoek. Werkvertalingen zullen slechts aan bod komen als verschillende vertaalmogelijkheden ruimte bieden voor verschillende conclusies ten aanzien van de vergelijking met 1 Korintiërs.

§4.1 ROM. 1:14

Dit vers maakt deel uit van de introductie van de brief die loopt tot en met v. 17. In vv. 8-15 introduceert Paulus zijn persoonlijke motivatie en verlangen om naar Rome te reizen. In termen van retorische analyse typeert Dunn deze introductie als een exordium dat als functie heeft om sympathie te kweken bij de lezers.⁴⁵ De persoonlijke motivatie om naar Rome te reizen alsmede de thematiek van de brief die Paulus introduceert in vv. 16-17 worden in het slot van de brief herhaald. Jewett maakt binnen het exordium voor vv. 13-15 een nadere classificering als narratio.⁴⁶ In deze verzen wordt extra achtergrond gegeven over Paulus' komst naar Rome.

De twee dualismen die in v. 14 geschetst worden zijn beide samengesteld met het gebruik van $\tau\epsilon\ \kappa\alpha\acute{\iota}$. Een herhaling van stijl uit v. 12. Beide dualismen kunnen als merisme gezien worden: een stijlfiguur waarbij de tegenstelling 'mit Hilfe von Polarisierungen Ganzheiten umschreibt.'⁴⁷ Het is de vraag of Paulus met deze twee merismen tweemaal dezelfde groep mensen omschrijft of dat hij het over verschillende groepen heeft. De commentatoren zijn het erover eens dat het eerste merisme, de tegenstelling tussen Grieken en Barbaren, een andere benaming is voor alle niet-Joden. De functie van dit merisme zou te maken kunnen hebben met het doel van de reis van Paulus, Spanje. De Spanjaarden stonden namelijk bekend als 'barbarians par excellence'.⁴⁸ De relatie met het tweede merisme, de tegenstelling tussen de wijzen en de onverstandigen, kan op drie manieren uitgelegd worden. De meeste commentatoren kiezen voor een parallellisme waarbij de wijzen samenvallen met de Grieken en de onverstandigen met de Barbaren. Dunn houdt ook vast aan de conclusie dat beide merismen dezelfde totaalgroep omschrijven maar laat de groepen niet samenvallen. Het eerste merisme maakt

---

⁴⁵ James D. G. Dunn, *Romans 1-8* (WBC 38a), Dallas: Word books, 1988, p. 27.

⁴⁶ Jewett, *Romans*, p. 127.

⁴⁷ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 111.

⁴⁸ Jewett, *Romans*, p. 131.

onderscheid op basis van cultuur, het tweede op basis van rationaliteit.⁴⁹ Fitzmyer kiest voor een interpretatie waarbij het tweede merisme een grotere groep mensen omvat dan het eerste, namelijk de gehele mensheid, inclusief de Joden.⁵⁰ Het eerste merisme is dan een subset van het tweede merisme. In hoofdstuk 1 hebben we de discussie over de doelgroep van de brief gelezen. Fitzmyer voegt in zijn interpretatie de Joden toe aan de doelgroep van de brief waar Paulus in v. 14 over spreekt. Net als de vraag naar de beoogde doelgroep van de brief is de vraag naar de betekenis van de omvang van de merismen niet waterdicht te beantwoorden. Duidelijk is voor mij wel de functie van v. 14 als 'inclusive reference [...] [that] prepares the ground for the argument in the rest of Romans that the gospel is relevant for a pluralistic world.'⁵¹

§4.2 ROM. 1:19-22

Deze verzen staan in het begin van het briefcorpus van de Romeinenbrief waarvan het algemeen geaccepteerd is dat het in Rom. 1:18 start. De meeste commentatoren zien Rom. 1:18-3:20 als een geheel waarin de gevallen staat van de mensheid besproken wordt. Rom. 3:21-5:21 biedt voor deze situatie een tegenover, namelijk de redding door de boodschap van het Evangelie. Een kleinere structuureenheid is Rom. 1:18-32 waarbij in v. 18 de these van Gods toorn wordt gepresenteerd en in v. 32 de these geconcludeerd wordt.⁵² Voor een verdere onderverdeling lopen de commentaren uiteen maar de meeste structuurindelingen volgen de 'threefold repetition of (μετ)ήλλαξαν in vv. 23, 25 and 26, matched by the threefold repetition of παρέδωκεν in vv. 24, 26 and 28.'⁵³ We zien dan een drievoudig beeld van menselijk handelen gevolgd door de reactie van God. De verschillen in de structuurindelingen hebben met name te maken met de relatie tussen de drie structuurgedeeltes. Dunn en Fitzmyer zien drie verschillende illustraties van menselijk zonde gevolgd door Gods respons. Jewett en Moo zien het eerste deel als algemene indicatie van de menselijke zonde en zien de twee laatste delen als nadere specificatie daarvan. Een andere structuuraanwijzing is het gebruik van werkwoordstijden. In vv. 18, 19a en 32 schrijft Paulus in de praesens en vv. 19b-31 bevat aoristi. Het gebruik van de aoristus moet volgens Jewett en Moo gnomisch worden gelezen: als een algemene beschrijving van de menselijke staat en niet zozeer als een beschrijving van een specifieke historische gebeurtenis. Het punt dat Paulus in de drie subdelen neer wil zetten is dat 'the foolish and culpable

---

⁴⁹ Dunn, *Romans 1-8*, p. 33.

⁵⁰ Joseph A. Fitzmyer, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33). New York: Doubleday, 1993, p. 251.

⁵¹ Jewett, *Romans*, p. 128.

⁵² Jewett, *Romans*, p. 149.

⁵³ Dunn, *Romans 1-8*, p. 53.

rejection of the knowledge of God is repeated in every generation by every individual.⁵⁴ Het gebruik van passieve werkwoordsvormen in vv. 21 en 22 kan een aanduiding zijn voor het feit dat het God is die het oordeel velt over de vermeende wijsheid van de mensheid.⁵⁵

Er zijn veel stijlelementen aan te wijzen in dit tekstgedeelte. Deze stijlelementen maken dit tekstgedeelte voor Jewett 'rhetorically rich and elegant.'⁵⁶ We zien verschillende vormen van paranomasie, woordherhalingen: γνωστόν / γνόττες, φανερόν / φανέρωσεν, άόρατα / καθοράται. De verzen 19 en 21 beginnen allebei met het voegwoord διότι waarmee een sterk causaal verband met het voorgaande wordt gelegd. In v. 20 wordt gebruik gemaakt van het retorische stijlfiguur oxymoron, waarbij het zichtbaar zijn van Gods onzichtbare eigenschappen als schijnbare tegenstelling wordt neergezet. Het einde van v. 21 bevat een synoniem parallelisme en v. 22 bevat een tegenstelling. Deze tegenstelling wordt door Moo gekwalificeerd als 'a contrast between illusion and reality'.⁵⁷ Het retorische gebruik van een vermeende wijsheid in tegenstelling tot de realiteit kennen we vanuit 1 Korintiërs. Jewett geeft een extra duiding van het synoniem parallelisme in v. 21 door dit in relatie te brengen met het pluriforme publiek waar Paulus voor schrijft: 'διαλογισμοί is language appealing to Greeks and καρδιά to Hebrews.'⁵⁸ Hij gebruikt een zelfde soort verklaring voor έδόξασαν ή ηύχαρίστησαν in het begin van het vers, dat ook respectievelijk een Joodse- en een heidense doelgroep aan zou moeten spreken.⁵⁹

Twee signaalwoorden verdienen specifieke aandacht. De uitdrukking τὸ γνωστόν τοῦ θεοῦ in v. 19 wordt door commentatoren als problematisch gezien omdat het adjectief γνωστός vrijwel altijd met 'bekend' vertaald wordt.⁶⁰ Dit is echter in v. 19 geen waarschijnlijke vertaling omdat dit een tautologie oplevert met het werkwoord φανέρω. Iets wat al bekend is kan immers niet opnieuw bekend gemaakt worden. Er wordt meestal voor een 'potential meaning' gekozen als vertaling.⁶¹ In combinatie met de genitivus objectivus τοῦ θεοῦ is τὸ γνωστόν τοῦ θεοῦ te vertalen als 'dat wat van God gekend kan worden'. Een ander signaalwoord is het werkwoord φανέρω dat tweemaal voorkomt in v. 19. Opvallend is dat in vv. 17 en 18 het werkwoord άποκαλύπτω gebruikt wordt. Het is dan ook de vraag of φανέρω in v. 19 gelezen kan worden als synoniem of dat het in dit vers een andere betekenis heeft.

---

⁵⁴ Douglas J. Moo, *The Epistle to the Romans* (NICNT), Grand Rapids: Eerdmans, 1996, p. 109.

⁵⁵ Bijvoorbeeld Jewett, *Romans*, pp. 159-160.

⁵⁶ Jewett, *Romans*, p. 149.

⁵⁷ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 118.

⁵⁸ Jewett, *Romans*, p. 159.

⁵⁹ Jewett, *Romans*, p. 157.

⁶⁰ BDAG, s.v. γνώστης 2.

⁶¹ Fitzmyer, *Romans*, p. 279.

Fitzmyer bepleit een onderscheid, waarbij ἀποκαλύπτω betrekking heeft op goddelijke openbaring en φανερώ een meer algemene betekenis heeft van zaken waarneembaar maken.⁶² Moo merkt terecht op dat het loskoppelen van φανερώ en goddelijke openbaring niet terecht is gezien de andere plaatsen in het Nieuwe Testament waar φανερώ duidelijk in een context van goddelijke openbaring gebruikt wordt.⁶³ Ik volg de positie van Jewett waarbij beide werkwoorden een goddelijke intentie vertegenwoordigen maar waarbij het middel van openbaring wel verschilt. Hij koppelt het gebruik van ἀποκαλύπτω in deze verzen aan het 'Christ event' en de betekenis van φανερώ aan de potentie om God te kennen door de schepping.⁶⁴

§4.3 ROM. 2:17-20

Deze verzen bevinden zich in het begin van het briefcorpus in hetzelfde gedeelte als de in de vorige paragraaf besproken verzen. Het thema is nog steeds de gevallen staat van de mens maar vanaf hoofdstuk 2 spreekt Paulus rechtstreeks tot de brieflezer en lijkt het dat hij een Jood aanspreekt. In §1.3 heb ik aangegeven dat het hier om de stijlform diatribe gaat: een retorisch instrument waarbij gebruik gemaakt wordt van een fictieve gesprekspartner. In Rom. 2:1-5 wordt hiermee gestart en in Rom. 2:17 wordt dit patroon weer opgepakt. Verschil hierbij is dat in v. 17 expliciet Ἰουδαῖος genoemd wordt. In het licht van de diatribe wordt het gebruik van het enkelvoud 'Jood' gezien als een 'generische Bedeutung'.⁶⁵ In de commentaren komen we veelvuldig de vergelijking tegen met Epictetus, die in soortgelijke vorm de 'ware Stoïcijn' gebruikt als fictieve gesprekspartner.⁶⁶

Onze verzen zijn het eerste deel van de argumentatie-eenheid Rom. 2:17-24. In Rom. 2:17-20 wordt aan de hand van twee series van vijf eigenschappen geschetst hoe de Jood zich identificeert en hoe hij zich met anderen verhoudt. Vervolgens wordt in een vijftal retorische vragen in vv. 21-22 een spiegel voorgehouden waardoor blijkt dat er een verschil zit tussen de theoretische kenmerken van Jood-zijn en het daadwerkelijk handelen in de wereld. Vers 24 sluit af met een Schriftbewijs. Inhoudelijk sluit deze argumentatie aan bij Rom. 2:12-13 waarbij Gods oordeel niet afhankelijk gemaakt wordt van het al dan niet hebben van de Wet maar van de daden die men doet. We zien de Wet ook als structurelement in onze verzen terugkomen. De eerste serie van eigenschappen starten en eindigen met de Wet. En de tweede reeks eigenschappen eindigt ook met de Wet. Dit kan gezien worden als

---

⁶² Fitzmyer, *Romans*, p. 279.

⁶³ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 115, voetnoot 57.

⁶⁴ Jewett, *Romans*, p. 154.

⁶⁵ Wolter, *Der Brief an die Römer*, p. 192.

⁶⁶ Bijvoorbeeld Fitzmyer, *Romans*, p. 315.

twee inclusio's. Een soortgelijk gebruik van een structurerend kernwoord is te lezen in het vervolg als het in vv. 25-29 over de besnijdenis gaat. Met de Wet en de besnijdenis brengt Paulus twee belangrijke identiteitsaspecten van het Jood-zijn ter sprake. Jewett ziet in het tweemaal voorkomen van een serie van vijf eigenschappen gevolgd door vijf retorische vragen een aanvullend structurelement dat wijst naar de Wet. Hij herkent hier een 'prominent pentadic structure of this passage, evocative of the five books of the law'.⁶⁷ Gezien het feit dat het grootste deel van de lezers waarschijnlijk tot de heidenchristenen behoort vind ik het niet voor de hand liggen dat Paulus de intentie gehad heeft om dit Joodse structurelement bewust in te zetten.

Inhoudelijk valt op dat bijna alle kenmerken die Paulus noemt terug te vinden zijn in de Wet en de Profeten. Belangrijk om op te merken is dat Paulus zich niet negatief uitlaat over de kenmerken die hij bespreekt. Voorbeeld hiervan is het voor dit onderzoek interessante werkwoord *καυχάομαι* dat in v. 17 gebruikt wordt. Het zich beroemen verwijst naar Jer. 9:23-24 waarbij het zich beroemen in God een positieve eigenschap is tegenover van het zich beroemen in menselijke wijsheid. Hoewel de toonzetting in Rom. 2:17-20 aanleiding kan geven om de eigenschappen van het Jood-zijn als negatief te zien gaat het Paulus juist om de discrepantie met de leefpraktijk. De beelden uit de tweede serie van vijf eigenschappen zien we ook terug in het Oude Testament. Het beeld van het licht voor de volken dat blinden de ogen opent is bijvoorbeeld in Jes. 42:6-7 te lezen. Ook buiten het Oude Testament komen we deze beelden tegen, waarbij licht en donker vaak staan voor de tegenstelling tussen bekeerlingen en niet-bekeerlingen.⁶⁸ Aan het eind van v. 20 lezen we dat de gesprekspartner gezien wordt als belichaming van de kennis en de waarheid omdat hij in de Wet is. Deze relatie tussen Wet, kennis en waarheid heb ik in mijn eerdere thesis behandeld als kenmerkend aspect van de 'Thorageoriënteerde Wijsheidsliteratuur'. In deze categorie wijsheidsliteratuur worden algemene wijsheidsconcepten gebruikt in het raamwerk van de Wet. De 'Torah [...] bec[a]me the locus (or even the source) of wisdom, i.e. the (observance of the) Torah had become the means of acquiring or demonstrating wisdom.'⁶⁹ Het didactische aspect en het hiërarchische verschil tussen de leraar en de leerling past binnen de Hellenistische cultuur waarbij kennis een statussymbool was. Het gebruik van de termen *ἄφρόνων* en *νηπίων* past qua stijl zowel binnen deze Hellenistische cultuur als binnen de Joodse wijsheidsliteratuur.

---

⁶⁷ Jewett, *Romans*, p. 220.

⁶⁸ Bijvoorbeeld de 'children of the light' als ingewijden in de Qumrangemeenschap tegenover de 'children of darkness'. (Jewett, *Romans*, p. 225)

⁶⁹ Cornelis Bennema, 'The strands of wisdom tradition in intertestamental Judaism: origins, developments and characteristics', *TynBul* 52.1 (2001), p. 64.

§4.4 ROM. 11:25-36

De signaalwoorden voor mogelijke continuïteit met het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs zijn in dit tekstgedeelte gevonden in vv. 25, 33 en 34. Gezien de nauwe verwantschap tussen v. 25 en de hymne in vv. 33-36 bespreek ik de verzen in relatie tot elkaar in deze paragraaf. De exegetische analyse focust zich op v. 25 en op vv. 33-36. De tussenliggende verzen zullen benoemd worden in het bespreken van de structuur maar zullen exegetisch niet verder uitgediept worden.

Het tekstgedeelte maakt onderdeel uit van Rom. 9-11 dat door alle commentatoren gezien wordt als tekstuele eenheid. Hoewel in het verleden is gesuggereerd dat Rom. 9-11 al dan niet door Paulus later is toegevoegd wordt het tegenwoordig als integraal onderdeel van de Romeinenbrief gezien.⁷⁰ De te behandelen verzen aan het eind van dit tekstgedeelte vormen de climax van het thema dat Paulus in deze hoofdstukken behandelt. Moo verklaart het thema van deze hoofdstukken vanuit de boodschap die Paulus in de voorgaande hoofdstukken heeft verkondigd. Een boodschap van 'repeated insistence that what once apparently belonged to, or was promised to, Israel now belongs to believers in Jesus Christ, whether Jew or Gentile.'⁷¹ Het probleem hierbij is dat Paulus niet simpelweg het verbond tussen God en Israël kan vervangen door de boodschap van het Evangelie omdat het verbond door dezelfde God gesloten is als de God van het Evangelie waar Paulus in Rom. 1:1 naar verwijst. In Rom. 9:6 valt de fictieve vraag lezen die Paulus probeert te beantwoorden: heeft God zijn woord gebroken? In een drietal onderdelen gaat Paulus op dit thema in dat hij concludeert in het tekstgedeelte vanaf Rom. 11:25. In vv. 25-26a ontvouwt Paulus de inhoud van het mysterie rond de redding van Israël wat vervolgens in vv. 26b-32 met Schriftcitaten onderbouwd wordt en in het perspectief komt te staan van alle gelovigen. De verzen 33-36 vormen een afsluitende hymne en doxologie.

Er zijn verschillende structuurkenmerken die Rom. 11:25 identificeren als start van een nieuw tekstgedeelte. Het bijwoord γὰρ introduceert een nieuw tekstgedeelte dat qua argumentatie verbonden is met het voorgaande. We zien bovendien dat er in v. 25 een wijziging in persoonsvorm optreedt: Paulus gaat van enkelvoud over naar meervoud, waarmee hij de heidenen uit Rom. 11:13 weer direct aan lijkt te spreken. Het meest opvallende structuurkenmerk is de formulering die Paulus gebruikt aan het begin van v. 25. Eenzelfde soort formulering zien we terug in Rom. 1:13. In beide gevallen vestigt Paulus door middel van een stijlkenmerk de aandacht op het feit dat er iets belangrijks gezegd gaat

---

⁷⁰ Representant van de theorie van een latere invoeging is Dodd, die Rom. 9-11 als minderwaardig ten opzichte van de rest van de brief beschouwde. (Charles H. Dodd, *The Epistle of Paul to the Romans*, New York: Harper & Row, 1932, p. 150)

⁷¹ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 570.

worden.⁷² Het stijlkenmerk is de litotes waarbij met een ontkennende zin een understatement gemaakt wordt.⁷³ De waarschuwing ἵνα μὴ ᾗτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι is bijna letterlijk gelijk aan Spr. 3:7 waar gewaarschuwd wordt om niet op de eigen menselijke wijsheid te vertrouwen maar het vertrouwen in de Heer te stellen. Op basis van dit hergebruik van Spreuken ziet Dunn inhoudelijk het thema van Rom. 2:17-24 terugkomen dat ik in de vorige paragraaf besproken heb.⁷⁴

Het gebruik van de term μυστήριον wordt door bijna alle commentaren geduid als apocalyptisch.⁷⁵ In het volgende hoofdstuk zal ik verdere aandacht besteden aan de argumentatie hiervan en de relatie tussen het gebruik van μυστήριον in v. 25 en de hymne van vv. 33-36. Een aantal commentatoren besteedt aandacht aan de vraag op welke wijze Paulus de inhoud van het μυστήριον te weten is gekomen. Omdat hier in de brief zelf geen antwoord op gegeven wordt, is een eensluidende conclusie niet te trekken. De twee mogelijkheden die doorgaans besproken worden is het verkrijgen van de kennis door middel van studie of het verkrijgen van kennis door middel van een Goddelijke boodschap in de vorm van een verschijning.⁷⁶

De daadwerkelijke inhoud van het μυστήριον wordt ingeleid met ὅτι en bestaat uit drie delen. In het eerste deel is ἀπὸ μέρους een exegetische kwestie die verschillend wordt uitgelegd. Als het bijvoeglijk vertaald wordt is te lezen dat een deel van Israël onbuigzaam geworden is. Jewett kiest deze optie. Onderbouwing is de inhoudelijke overeenkomst van de voorgaande metafoor van de olijfboom waarbij God een deel van de oorspronkelijke takken afgebroken heeft.⁷⁷ Onder andere Dunn kiest voor een bijwoordelijke vertaling die impliceert dat heel Israël gedeeltelijk onbuigzaam geworden is. Hij geeft hiervoor het inhoudelijke argument van de eenheid van Israël en vergelijkt andere passages in de brieven van Paulus waar deze uitdrukking voorkomt. In al deze andere passages is een bijwoordelijke vertaling aannemelijk.⁷⁸ Ik neig naar de interpretatie van Jewett, gezien de inhoudelijke continuïteit van de argumentatie van Paulus. Het tweede onderdeel van het mysterie is een meer temporele indicatie van het moment dat τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ. De term πλήρωμα kan verschillend gelezen worden maar de meeste commentatoren kiezen voor een uitleg in het licht van de apocalyptische context van dit vers: 'the idea of the number of the elect as planned by God and awaiting completion [...] that came

---

⁷² Bijvoorbeeld Jewett, *Romans*, p. 696.

⁷³ Udo Wilckens, *Der Brief an die Römer*, Rom 6-11 (EKKNT, VI/2), Zürich: Benziger, 1980, p. 252.

⁷⁴ James D. G. Dunn, *Romans 9-16* (WBC 38b), Dallas: Word books, 1988, p. 679.

⁷⁵ Bijvoorbeeld Moo, *Epistle to the Romans*, p. 729, Dunn, *Romans 9-16*, p. 678 en Wilckens, *Brief an die Römer*, p. 253.

⁷⁶ Dunn behandelt deze kwestie, en concludeert ook dat er geen antwoord op mogelijk is. (Dunn, *Romans 9-16*, p. 678)

⁷⁷ Jewett, *Romans*, p. 700.

⁷⁸ Dunn, *Romans 9-16*, p. 679.

strongly to the surface in the second half of the first century A.D.⁷⁹ In het geval van ons tekstgedeelte gaat het om de heidenen maar in v. 12 wordt hetzelfde woord gebruikt met het oog op de Joden. Het werkwoord εἰσερχομαι is atypisch voor Paulus maar wordt in de Evangeliën vaak gebruikt in uitspraken van Jezus. De context is daar het binnengaan van het Koninkrijk der Hemelen of het binnengaan in het leven. Omdat beide contexten niet passen binnen het taalveld van Paulus is het waarschijnlijker aan te nemen dat ook hier de apocalyptische achtergrond meespeelt en dat veelmeer te denken valt aan het binnengaan van de 'community of salvation'⁸⁰ of de 'eschatological church'.⁸¹ Een aantal commentatoren herkent een parallel met de Joodse gedachte dat 'in the last days there will be a mass conversion and pilgrimage of the Gentiles to Zion.'⁸² Als dit inderdaad een beeld is dat Paulus zou willen oproepen dan is het goed te bedenken dat het mysterie zich in deze passage van de Romeinenbrief in een andere volgorde ontvouwt: eerst het toetreden van de heidenen, daarna pas het opheffen van de onbuigzaamheid van de Joden. Het opheffen van de onbuigzaamheid van een deel van Israël is het laatste gedeelte en tegelijkertijd de kern van het mysterie waarbij Paulus Gods belofte aan Israël samenkomt met de belofte van het Evangelie.

Het slot van Rom. 11 bestaat uit een gedeelte dat duidelijk de structuur en stijl van een hymne laat zien. De verzen 33-36 zijn opgebouwd uit drie strofes die elk uit drie onderdelen bestaan. Het hymnische karakter wordt onderstreept door de uitroepen ὦ en ὡς in v. 33 en een aantal parallellismen. Jewett herkent in vv. 33b en c een vergelijkbare syntactische opbouw en een parechese in het begin van de werkwoordsvormen ἀνεξεραύνητα en ἀνεξιχνίαστοι.⁸³ De drie retorische vragen in vv. 34-35 zijn vergelijkbaar qua structuur en stellen kritische vragen over de mens. Inhoudelijk opvallend is dat de hymne geen christologische aspecten bevat.

De eerste strofe noemt drie eigenschappen die aan God toe te kennen zijn. De drie genitieven die gebruikt worden zijn alle afhankelijk van de opmerkelijke term βάθος. Paulus spreekt dus van de diepte van Gods rijkdom, de diepte van Gods wijsheid en de diepte van Gods kennis. Ik volg de meeste commentatoren in het lezen van een subjectgenitivus als het gaat om kennis.⁸⁴ Het gaat dus om een eigenschap van God, en niet om de kennis die wij van God kunnen hebben. Paulus zet hier duidelijk drie eigenschappen van God neer en verbindt dit met het concept βάθος. Op basis van verwantschap van

---

⁷⁹ Dunn, *Romans 9-16*, p. 680.

⁸⁰ Fitzmyer, *Romans*, p. 622.

⁸¹ Jewett, *Romans*, p. 701.

⁸² Dunn, *Romans 9-16*, p. 691.

⁸³ Jewett, *Romans*, p. 713.

⁸⁴ Bijvoorbeeld Jewett, *Romans*, p. 717 en Moo, *Epistle to the Romans*, p. 760.

beide begrippen in apocalyptische context verbindt Wilckens βάθος met het μυστήριον uit v. 25.⁸⁵ Naar het gebruik van het begrip βάθος in dit vers en de opmerkelijke gelijkenis van het gebruik van deze term in 1 Korintiërs zal in het volgende hoofdstuk meer onderzoek gedaan worden. Dunn herkent in v. 33 een aantal woorden dat veelvuldig terugkomt in het boek Job.⁸⁶

De tweede strofe bestaat uit drie retorische vragen die de eigenschappen uit de eerste strofe bevestigen door middel van twee Schriftcitaten. Als we de eerste en tweede strofe bekijken is een chiasmatische structuur te vormen met de drie eigenschappen van God en de eigenschappen die in de retorische vragen genoemd worden. Vers 34 is op een aantal stilistische aanpassingen na gelijk aan Jes. 40:13. Het gebruik van dit Schriftcitaat is interessant omdat hetzelfde Schriftcitaat ook in 1 Kor. 2:16 gebruikt wordt. In het volgende hoofdstuk zal ik dieper ingaan op deze overeenkomst. Vers 35 wordt door de meeste commentatoren in verband gebracht met Job 41:3, waarbij de moeilijkheid is dat de griekse tekst van de Romeinenbrief sterk afwijkt van zowel de LXX versie als van de MT versie van Job. Vanwege het feit dat Paulus in v. 33 ook al veel termen uit Job gebruikt heeft zou het niet vreemd zijn als hij hier inderdaad een Schriftcitaat uit Job gebruikt.

De verbinding door middel van ὅτι in v. 36 buigt de toon van de hymne weer positief en verlegt de aandacht weer terug naar God. De drieslag die gevormd wordt door de voorzetsels ἐκ, διὰ en εἰς komt veel voor in de Hellenistische filosofie.⁸⁷ Later is deze in het Hellenistische Jodendom overgenomen en toegepast op uitspraken over God. Moo volgt Dunn in de aanname dat Paulus deze formulering waarschijnlijk uit de context van de synagoge heeft ontleend.⁸⁸

Als we de drie strofes met elkaar vergelijken zien we dat ze alle verschillend van stijl lijken te zijn. Vers 33 bevat apocalyptische kenmerken, de retorische vragen uit vv. 34-35 hebben overeenkomsten met de wijsheidsliteratuur en de stijl van v. 36 doet denken aan een Joods-hellenistische achtergrond. Voor elk van de verschillende stijlen zijn aanwijsbare parallelle teksten te vinden maar gezien de verschillende achtergronden lijkt het niet waarschijnlijk dat dat deze hymne in deze vorm in zijn geheel is hergebruikt. Dunn geeft als motivatie voor de verschillende achtergronden dat 'Paul holds together as many Jewish strands as possible.'⁸⁹ De inhoudelijke- en retorische eenheid

---

⁸⁵ Wilckens, *Brief an die Römer*, p. 269.

⁸⁶ Dunn, *Romans 9-16*, p. 698.

⁸⁷ Een Stoïcijnse achtergrond waar veel commentatoren op wijzen is niet overtuigend omdat hier vaak een citaat van Marcus Aurelius voor wordt gebruikt die later dan Paulus leefde. (C. John Collins, '1 Corinthians 8:6 and Romans 11:36: a Pauline Confession with a Hellenistic Setting', *Presb* 43:2 (2017), p. 58)

⁸⁸ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 762.

⁸⁹ Dunn, *Romans 9-16*, p. 698.

wordt echter te weinig recht gedaan als de hymne enkel als een veelkleurig bricolageproduct wordt gezien. Aanvullend wijst Dunn erop dat deze hymne opmerkelijk veel overeenkomsten vertoont met de wijsheidspassages uit 1 Korintiërs. Hij wijst op een aantal woordelijke overeenkomsten: βάθος, σοφία en γνῶσις. Daarnaast wijst hij op de eerder genoemde overeenkomst tussen v. 34 en 1 Kor. 2:16 en de overeenkomst tussen v. 36 en 1 Kor. 8:6.⁹⁰ Deze observaties worden in het volgende hoofdstuk verder onderzocht. Jewett onderschrijft ook de bricolagetheorie maar geeft hier een andere invulling aan. Hij ziet een verband tussen vv. 33 en 36 en stelt dat ‘the removal of the citations produces a hymn in the style of ellipsis that concentrates entirely on God.’⁹¹ Paulus zou een in Rome bekende hymne gebruikt hebben en hier de citaten van vv. 34 en 35 in hebben gevoegd om hoofdstuk 11 inhoudelijk te concluderen. Qua stijl zijn de citaten dermate bewerkt dat er het eerdergenoemde chiasme met v. 33 ontstaat. Jewett gebruikt structuurargumenten om zijn theorie te onderbouwen. Juist deze structuurargumenten vind ik niet sterk omdat het mij onwaarschijnlijk lijkt dat Paulus een bestaande elliptische structuur open zou breken om er een chiasme voor in de plaats te schrijven. Als structuur de drijfveer is geweest voor de bricolage zou het waarschijnlijker zijn om de twee citaten aan het begin van de hymne te hebben, gevolgd door vv. 33 en 36. Er ontstaat op deze manier ook een chiasme terwijl de ellips in tact blijft.

§4.5 ROM. 12:2

Aansluitend op de in de vorige paragraaf besproken teksteenheid Rom. 9-11 volgt een tekstgedeelte dat als aansporing gelezen kan worden. Voor zowel Paulus als zijn tijdgenoten was dit een gangbare manier om een brief af te sluiten. De aansporingen starten met Rom. 12:1 en eindigen volgens de meeste commentatoren met Rom. 15:13. De eerste twee verzen vormen een samenvattende introductie die door het gebruik van het woord οὖν duidelijk met het voorgaande verbonden zijn. Het gebruik van het werkwoord παρακαλέω duidt op een boodschap die met autoriteit gebracht wordt. Moo legt deze autoriteit uit als ‘the authority of a preacher who is the mediator of God’s truth rather than the authority of a superior issuing a command.’⁹² Er is een aantal woordelijke overeenkomsten te vinden met de eerste twee hoofdstukken van de brief. Zo lezen we in Rom. 12:1 παραστήσαι τὰ σώματα en in Rom. 1:24 ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα. Het gebruik van τὴν λογικὴν λατρείαν in Rom. 12:1 lijkt terug te grijpen op ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει in Rom. 1:25. In Rom. 12.2 wordt gesproken van ἀνακαινώσει τοῦ νοός en in Rom. 1:28 is te lezen ἀδόκιμον νοῦν. Tenslotte lijkt εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα in Rom. 12:2

⁹⁰ Dunn, *Romans 9-16*, p. 698.

⁹¹ Jewett, *Romans*, p. 713.

⁹² Moo, *Epistle to the Romans*, p. 767.

terug te grijpen op Rom. 2:18: γινώσκεις τὸ θέλημα καὶ δοκιμάζεις.⁹³ Het gebruik van het woord οἰκτιρμός in v.1 komt in Rom. 15:9 terug en vormt daarmee een kader voor dit tekstgedeelte. We zien de barmhartigheid van God ook op andere plaatsen in de brief terugkomen. Naast het teruggrijpen op het letterlijke gebruik van het begrip barmhartigheid ziet Jewett het gebruik van deze term ook als '[an] appeal on the basis on the "mercies of God" [that] links this passage [...] with the entire earlier argument of Romans concerning the mercy/grace of God that comes to those who do not deserve it.'⁹⁴

De eerste twee verzen van hoofdstuk 12 worden door middel van καί met elkaar verbonden. Meestal wordt dit niet vertaald maar het roept wel de vraag op hoe v. 1 zich tot v. 2 verhoudt. Moo wijst erop dat er commentatoren zijn die twee losse aansporingen zien, bestemd voor respectievelijk een Joodse en een heidense doelgroep. Hijzelf kiest voor een relatie waarbij v. 2 ondergeschikt is aan v. 1 en een nadere specificatie aan de lezer biedt over wat er nodig is om het lichaam als offer in Gods dienst te stellen.⁹⁵ Ik kies voor een nevenschikkende interpretatie waarbij beide verzen op gelijkwaardige wijze twee kanten laten zien van de invulling van Gods wil. Zonder uit te zijn op het creëren van een dualisme tussen lichaam en geest noemt Paulus in v. 1 het lichamelijke aspect van de aansporing en in v. 2 het geestelijke aspect.⁹⁶

In v. 2 worden twee werkwoorden gebruikt die verandering aangeven. In de negatieve aansporing wordt het werkwoord συσχηματίζω gebruikt. De passieve vorm laat volgens Jewett zien dat 'Paul views "this aeon" as an evil power seeking to extend its tentacles once again about those set free by Christ.'⁹⁷ Het gebruik van αἰών verwijst naar de manier waarop in de Joodse literatuur verschil gemaakt werd tussen 'the present age and the age to come.'⁹⁸ Paulus verkondigt in zijn brief dat met Christus het nieuwe αἰών al is aangebroken en dat de keuze voor deze nieuwe orde al gemaakt kan worden. Jewett kleurt de kwade krachten voor de situatie in Rome in door te herinneren aan het edict van Claudius, een herinnering die met deze woorden van Paulus zeker opgeroepen zou worden. In het licht van de missie naar Spanje zou Paulus met deze aansporing zinspelen op een keuze tussen meebuigen met de Romeinse heersers of standvastig blijven kiezen voor de boodschap van het

---

⁹³ De meeste commentatoren benoemen één of meerdere van deze relaties. Dunn biedt het meest volledige overzicht van de vier genoemde overeenkomsten. (Dunn, *Romans 9-16*, p. 708)

⁹⁴ Jewett, *Romans*, p. 724.

⁹⁵ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 773.

⁹⁶ De meeste commentatoren benoemen het lichamelijke- en geestelijke aspect. (Bijvoorbeeld Fitzmyer, *Romans*, p. 638, Jewett, *Romans*, p. 731 en Dunn, *Romans 9-16*, p. 714)

⁹⁷ Jewett, *Romans*, p. 732.

⁹⁸ Dunn, *Romans 9-16*, p. 712.

Evangelie.⁹⁹ Hoewel ik dit speculatief vind zou het wel passen in het genre en doel van de brief zoals ik dat in hoofdstuk 1 heb beschreven.

De tweede aansporing in het vers is een positieve. Paulus gebruikt hier het werkwoord μεταμορφώω dat door de meeste commentatoren als synoniem van συσχηματίζω gezien wordt. Jewett wijst op het gebruik van het werkwoord μεταμορφώω in verschillende Grieks-Romeinse cultussen en ziet in het gebruik van dit werkwoord op deze plaats 'an effort to claim a Greco-Roman religious ideal for the new ethic.'¹⁰⁰ De νοῦς die vernieuwd dient te worden is de nieuwe opdracht die Paulus aan dit bekende werkwoord koppelt. In het volgende hoofdstuk ga ik dieper in op dit begrip νοῦς. Voor beide werkwoorden van aansporing in v. 2 geldt dat er handschriften zijn die in plaats van een imperatief een infinitief lezen. Voor beide werkwoorden is het externe bewijs voor beide varianten redelijk in balans, met een voorkeur voor de imperatieven vanwege het voorkomen in P⁴⁶ en het merendeel van de versies van de Codex Vaticanus. Voor het interne bewijs geeft Jewett aan dat een verandering van imperatief naar infinitief plaats kan vinden op basis van een 'phonetic error'.¹⁰¹ De meeste commentatoren kiezen dan ook voor de imperatieven als de meest oorspronkelijke lezing. Bij deze keuze sluit ik me aan.

De drie bijvoeglijk naamwoorden die Paulus in v. 2 gebruikt vormen door hun overeenkomstige uitspraak van het eind van de woorden een homoioteleuton. Jewett wijst erop dat deze triade samen met de triade in v. 1 zorgt voor een 'thesis of remarkable coherence.'¹⁰² In lijn met de meeste commentatoren interpreteer ik de triade als een bijstelling die verwijst naar de wil van God. De woorden zijn dus als zelfstandig naamwoord te vertalen en niet als bijvoeglijk naamwoord bij de wil van God. Jewett ziet in de drie gebruikte woorden de achtergronden van verschillende doelgroepen in Rome gereflecteerd. Rabbijnse, Joods-hellenistische en algemeen filosofische achtergronden worden aangesproken met ἀγαθόν. Het begrip εὐάρεστος is een term uit de ethiek en τέλειος kennen we als het hoogst haalbare uit gnostische stromingen. De functie van deze drieslag is volgens Jewett 'to legitimize as well as challenge the behavioral standards of the various groups of Roman believers and the cultural arenas from which they were drawn.'¹⁰³ Deze theorie van inclusiviteit lijkt op de bricolagetheorie die ik in de vorige paragraaf besproken heb, waarbij Paulus een zo breed mogelijk publiek aan probeert te spreken.

---

⁹⁹ Jewett, *Romans*, p. 732.

¹⁰⁰ Jewett, *Romans*, p. 732.

¹⁰¹ Jewett, *Romans*, p. 724.

¹⁰² Jewett, *Romans*, p. 725.

¹⁰³ Jewett, *Romans*, p. 735.

§4.6 ROM. 16:19

Hoofdstuk 16 bestaat voor het grootste deel uit een lijst met verschillende groeten. Vers 19 maakt onderdeel uit van een merkwaardige onderbreking van deze lijst. Deze onderbreking is de meest prominente exegetische kwestie voor dit vers. Een aantal commentatoren beschouwt vv. 17-20a namelijk als een interpolatie die niet van Paulus afkomstig is. Hoewel het om een minderheid van de commentatoren gaat zijn de argumenten interessant genoeg om te evalueren. Als dit tekstgedeelte als interpolatie aangemerkt kan worden heeft dit immers direct consequenties voor het gebruik van dit tekstgedeelte in het vervolg van dit onderzoek. Een recent commentaar dat deze passage als interpolatie ziet is van Jewett. Hij bouwt met name voort op de conclusies van Baur, Schmithals en Ollrog.¹⁰⁴ Zijn eerste argument wordt door de meeste commentatoren gezien: een structuurbreuk in de lijst met groeten. Niet alleen is het qua structuur vreemd dat er vermaning en aansporing tussen de groeten instaat, ook inhoudelijk wijkt de polemische toon af van de positieve en opbouwende toon in de lijst met groeten. Jewett wijst op een aantal inhoudelijke tegenstrijdigheden met de rest van de Romeinenbrief. Een van de tegenstrijdigheden met een vers dat ik ook behandeld heb is de waardering voor menselijke intellect: 'Whereas 12:1-2 affirms the presence of transformed intellect in the congregation, capable of "rational worship", 16:18 stereotypes intellectual gifts as "fair and flattering words."¹⁰⁵ Jewett wijst tevens op het algemene karakter van de vermaning en de aansporing. Dit algemene karakter past volgens hem niet in de retoriek die Paulus normaliter bedrijft, gericht op concrete situaties of doelgroepen. Een volgend argument dat Jewett inzet is het woordgebruik in deze verzen. Veel van de gebruikte woorden komen enkel in deze passage voor. Het laatste argument dat Jewett aandraagt is een redactiekritisch argument. De waarschuwing voor medegelovigen die tweedracht zaaien kan bewust na v. 16 ingevoegd zijn. Waar in v. 16 het inclusieve taalgebruik klinkt dat we ook gelezen hebben in andere delen van de Romeinenbrief wordt in v. 17-20a gewaarschuwd om ook scherp te blijven op medegelovigen die tweestrijd zaaien en dus het inclusieve gedachtegoed niet zomaar te verabsolueren. Gezien de vele overeenkomsten met de inhoud van de pastorale brieven ziet Jewett de auteurs van deze brieven als waarschijnlijke auteurs van deze interpolatie.¹⁰⁶

De argumenten van Jewett zijn sterk genoeg om in overweging te nemen. Het argument van de structuurbreuk is het meest duidelijk. Jewett geeft in zijn redactiekritische argument echter een mogelijke verklaring tussen een inhoudelijke relatie tussen vv. 16 en 17-20a die er ook voor kan pleiten

---

¹⁰⁴ Jewett, *Romans*, pp. 986-988.

¹⁰⁵ Jewett, *Romans*, p. 987.

¹⁰⁶ Jewett, *Romans*, p. 988.

dat Paulus deze vermaning zelf geschreven heeft. Daarnaast is de structuurbreuk op zichzelf geen argument om Paulus als auteur te diskwalificeren. De inhoudelijke argumenten van inconsistentie met andere delen van de brief vind ik niet overtuigend. In het voorbeeld dat ik aanhaalde vergelijkt Jewett twee vormen van intellect die ogenschijnlijk vergelijkbaar zijn maar de context van beide verzen is dermate verschillend dat ik een vergelijking tussen beide begrippen te makkelijk vind. Daarnaast ontbreekt inhoudelijke consistentie op meerdere plaatsen in de brieven van Paulus. Het andere inhoudelijke argument, het atypische woordgebruik, vind ik sterker. We hebben echter ook in andere passages gezien dat Paulus woorden gebruikt die hij nauwelijks in de rest van zijn brieven gebruikt.¹⁰⁷ Het algemene karakter van de retoriek in de verzen vind ik geen sterk argument, gelet op de achtergronden van deze brief. Paulus kent de exacte situatie in Rome immers niet en kan dus ook niet op concrete situaties ingaan. Algemeenheden komen daardoor ook voor in de rest van de brief. Het zijn echter geen algemeenheden die nergens op gebaseerd zijn. Paulus kan namelijk putten uit 'both his ancestral wisdom and his own hard-won experience'.¹⁰⁸ Het redactiekritische argument heb ik al genoemd als argument dat in plaats van pro-interpolatie ook contra-interpolatie ingezet kan worden. De inhoudelijke overeenkomsten met de pastorale brieven zijn interessant maar tegelijkertijd ook lastig te beoordelen omdat de richting van beïnvloeding ook andersom geweest kan zijn.

Ik beoordeel het tekstgedeelte minder inhoudelijk afwijkend van de rest van de brief dan Jewett suggereert. Hoewel de groep waar Paulus voor waarschuwt niet specifiek is zie ik enige overeenkomst met de kwade krachten waar Paulus in Rom. 12:2 tegen waarschuwt. Het past ook goed in het apocalyptische raamwerk dat Paulus in de rest van de brief neerzet, waar er met Christus weliswaar een nieuwe wereld is aangebroken maar waar de oude wereld ook nog steeds van kracht is. Het tegenoverstellen van goed en kwaad en de aansporing om het goede te blijven kiezen zijn eveneens thema's die we op meerdere plaatsen in de brief hebben gelezen. De gehoorzaamheid uit v. 19 kan als verwijzing naar Rom. 1:5 gelezen worden en het feit dat deze gehoorzaamheid overal bekend is heeft overeenkomsten met Rom. 1:8. Hoewel ik het tekstgedeelte qua structuur op een vreemde plek in de lijst met groeten vind staan, behandel ik de verzen als oorspronkelijk tot de brief aan de Romeinen behorend.

Opvallend is de verbinding tussen vv. 18 en 19 met het woord γὰρ. Dit suggereert dat v. 19 een uitleg is van wat er in v. 18 gesteld wordt maar deze relatie is niet zondermeer herkenbaar. Moo geeft

---

¹⁰⁷ Bijvoorbeeld het werkwoord συσχηματίζω in Rom. 12:2.

¹⁰⁸ Dunn, *Romans 9-16*, p. 904.

een mogelijke uitleg, waarbij ἄκακος uit v. 18 wordt gekoppeld aan ἀκέραιος uit v. 19. Hij suggereert een ‘intentional play on the idea of “innocence”’.¹⁰⁹ In deze uitleg zijn onschuld en gehoorzaamheid enerzijds te prijzen maar vormen ze ook een risico voor kwade bedoelingen. Wijsheid is benodigd om te kunnen kiezen voor het goede. Moo zelf geeft de kwetsbaarheid van de vergelijking aan door te wijzen op het verschil in gebruikte terminologie. Ik zie een aanvullend aspect dat het argument voor een doorlopend betoog versterkt: het gebruik van dualismen als retorisch instrument. Het dualisme in v. 18 tussen het dienen van Christus en het dienen van de lusten van de welbespraakten kan in verband gebracht worden met het kiezen tussen goed en kwaad in v. 19. Ook v. 17 bevat een dualisme waardoor ik vv. 17-19 kan lezen als een aansporing op basis van een drievoudige dualistische structuur. Een structuur die erg gangbaar was in de apocalyptische wijsheidsliteratuur en ook in 1 Korintiërs wordt gebruikt in de passages over wijsheid. Inhoudelijk loopt er dan een lijn van ‘degenen die tweedracht zaaien’ in v. 17 naar ‘mensen die hun eigen lusten dienen’ in v. 18 naar ‘het kwaad’ in v. 19. En de positieve lijn loopt van ‘alles wat u hebt geleerd’ in v. 17 naar ‘Christus’ in v. 18 naar ‘gehoorzaamheid’, ‘wijsheid’ en ‘het goede’ in v. 19. Bij het behandelen van Rom. 16:19 in het volgende hoofdstuk zal ik dit verband met de voorgaande verzen meenemen in mijn analyse.

Het woord ἀκέραιος is een van de hapax legomena die Jewett geïdentificeerd heeft. Behalve dat het woord nergens anders door Paulus gebruikt wordt, komt het in het Nieuwe Testament enkel op twee andere plaatsen terug, Mat. 10:16 en Fil. 2:15. Interessant is dat het in de Evangelietekst ook gebruikt wordt in combinatie met φρόνιμος, wat valt binnen een van de onderzochte semantische domeinen. In het volgende hoofdstuk beoordeel ik de waarde van deze vermeende parallel.

§4.7 ROM. 16:25-27

De belangrijkste exegetische kwestie van deze verzen is in hoeverre deze verzen oorspronkelijk onderdeel uit hebben gemaakt van de brief. Net als in de vorige paragraaf dient deze kwestie behandeld te worden om te bepalen of deze verzen verder in het onderzoek meegenomen dienen te worden. Een belangrijk extern tekstkritisch argument om de authenticiteit van deze verzen te betwijfelen is het feit dat deze verzen op verschillende plaatsen in de brief voorkomen. P⁶¹, de codices Sinaïticus, Vaticanus, Ephraemi Rescriptus en Claromontanus en enkele minuskels hebben de verzen aan het eind van hoofdstuk 16. Dat is ook de versie die wij kennen. Codices Alexandrinus en Porphyrianus hebben de verzen zowel aan het eind van hoofdstuk 16 als na 14:23. Codices Angelicus en Athous Lavrensis,

---

¹⁰⁹ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 947.

alsmede sommige manuscripten van Origines plaatsen de verzen na 14:23. P⁴⁶ heeft de verzen na 15:33 en er is ook een variant waarbij de verzen na 14:23 en na 15:33 voorkomen waarbij hoofdstuk 16 verder ontbreekt. In de codices Augiensis en Boernerianus ontbreken de verzen volledig. Deze verschillende combinaties, aangevuld met overige varianten in de laatste hoofdstukken van de Romeinenbrief, vormen een complexe puzzel van de ontstaansgeschiedenis van de verschillende varianten van de brief. Wolter gebruikt het overzicht van de verschillende varianten die Aland heeft geïdentificeerd om te concluderen dat er twee basisversies zijn die alle overige versie kunnen verklaren: een versie waarbij Rom. 1:1-14:23 direct gevolgd wordt door de doxologie uit Rom. 16:25-27 en een versie die uit Rom. 1:1-16:23(24) bestaat.¹¹⁰ Een confrontatie van beide versies roept de vraag op waar Rom. 15:1-16:23(24) geplaatst moet worden. Deze keuzes leiden tot de tekstvarianten zoals eerder genoemd.¹¹¹ Wolter bewijst dat Rom. 16:25-27 niet oorspronkelijk aan het eind van hoofdstuk 16 gestaan kunnen hebben maar zijn analyse geeft geen uitsluitsel over het al dan niet oorspronkelijk zijn van Rom. 16:25-27 op zichzelf. Daar is het externe tekstkritische bewijs ook niet afdoende voor.

Een structuurargument dat veel gebruikt wordt om deze verzen als interpolatie te zien is het feit dat Paulus in geen enkele andere brief een doxologie aan het einde plaatst. Bovendien is deze doxologie ook aanmerkelijk langer dan de doxologieën in de overige onbetwiste brieven van Paulus. Een inhoudelijk argument is dat de stijl en het woordgebruik van de doxologie eerder aansluiten bij Efeziërs, Kolossenzen en de pastorale brieven dan bij de onbetwiste brieven van Paulus.¹¹² In de vorige paragraaf is een dergelijk argument behandeld, waarbij Jewett een redactiekritische verklaring aanreikte. Dat doet hij bij deze verzen niet maar het hoofdargument van stijl en –woordgebruik dat meer bij de deuteropaulijnse brieven past is vergelijkbaar.

Wat betreft de inhoudelijke consistentie tussen de voorgaande hoofdstukken en de doxologie zijn de meeste commentatoren het erover eens dat de doxologie inhoudelijk goed aansluit bij de rest van de Romeinenbrief. Dunn zegt hierover: ‘Even if the idiom is not quite Paul’s [...], the doxology succeeds quite well in summing up the central themes of the letter.’¹¹³ Moo geeft ook aan dat de doxologie een goede reflectie is van taalgebruik en thema’s uit de rest van brief. Hij schetst een overzicht waarbij hij de overeenkomsten schetst, met name met de opening van de brief.¹¹⁴ Het is dan

---

¹¹⁰ Romeinen 16:24 staat tussen haakjes omdat daar ook de authenticiteit van wordt betwijfeld. Deze kwestie valt buiten de scope van dit onderzoek. De kortere versie, waarbij de hoofdstukken 15 en 16 worden weggelaten wordt meestal aan Marcion toegewezen (o.a. Jewett, *Romans*, p.8). Wolter denkt dat de kortere versie eerder is ontstaan door een mechanisch defect. (Wolter, *Der Brief an die Römer*, p.20)

¹¹¹ Romeinen 15:1-16:23(24) kan geplaatst worden voor de doxologie, na de doxologie of na de doxologie met herhaling van de doxologie aan het eind.

¹¹² Jewett geeft hier een aantal voorbeelden van. (Jewett, *Romans*, pp. 999 – 1002)

¹¹³ Dunn, *Romans 9-16*, p. 913.

¹¹⁴ Moo, *Epistle to the Romans*, p. 653.

ook opmerkelijk dat Jewett deze algemeen aanvaarde overeenkomsten juist als verschil ziet.¹¹⁵ Jewett herkent met name een versmalling van de doxologie ten opzichte van de rest van de brief waarbij de doxologie enkel de heidenen in beeld zou hebben. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat het geheim dat in Rom. 11:25 nog voor zowel Jood als heiden openbaard werd in Rom. 16:26 enkel voor de heidenen is. Deze observaties van Jewett passen goed in zijn redactiekritische aanname dat doxologie is toegevoegd in de tijd dat Marcion de laatste twee hoofdstukken verwijderd zou hebben. Inhoudelijk vind ik de overeenkomsten van de overige commentatoren sterker dan de verschillen die Jewett onderkent.

De afweging of we al dan niet met een interpolatie te maken hebben is moeilijker dan in de vorige paragraaf. De meeste commentatoren beschouwen dit zonder al teveel argumentatie als duidelijke interpolatie. Van de commentaren die ik heb geraadpleegd is Moo de enige die deze verzen als authentiek behandelt. Ik zelf vind de argumenten in beide kampen niet doorslaggevend. Met name de argumenten rondom consistentie, zowel structureel als inhoudelijk, zijn in mijn ogen af te zwakken op basis van het weinige materiaal dat we van Paulus kennen en de vraag in hoeverre Paulus überhaupt als consistent schrijver gezien kan worden. Omdat een duidelijke keuze niet gemaakt kan worden maar het grootste deel van de commentatoren toch kiest voor een interpolatie volg ik hen binnen de omvang van dit onderzoek in deze keuze. Dit kan een beperking opleggen in het vervolg van het onderzoek maar aangezien de gevonden signaalwoorden in vergelijkbare vorm ook al terugkomen in Rom. 11:25-36 heeft het uitsluiten van deze doxologie geen cruciale gevolgen voor het vervolgonderzoek.

§4.8 CONCLUSIE

De exegetische bijzonderheden die in dit hoofdstuk zijn besproken geven inhoudelijke invulling aan het tweede deel van het theoretisch kader. Voor Rom. 16:25-27 heeft de exegetische analyse ertoe geleid dat ik deze verzen niet gebruik in het vervolg van dit onderzoek. De zes overgebleven tekstgedeelten confronteer ik in het volgende hoofdstuk met de eigenschappen van wijsheid uit 1 Korintiërs die in hoofdstuk 2 zijn geïdentificeerd.

---

¹¹⁵ Jewett, *Romans*, pp. 998 – 999.

HOOFDSTUK 5 WIJSHEID IN DE ROMEINENBRIEF

In dit hoofdstuk bespreek ik de in het vorige hoofdstuk behandelde tekstgedeelten in het licht van de eigenschappen van wijsheid zoals die in hoofdstuk 2 geïdentificeerd zijn. Hiermee wordt antwoord gegeven op de laatste deelvraag naar de continuïteiten en discontinuïteiten tussen het wijsheidsconcept uit 1 Kor. 1-4 en Romeinen.

§5.1 ROM. 1:14

Het gebruik van de termen σοφοῖς en ἀνοήτοις lijkt gelijkenis te vertonen met de eigenschap van het retorisch spel tussen wijsheid en dwaasheid in 1 Korintiërs. We zagen in het vorige hoofdstuk dat de tegenpolen in dit vers in de Romeinenbrief de functie van een merisme hebben. De boodschap is dat zelfs de barbaren en de onwetenden ontvangers van het Evangelie zijn. In 1 Korintiërs is het retorisch effect polariserender. Daar draait Paulus de menselijke orde van dwaas en wijs volledig om. Behalve dit verschil in functie is het de vraag of Paulus in dit vers refereert aan een religieus of een intellectueel wijsheidsconcept. Dunn wijst op het gebruik van de term ἀνοήτοις als tegenover van σοφοῖς.¹¹⁶ Deze term is verwant aan het begrip νοῦς dat in de hellenistische filosofie een belangrijke rol speelt. Het feit dat Paulus hier niet de Joodse term ἄφρων gebruikt kan een indicatie zijn voor een intellectuele duiding van wijsheid in plaats van een religieuze. Dunn ziet hier echter over het hoofd dat Paulus de term νοῦς in 1 Korintiërs wel gebruikt in religieuze context, zoals ik in hoofdstuk 2 noemde. Op basis van het woordgebruik alleen is niet vast te stellen welke groepen Paulus hier voor ogen heeft. Aangezien het eerste merisme algemeen van aard is vind ik het aannemelijk dat ook dit tweede merisme algemeen van aard is en geen specifieke doelgroep of problematiek op het oog heeft. Rest de vraag waarom Paulus kiest voor een merisme op basis van wijsheid. Hij had ook kunnen kiezen voor mannen en vrouwen, slaven en vrijen of een andere passende tegenstelling. Het is mogelijk om hier een continuïteit met de situatie in Korinthe te herkennen, aangezien een maatschappelijke scheiding op basis van wijsheid daar een thema was waar Paulus zich mee bezig gehouden heeft. Een algemeen merisme op basis van een actueel maatschappelijk onderscheidend aspect zou Paulus zonder al teveel risico in kunnen zetten in een brief die hij schrijft aan ontvangers die hij niet kent. Omdat het echter bij een algemeenheid blijft valt er geen doorslaggevende conclusie te trekken over de inhoudelijke overeenkomsten van het gebruik van het woord wijsheid in dit vers van de Romeinenbrief en 1 Korintiërs.

---

¹¹⁶ Dunn, *Romans 1-8*, p. 33.

§5.2 ROM. 1:19-22

In v. 22 lezen we een retorische omkeer van wijs en dwaas zoals we die ook kennen uit 1 Korintiërs. Wie zelfbenoemd wijs zijn, zijn eigenlijk dwaas omdat ze God niet de eer en dank toebrengen die hij verdient. De andere kant van deze ommekeer, de dwazen van de wereld die eigenlijk wijs zijn, komt niet aan bod in dit tekstgedeelte. Het tekstgedeelte spreekt van een potentieel kennen van God. Hoewel er sprake is van onzichtbare eigenschappen is er van een apocalyptisch patroon van het onthullen van iets wat verborgen is geen sprake. In de exegese kwam dit al aan bod in de bespreking van het verschil tussen de werkwoorden en φανερώ and ἀποκαλύπτω. Paulus laat de openbaring hier voltrekken via de schepping waarin God al vanaf het begin te kennen is voor de mens. In v. 20 is het gebruik van het werkwoord νοέω interessant omdat dit een mogelijke continuïteit is van het proces van geestelijk volwassen worden zoals Paulus dit gebruikt in 1 Korintiërs. Het past in de eigenschap van het wijsheid die geopenbaard wordt door de Geest waarbij de νοῦς als potentie al vanaf de schepping in de mens aanwezig is en waarbij het scheppen van ruimte voor deze νοῦς de basis is voor het geestelijk groeien in wijsheid.

Het probleem met het herkennen van mogelijke continuïteiten van het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs in dit tekstgedeelte is dat Paulus het woord 'wijsheid' zelf niet gebruikt. Met de toenemende aandacht voor invloeden van Joodse wijsheidsliteratuur wordt aan deze passage echter meer en meer een wijsheidsachtergrond toegekend. Bouzard beschrijft deze herwaardering van dit tekstgedeelte en schrijft naar aanleiding van het ontbreken van een concrete verwijzing naar wijsheid dat 'Paul does not refer to Dame Wisdom explicitly. But the theological thought which gave definition to Dame Wisdom is evident in the apostle's assertion of God's revelation: through the structures which define all created reality is a transcendent "reason" which points to and reveals God.'¹¹⁷

Hoewel in dit tekstgedeelte de eigenschap van de retoriek van het omkeren van wijs en dwaas het duidelijkst naar voren komt zijn er wat mij betreft ook sterke aanwijzingen voor een continuïteit op het gebied van openbaring van wijsheid door de Geest.

§5.3 ROM. 2:17-20

Hoewel het begrip 'wijsheid' niet genoemd wordt hebben we in de exegese gezien dat het beeld dat Paulus neerzet van 'de Jood' qua terminologie past binnen de definitie van een wijsheidsleraar in de Joods-hellenistische cultuur. De nadruk op de Wet plaatst de fictieve persoon binnen wat in de vorige

---

¹¹⁷ Walter C. Bouzard, 'The Theology of Wisdom in Romans 1 and 2: a Proposal', *WW* 7 (1987), p. 287.

thesis 'Thoragerichte wijsheidsliteratuur' is genoemd. Dit is een vorm van wijsheid waarbij de bron van wijsheid in de Wet gevonden wordt. Hoewel Paulus deze vorm van wijsheid in beide brieven bekritiseert zijn de argumenten inhoudelijk niet vergelijkbaar. In deze passage in de Romeinenbrief vergelijkt Paulus de Wet op papier met het handelen in de praktijk. Hij bekritiseert een manier van leven waarbij men wijsheid aan de Wet zegt te ontleen maar in de praktijk ander gedrag laat zien. In 1 Kor. 1:20 noemt Paulus de Schriftgeleerde als een van de vertegenwoordigers van wereldse wijsheid. Tegenover deze wijsheid zet hij Gods wijsheid. In 1 Korintiërs gaat het argument dus meer over de bron van wijsheid dan over een tegenstelling tussen theorie en praktijk. Waar in 1 Korintiërs de retoriek gericht is op het omdraaien van wijsheid en dwaasheid is de retoriek in Romeinen gericht op de discrepantie tussen het uiterlijk vertoon van het zich roemen in Gods Wet en de uitvoering van die Wet in de praktijk.

In zowel Romeinen als 1 Korintiërs herkennen we het gebruik van Jer. 9:23-24 waar het over het zich roemen in de Heer gaat. In beide brieven wordt het zich roemen in de Heer als iets positiefs gezien. In Romeinen gebruikt Paulus het werkwoord *καυχάομαι* bij zijn beschrijving van 'de Jood' waarbij het probleem niet het zich roemen in de Heer is maar het feit dat de gelovige er zelf niet naar handelt. In Rom. 2:23 wordt deze tegenstelling puntig samengevat in een retorische vraag waarbij het overtreden van de Wet als ontering van God wordt gezien voor hem die zichzelf in de Wet roemt. In 1 Korintiërs blijft Paulus dichter bij de profetentekst en maakt hij gebruik van het werkwoord *καυχάομαι* bij de tegenstelling tussen het zich roemen in het wereldse en het zich roemen in God.¹¹⁸

In vergelijking met 1 Korintiërs is de retoriek die Paulus in Romeinen toepast in dit tekstgedeelte niet gericht op het uitwisselen van twee vormen van wijsheid maar is hij kritisch op de manier waarop de wijsheid in de praktijk wordt gebracht. Hier schemert het leraar-leerlingmodel door zoals we dat uit de Joods-hellenistische wijsheidsliteratuur kennen. Dit zou als een impliciete continuïteit gezien kunnen worden met de eigenschap van wijsheid voor de volmaakten. De overeenkomst in het werkwoord *καυχάομαι* zou een interessante continuïteit kunnen zijn, ware het niet dat in 1 Korintiërs het subject van het roemen wordt verschoven van menselijke wijsheid naar Gods wijsheid. Deze omkering zien we in Romeinen niet terug in dit tekstgedeelte. Johnson wijst op een interessant aspect van de retoriek in de Romeinenbrief: 'the entire letter is composed of interlocking arguments (*σύγχυσις*) whose conclusions are often delayed until succeeding sections are introduced or even completed.'¹¹⁹ Ten aanzien van het bekritisieren van het zich roemen in de Wet zonder hiernaar te leven wijst ze op Rom. 15:17 waar Paulus het zich roemen in Christus noemt. Ik kan haar hierin volgen en het argument komt

---

¹¹⁸ Dit is het duidelijkst zichtbaar in 1 Kor. 1:29-31.

¹¹⁹ Johnson, *Apocalyptic and Wisdom Traditions*, p. 120.

hiermee dichter te liggen bij de tegenstelling tussen menselijke wijsheid en Gods wijsheid in 1 Korintiërs. Maar juist vanwege het feit dat Paulus in de Romeinenbrief het roemen in God en in de Wet niet afkeurt maakt het ongeloofwaardig om op dit punt een continuïteit te identificeren. De enige conclusie die getrokken kan worden is dat Paulus kritisch is ten aanzien van mensen die zich onterecht op iets beroemen. Dit kan zowel onterecht zijn omdat ze het geroemde niet naleven of omdat ze zich beroemen op de verkeerde bron.

§5.4 ROM. 11:25-36

Deze verzen bieden onbetwist de meeste raakvlakken met het wijsheidsconcept zoals we dat in 1 Korintiërs lezen. Niet alleen hebben we in dit tekstgedeelte de meeste letterlijke overeenkomsten gevonden, we hebben in het vorige hoofdstuk ook gezien dat er ook via Schriftcitaten raakvlakken aan te wijzen zijn.

In de exegetische analyse is gewezen op de overeenkomst tussen de waarschuwing ἵνα μὴ ᾗτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι met Spr. 3:7. Met deze uitspraak maakt Paulus duidelijk dat het geheim dat hij gaat openbaren 'was neither humanly contrived nor perceived by rational power but rather given by divine revelation.'¹²⁰ Waar we in de vorige paragraaf een kritische houding ten opzichte van menselijke wijsheid vonden ontbreken in het tekstgedeelte komt het hier wel naar voren. De beperktheid van het menselijk vermogen om het verborgene van God te leren kennen lijkt een sterke continuïteit te vertonen met de manier waarop de verborgen wijsheid gekend kan worden volgens 1 Korintiërs. Enkel op basis van v. 25 is de relatie met Gods wijsheid echter niet direct te leggen. Op zichzelf schetst v. 25 een apocalyptisch patroon van iets dat verborgen is en dat door gewone mensen niet onthuld kan worden. Enkel door de tussenkomst van Paulus kan het geheim onthuld worden. Pas in de hymne in vv. 33-36 komt Gods wijsheid ter sprake.

Pereira-Delgado verbindt beide tekstgedeelten overtuigend in zijn artikel waarin het metaforisch gebruik van het begrip βάθος centraal staat. Hij doet dit door βάθος uit v. 33 te zien als semantische variatie op het in v. 25 gebruikte μυστήριον.¹²¹ De diepten van Gods rijkdom, wijsheid en kennis worden hiermee in verband gebracht met het geheim dat in v. 25 niet op basis van menselijke wijsheid gekend kan worden. Het verbinden van βάθος en μυστήριον beargumenteert Pereira-Delgado op basis van semantische argumenten en op basis van het naast elkaar voorkomen van deze termen in de Joods-apocalyptische literatuur. Hij noemt hierbij Dan. 2:19-22 als voorbeeld. Interessant aan deze

---

¹²⁰ Dunn, *Romans 9-16*, p. 679.

¹²¹ Álvaro Pereira-Delgado, "Las profundidades de Dios" en 1 Corintios 2,10 y Romanos 11,33', *Biblica* 94 (2013), p. 247.

verwijzing is dat in Daniël een vergelijkbaar patroon te herkennen is als Rom. 11:25-36. Er wordt aan Daniël iets onthuld dat verborgen is waarop Daniël God looft om zijn wijsheid en het onthullen van zaken die in het diepe verborgen zijn. Een reeks vergelijkbare termen wordt gebruikt in zowel Daniël als Romeinen: μυστήριον, βάθος, σοφία, σόφος, γινώσκω, ἀποκαλύπτω, αἰών. Pereira-Delgado laat hiermee zien dat de verbinding tussen βάθος en μυστήριον uit de Joods-apocalyptische literatuur voortkomt en dat het aannemelijk is dat Rom. 11:25 inhoudelijk gerelateerd is aan de hymne uit vv. 33-36. Voor mijn onderzoek is het interessant dat Pereira-Delgado de patronen uit Daniël ook herkent in 1 Kor. 2:6-16. De besproken passage uit Daniël fungeert als voorbeeld van de stelling dat zowel Rom. 11:25-36 als 1 Kor. 2:6-16 gevoed zijn vanuit de Joods-apocalyptische wijsheidsliteratuur. Naast de overeenkomsten van beide passages met Daniël vertonen de briefpassages onderling nog meer overeenkomsten. Veel commentaren wijzen hierop maar de lijst van Pereira-Delgado is het meest compleet. De overeenkomsten zijn zo opvallend dat ik de lijst van Pereira-Delgado in onderstaande tabel overgenomen heb. Ik heb de volgorde van weergave aangepast aan de leesvolgorde van de Romeinenbrief.¹²²

Rom. 11:25-36	1 Kor. 2:6-16
μυστήριον (Rom. 11:25)	μυστήριον (1 Kor. 2:7)
βάθος (Rom. 11:33)	βάθος (1 Kor. 2:10)
σοφία (Rom. 11:33)	σοφία (1 Kor. 2:6b en 7:13)
γνώσις (Rom. 11:33)	γινώσκω (1 Kor. 2:,8b, 11, 14 en 16)
ἀνεξεραύνητος (Rom. 11:33)	ἐραυνάω (1 Kor. 2:10)
νοῦς (Rom. 11:34)	νοῦς (1 Kor. 2:16b)
γινώσκω (Rom. 11:34)	γινώσκω (1 Kor. 2:,8b, 11, 14 en 16)
κρίμα (Rom. 11:34)	συγκρίνω (1 Kor. 2:13) ἀναγκρίνω (1 Kor. 2:14 en 15b)
δόξα (Rom. 11:36)	δόξα (1 Kor. 2:7-8)
αἰών (Rom. 11:36)	αἰών (1 Kor. 2:6b-8)

Tabel 1: parallellen tussen 1 Kor. 2:6-16 en Rom. 11:25-26

Ik vind het overtuigend dat het geheim uit v. 25 inhoudelijk verbonden kan worden met Gods wijsheid uit vv. 33-36. Daarnaast is een groot deel van de woorden uit tabel 1 onderdeel van de semantische

¹²² Pereira-Delgado, "Las profundidades de Dios", p. 238.

domeinen die in hoofdstuk 3 geanalyseerd zijn. Beide tekstgedeelten volgen een vergelijkbaar patroon. Er is een geheim dat vanuit het verborgene onthuld wordt. God is hierin leidend, de mogelijkheden van de mens zelf zijn ontoereikend om het geheim te kennen. Het geheim raakt de diepten van God, alleen Gods wijsheid kan de diepten van God doorgronden. Het geheim is toegankelijk voor iedereen die ervoor openstaat, onafhankelijk van menselijke maatstaven als 'honor' bij de Romeinen of wijsheid bij de Korintiërs. De inhoud van het geheim en daarmee de inhoud van Gods wijsheid heeft soteriologische eigenschappen in beide brieven. Er is er een sterke continuïteit met de eigenschap van het verborgen karakter van wijsheid. In de conclusie van mijn vorige thesis omschreef ik de wijsheid die Paulus verkondigt in 1 Korintiërs als een wijsheid die voorzien is van een 'apocalyptisch raamwerk'.¹²³ Destijds heb ik er bewust gekozen om geen strikt onderscheid te maken tussen apocalyptische literatuur en wijsheidsliteratuur in mijn zoektocht naar de achtergrond van Paulus' wijsheidsdenken. Ik koos voor de term 'apocalyptische wijsheidsliteratuur' waaraan Paulus in de Korintiërsbrief zijn apocalyptische raamwerk ontleent dat zijn wijsheidsverkondiging inkadert.¹²⁴ Dit raamwerk dat gekenmerkt wordt door het hierboven beschreven patroon van gebeurtenissen is ook herkenbaar in het tekstgedeelte van Romeinen. Het opheffen van het strikte onderscheid tussen apocalyptische- en wijsheidstradities is ook te zien in de dissertatie van Johnson waarin ze ten aanzien van Rom. 11:25 concludeert dat hier 'more than anywhere in Romans 9-11, apocalyptic and wisdom traditions coalesce to advance.'¹²⁵ Over de wijsheidshymne concludeert ze een vergelijkbare samensmelting van apocalyptiek en wijsheidsconcepten: 'As so often was the case with Jewish apocalypics' uses of confluent apocalyptic and wisdom traditions, so Paul's merging of the two perspectives shifts his focus from exclusive dependence on future vindication to the present possibility of meaningful human life before the eschaton.'¹²⁶

De overeenkomsten in het gebruikte apocalyptische raamwerk, de vele letterlijke overeenkomsten en de overeenkomsten in gebruikte Schriftcitaten zie ik als belangrijke continuïteiten. In de exegetische analyse besprak ik de verschillende visies op de compositie van de hymne. Hierin kwam ook Dunn ter sprake die wijst op de vele overeenkomsten met 1 Korintiërs. Hij wijst op het feit dat de Romeinenbrief waarschijnlijk vanuit Korinthe geschreven is en gebruikt dit feit in zijn aanname dat de overeenkomsten tussen 1 Korintiërs en Romeinen voor dit tekstgedeelte 'strongly suggest some influence from Paul's involvement at Corinth in his framing of this hymn of adoration.'¹²⁷ De

---

¹²³ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p. 78.

¹²⁴ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, pp. 61-74.

¹²⁵ Johnson, *Apocalyptic and Wisdom Traditions*, p. 163.

¹²⁶ Johnson, *Apocalyptic and Wisdom Traditions*, p. 163.

¹²⁷ Dunn, *Romans 9-16*, p. 698.

overeenkomst tussen Rom. 11:36 en 1 Kor. 8:6 speelt naast de door Pereira-Delgado geïdentificeerde overeenkomsten ook een rol bij de conclusie van Dunn.

De nadruk in de commentaren ligt op de sterke overeenkomsten tussen Rom. 11:25-36 en 1 Kor. 2:6-16. Ik vind het echter ook belangrijk om te wijzen op de verschillen. De eigenschappen van wijsheid zoals gedefinieerd in hoofdstuk 2 neem ik hierbij als uitgangspunt. Een eerste verschil is dat in dit tekstgedeelte in Romeinen geen sprake is van een groep van volmaakten voor wie de wijsheid bestemd is. Ook het figuurlijke gebruik van deze term dat aan een geestelijk groeiproces refereert ontbreekt in Romeinen. Beide brieven stemmen overeen in het feit dat de mens zelf het vermogen niet heeft om de wijsheid te kennen. De rol van de Geest die in 1 Korintiërs prominent wordt neergezet bij het leren kennen van wijsheid is in deze passage in Romeinen niet aanwezig. Dat is opvallend, want in Rom. 8 besteedt Paulus aandacht aan het leven door de Geest en redeneert hij op een dualistische manier zoals we dat uit 1 Korintiërs kennen als het gaat om leven volgens de menselijk wil tegenover leven naar de Geest. Het is dus niet zo dat in Romeinen de rol van de Geest ontbreekt. Maar in dit tekstgedeelte over wijsheid kiest Paulus ervoor om de Geest niet expliciet te benoemen. Bij de openbaring van het geheim is het in Romeinen veelmeer Paulus zelf die een actieve rol speelt, als ware hij een apocalyptische middelaar. Er zit dus een belangrijke discontinuïteit in de manier waarop het Goddelijk geheim onthuld wordt.

Een andere belangrijke discontinuïteit is kort genoemd in de exegetische analyse: het ontbreken van een verwijzing naar Christus. Waar in 1 Korintiërs de wijsheid die Paulus verkondigt gekoppeld is aan het kruisgebeuren van Christus, en zelfs een identificatie van Christus met wijsheid plaatsvindt, ontbreekt dit volkomen in de wijsheidshymne in Romeinen. Ook in het afsluitende v. 36 komt Christus niet voor. Dit valt ook commentatoren op en sommigen proberen deze discontinuïteit op expliciet niveau op te heffen door te argumenteren dat er een impliciete Christusverwijzing in de hymne zit. Een voorbeeld hiervan is Theissen, die Christus 'anonym präsent' ziet in de hymne.¹²⁸ De overeenkomst tussen de retorische vragen in v. 34 met 1 Kor. 2:16 gebruikt Theissen om het antwoord op de vragen 'Christus' te laten zijn. Tevens wijst hij op overige Christusverwijzingen in Rom. 9-11 als het gaat over de 'steen des aanstoots' (Rom. 9:33) en de 'redder die uit Sion komt' als onderdeel van het geopenbaarde geheim (Rom. 11:26). De bredere context van de Romeinenbrief in acht nemend zijn de argumenten van Theissen plausibel maar feit is dat Christus niet expliciet genoemd wordt in combinatie met Gods wijsheid in de climax van Rom. 9-11. De identificatie van Christus met wijsheid zie ik zelf als een discontinuïteit tussen 1 Korintiërs en Romeinen.

---

¹²⁸ Theissen en Von Gemünden, *Römerbrief*, p. 79.

Het retorisch spel tussen wijsheid en dwaasheid is in enige mate in deze verzen aanwezig vanwege het onvermogen van de mens om zelfstandig Gods wijsheid te doorgronden. Dit kan gelezen worden als een diskwalificatie van wereldse wijsheid. Van een retoriek van omkeer inclusief het dualistisch taalgebruik zoals we dat uit 1 Korintiërs kennen is echter geen sprake. De functie van beide tekstgedeelten ligt hieraan ten grondslag. In de exegetische analyse beschreef ik dat Paulus in deze verzen van de Romeinenbrief de spanning tussen het verbond met Israël en de booschap van het Evangelie opheft. Deze spanning heeft hij zelf in de voorgaande hoofdstukken opgebouwd. De functie van 1 Kor. 2:6-16 is het corrigeren van gedrag dat Paulus in de gemeente van Korinthe ziet. Dit verschil in functie verklaart ook dat er een sterke overeenkomst is in het woordgebruik maar dat er een verschil zit in de manier waarop dezelfde woorden retorisch worden gebruikt.

Ten opzichte van de meeste commentatoren die zich vooral op de overeenkomsten richten heb ik in deze paragraaf geprobeerd nuance te brengen door ook te wijzen op een aantal opmerkelijke discontinuïteiten tussen 1 Korintiërs en Romeinen. In het volgende hoofdstuk zal ik deze continuïteiten en discontinuïteiten wegen in combinatie met de bevindingen vanuit de overige tekstgedeelten.

§5.5 ROM. 12:2

In de exegetische analyse heb ik dit vers getypeerd als de geestelijke invulling van Paulus' aansporing tot het vervullen van Gods wil. Het vers is het enige in de Romeinenbrief dat het signaalwoord τέλειον bevat en het ligt voor de hand om een mogelijke continuïteit met dit begrip in 1 Korintiërs te onderzoeken. Er is op dit punt echter sprake van een discontinuïteit omdat de term 'volmaakten' in 1 Korintiërs verwijst naar de bezitters van wijsheid en in Romeinen sprake is van een bijstelling verwijst naar het antecedent 'wil van God'. Er vallen in dit tekstgedeelte echter twee andere woorden op die wel een continuïteit bieden met 1 Korintiërs.

Het begrip νοῦς is in hoofdstuk 2 ter sprake gekomen als het goddelijke deel van de menselijke ziel dat in de schepping is meegegeven. Paulus koppelt in 1 Korintiërs het proces van geestelijk volwassen worden aan het benutten van deze geestelijke potentie die in ieder mens gegeven is. Het vernieuwen van de νοῦς waar Paulus in Rom. 12:2 toe aanspoort is als continuïteit aan te merken met het geestelijk volwassen worden in 1 Korintiërs. In tegenstelling tot 1 Korintiërs benoemt Paulus hier niet expliciet de rol van Gods Geest in dit proces maar het passieve gebruik van het werkwoord μεταμορφώω laat zien dat het in iedergeval niet de mens zelf is die op eigen kracht de verandering tot stand kan brengen.

Een tweede continuïteit zie ik in het gebruik van het woord αἰών in combinatie met het vernieuwen van de νοῦς. In mijn eerdere thesis concludeerde ik dat het proces van geestelijke groei naar wijsheid in 1 Korintiërs een keuze inhoudt voor ‘een nieuwe wereldorde, waarin sterk en zwak worden omgekeerd en waarin de dwaasheid van het kruis tot wijsheid is geworden.’¹²⁹ Naar deze keuze lijkt Paulus in zijn aansporing in de Romeinenbrief ook te verwijzen, hoewel de aansporing in v. 2 negatief is geformuleerd. In het onderzoek van wijsheid in 1 Korintiërs zagen we dat het tegenover elkaar stellen van de wereldorde en Gods orde vooral parallellen had met de apocalyptische wijsheidsliteratuur. Het dualistisch taalgebruik uit deze categorie zagen we terug in de retoriek die Paulus in 1 Korintiërs hanteert waarbij hij een omkering noemt van zwak en sterk, van dwaas en wijs in het licht van het apocalyptische thema vernietiging en redding. De scherpte van deze retoriek zien we in dit tekstgedeelte van de Romeinenbrief niet. Ik zie echter wel een voldoende overeenkomst met het proces van geestelijke groei in 1 Korintiërs om te kunnen spreken van een continuïteit.

§5.6 ROM. 16:19

In dit vers wordt de eigenschap van wijsheid toegewenst als een houding die de lezers ten opzichte van het goede moeten hebben. De houding van onschuld wordt gekoppeld aan de omgang met het kwade. Een dergelijk dualistisch patroon zagen we ook terug in Rom. 12:2. Door het expliciet noemen van goed en kwaad in relatie tot het begrip wijsheid is de overeenkomst van Rom. 16:19 met 1 Korintiërs op dit vlak sterker dan in Rom. 12:2. Er is dus continuïteit op het gebruik van de term wijsheid in combinatie met een dualistisch wereldbeeld van goed en kwaad, hoewel de context van v. 19 geen opheldering geeft over welke wijsheid er bedoeld wordt. De wijsheid kan ook de menselijke wijsheid zijn die voor het goede kiest. In het vorige hoofdstuk heb ik echter een verband gelegd tussen het dualisme in v. 19 en de dualismen in vv. 17 en 18 waarbij het kiezen van het goede in verband gebracht wordt met ‘alles wat u hebt geleerd’ en ‘Christus’. Kortom, met het Evangelie van het kruis dat Paulus in zijn brief verkondigt heeft. Dit is de enige plek in Romeinen waar wijsheid in combinatie met Christus genoemd wordt.

Het feit dat wijsheid wordt gebruikt samen met het in de Joodse wijsheidsliteratuur veel voorkomende dualisme tussen goed en kwaad en de relatie die lijkt te bestaan tussen het Evangelie van het kruis maken dit vers voor mij een continuïteit met het gebruik van wijsheid in de dualistische retoriek van 1 Korintiërs. Wat echter ontbreekt in dit tekstgedeelte in Romeinen is de retoriek van het omkeren van de wereldorde die in 1 Korintiërs zo prominent aanwezig is in het omkeren van wijsheid en dwaasheid. Paulus schetst in de waarschuwing aan het eind van de Romeinenbrief wel een onderscheid

---

¹²⁹ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p. 78.

tussen goed en kwaad maar verrast de lezer niet met het op losse schroeven zetten van een gangbare visie op goed en kwaad. Een mogelijke aanzet hiertoe is het refereren aan de welbespraaken in v. 18 wier woorden weliswaar mooi zijn maar in werkelijkheid misleiden. Een dergelijke parallel met de vertegenwoordigers van wereldse wijsheid die in 1 Korintiërs als dwazen worden weggezet hebben we ook gezien in Rom. 2:17-20.

In de exegetische analyse heb ik gewezen op de overeenkomst met Mat. 10:16. In dit vers zendt Jezus zijn hoorders uit als schapen tussen de wolven waarbij de eigenschappen φρόνιμοι en ἀκέραιοι worden toegewenst. Het feit dat ἀκέραιοι nauwelijks voorkomt in het Nieuwe Testament sterkt de hypothese dat Paulus in de Romeinenbrief teruggrijpt op de metafoor van Mat. 10:16. Het gebruik van φρόνιμοι is interessant omdat dit valt binnen hetzelfde semantische domein als het in Rom. 16:19 gebruikte σοφούς. In beide teksten worden twee houdingen toegewenst aan hoorders die zich begeven in een wereld waar boze machten heersen. Een combinatie van wijsheid en onschuld is nodig om te kunnen onderscheiden tussen goed en kwaad. Deze tegenstelling tussen goed en kwaad komt in de Evangelietekst enkel vanuit de context naar voren. In Romeinen wordt dit dualisme expliciet benoemd zoals eerder in deze paragraaf besproken als continuïteit met de apocalyptische wijsheidsliteratuur. Dunn hecht er veel waarde aan dat Paulus aan het eind van v. 19 'draws his terms both from Israel's centuries-old wisdom and [...] the wisdom of Messiah Jesus.'¹³⁰ Met name op basis van het gebruik van het zeer specifieke begrip ἀκέραιος vind ik het aannemelijk dat Paulus de metafoor uit de Evangelietekst heeft het gebruikt binnen een apocalyptisch raamwerk zoals we dit kennen uit de manier waarop Paulus in 1 Korintiërs over wijsheid schrijft.

§5.7 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk heb ik de twee delen van het theoretisch kader met elkaar geconfronteerd. In tabel 2 zijn de bevindingen schematisch weergegeven in een zogenaamde 'heatmap' waarbij met kleurcoderingen zichtbaar is in hoeverre een bepaalde eigenschap van wijsheid uit 1 Korintiërs een continuïteit vertoont met één van de zes tekstgedeelten uit Romeinen. Een blauwe kleur geeft een koude relatie aan: er is geen continuïteit gevonden. Een oranje kleur geeft een lauwe relatie aan: een vermoeden van een continuïteit. Vaak zijn dit de continuïteiten die ik als impliciet heb gekwalificeerd. De rode vlakken geven een warme relatie aan: een duidelijke continuïteit.

---

¹³⁰ Dunn, *Romans 9-16*, p. 907.

	Rom. 1:14	Rom. 1:19-22	Rom. 2:17-20	Rom. 11:25-36	Rom. 12:2	Rom. 16:19
Wijsheid voor de volmaakten						
Verborgene karakter van wijsheid						
Verkrijgen van wijsheid door de Geest						
Identificatie van Christus met wijsheid						
Pre-existentie van wijsheid						
Wijsheid in dualistische retoriek						

Tabel 2: heatmap die continuïteit van wijsheid uit 1 Korintiërs in Romeinen aangeeft

De eigenschap van wijsheid voor de volmaakten is niet duidelijk als continuïteit naar voren gekomen. De enige expliciete vindplaats op basis van het semantische domein leverde volmaaktheid als bijstelling van Gods wijsheid op in Rom. 12:2. Rom. 2:17-20 introduceert een wijsheidsleraar die de onwetenden en onverstandigen onderwijst maar eigenlijk zelf onderwezen moet worden. Dit beeld lijkt op het beeld uit 1 Korintiërs waarbij de τέλειος eigenlijk νηπίος blijkt te zijn en nog een hele geestelijke groeifase voor de boeg heeft. Op basis van enkel deze indirecte continuïteit is mijn conclusie dat de eigenschap van wijsheid voor de volmaakten geen continuïteit heeft in de Romeinenbrief.

Het verborgene karakter van wijsheid komt het meest duidelijk naar voren in Rom. 11:25 waar Paulus het goddelijk geheim onthult. Ik heb betoogd dat dit geheim in relatie gelezen dient te worden met de wijsheid die in Rom. 11:33-36 te lezen is. Het apocalyptische raamwerk dat is herkend vormt een sterke continuïteit met de apocalyptische aspecten van wijsheid in 1 Korintiërs. In hoofdstuk 2 is het aspect van redding en vernietiging genoemd als onderdeel van dit apocalyptische raamwerk in 1 Korintiërs. Met name het aspect van redding hebben we in Rom. 11:25-36 kunnen terugvinden in de verzen waar Paulus de inhoud van het geheim ontvouwt. De verborgenheid van wijsheid komt in de overige tekstgedeelten niet terug. Toch heb ik een vermoedelijke continuïteit gemarkeerd bij Rom. 1:19-22 vanwege het feit dat Paulus hier speelt met de termen onzichtbaarheid en zichtbaarheid in een context die ik in relatie gebracht heb met wijsheid. De continuïteit gaat in dit vers niet volledig op omdat in deze passage juist de openbaarheid van Gods werken en wijsheid centraal staat.

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de eigenschap van wijsheidsopenbaring door de Geest in 1 Korintiërs wordt neergezet als alternatief voor het verkrijgen van wijsheid op basis van menselijke inspanning. Paulus maakt hiermee onderscheid tussen wijsheid van de wereld en goddelijke wijsheid. Hij gebruikt deze twee vormen van wijsheid ook in zijn retorisch spel van het omkeren van dwaasheid en wijsheid. Het begrip νοῦς speelt een centrale rol als het goddelijke deel van de menselijke ziel dat voor iedereen te ontwikkelen is. We hebben op verschillende plaatsen in de Romeinenbrief continuïteiten gezien met deze eigenschap. Vormen van het woord νοῦς kwamen we tegen in Rom. 1:20 en Rom. 12:2.

In het eerste tekstgedeelte in werkwoordsvorm, waarbij het werkwoord verwijst naar de manier om Gods onzichtbare eigenschappen waar te nemen. Hoewel niet rechtstreeks verwijzend naar wijsheid concludeerde ik dat het wijsheidsdenken in dit tekstgedeelte op de achtergrond aanwezig is. In Rom. 12.2 wordt aangespoord tot het vernieuwen van de $\nu\omicron\delta\varsigma$ om op deze manier Gods wil te leren kennen en stand te houden tegen de kwade krachten in de wereld. Ook voor dit tekstgedeelte geldt dat we het begrip 'wijsheid' niet tegenkomen maar dat het concept op de achtergrond aanwezig is. Een van de aanwijzingen hiervoor is de oproep om de huidige wereldorde af te wijzen en te kiezen voor het ontdekken van Gods wil. Het aanbreken van een nieuw tijdperk dat de huidige wereldorde zal vervangen is een eigenschap thema dat herkenbaar is uit de apocalyptische wijsheidsliteratuur. De derde plaats van continuïteit die we hebben gevonden is Rom. 11:25-36. In deze verzen zien we vooral het motief van het menselijk onvermogen om op eigen kracht wijsheid te verkrijgen. In v. 25 wordt dit met een Schriftcitaat uit Spr. 3:7 duidelijk gemaakt. Een Schriftcitaat dat ook in 1 Korintiërs gebruikt is. In de hymne van vv. 33-36 wordt vervolgens met retorische vragen duidelijk gemaakt dat het God is die de diepte van zijn rijkdom, wijsheid en kennis kan doorgronden. Voor de gevonden continuïteiten geldt dat er niet expliciet over de rol van de Geest gesproken wordt in combinatie met het verkrijgen van wijsheid. Er is alleen indirect bewijs op basis van vergelijkbaar gebruik van de term $\nu\omicron\delta\varsigma$ en de nadruk op het elimineren van menselijk vermogen om wijsheid te leren kennen. Het ontbreken van het expliciet noemen van de Geest is opmerkelijk, omdat in bijvoorbeeld Rom. 8 uitvoerig over de rol van de Geest geschreven is. Hier komt ook de tegenstelling $\pi\nu\epsilon\nu\mu\alpha\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ en $\sigma\alpha\rho\kappa\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$ naar voren, een tegenstelling die we in hoofdstuk 2 hebben gezien als onderdeel van Paulus' wijsheidsverkondiging in 1 Korintiërs. Voor de afbakening van dit onderzoek beoordeel ik deze eigenschap als een vermoedelijke continuïteit maar in een vervolgonderzoek kan dit verder onderzocht worden aan de hand van vindplaatsen in Romeinen waar de Geest een rol speelt.

Een eigenschap waar nauwelijks continuïteit mee gevonden is, is Christus als personificatie van Gods wijsheid. In 1 Korintiërs is er een sterke relatie tussen het kruisgebeuren en wijsheid. Paulus gebruikt deze paradox in zijn retorische spel waar hij wijsheid en dwaasheid omkeert. Hierbij koppelt hij de openbaring van wijsheid aan een historisch gebeuren, iets dat in de vorige thesis is geïdentificeerd als een van de 'piketpaaltjes van het apocalyptische model dat Paulus aan de Korintiërs presenteert.¹³¹ Tevens wordt Christus expliciet Gods wijsheid genoemd. Ik heb laten zien dat een aantal commentatoren een verwijzing naar Christus vermoedt in de wijsheidshymne van Rom. 11:33-36. Ik ben niet meegegaan in deze identificatie. Wel heb ik aan de hand van de dualismen in Rom. 16:17-19 een

---

¹³¹ Willemsen, *Wat is wijsheid?*, p. 79.

vermoedelijk verband beschreven tussen de aansporing tot wijsheid en het dienen van Christus. Maar zelfs als dit verband aangenomen wordt, is het de vraag of hier sprake is van een daadwerkelijke identificatie van Christus met wijsheid in termen van personificatie.

Het pre-existente karakter van wijsheid zijn we in de geselecteerde tekstgedeelten niet tegengekomen. Het meest in de buurt komt Rom. 1:19-22 waar gesproken wordt over Gods onzichtbare eigenschappen die vanaf de schepping van de wereld zichtbaar zijn. Omdat het concept van pre-existentie hier niet duidelijk is uitgewerkt heb ik het niet als continuïteit aangemerkt.

Het laatste aspect van wijsheid dat onderzocht is, is de manier waarop Paulus wijsheid inzet in zijn retoriek. In 1 Korintiërs hebben we gezien dat er gebruik gemaakt wordt van dualismen waarvan de tegenstelling tussen wijsheid en dwaasheid de meest prominente is. Naast deze retoriek van dualismen zien we in 1 Korintiërs ook een omkering van de gangbare wereldorde plaatsvinden. Wat volgens menselijke maatstaven wijs is blijkt dwaasheid te zijn en vice versa. Het dualistische aspect hebben we in elk van de onderzochte tekstgedeelten in Romeinen teruggevonden. De mate van continuïteit wordt bepaald door de manier waarop Paulus de tegenstelling in zijn argumentatie gebruikt. In Rom. 1:14 wordt de tegenstelling als een merisme ingezet en is er dus eerder sprake van het creëren van inclusiviteit dan het tegenoverstellen van twee groepen hoorders. Het diskwalificeren van het menselijk vermogen om Gods geheimen te doorgronden in Rom. 11:25 is al besproken in verband met de eigenschap van het openbaren van wijsheid door de Geest. Er is in dit tekstgedeelte sprake van een dualisme tussen Gods wijsheid en menselijke inzichten maar Paulus zet dit dualisme niet actief in. Het retorische middel dat Paulus gebruikt is het middel van retorische vragen dat menselijk onvermogen impliceert maar niet benoemt. In de bespreking van Rom. 12:2 wezen we op het dualisme dat gecreëerd wordt door het gebruik van de term *αἰών*. In het vorige hoofdstuk wees ik op de overeenkomst met de apocalyptische wijsheidsliteratuur waar het afwijzen van de geldende wereldorde en het kiezen voor Gods wereldorde een bekend thema was. Behalve het feit dat hier twee wereldorden tegenover elkaar gezet worden koppelt Paulus hier geen doelgroepen van wijsheid of dwaasheid aan. Er is dan ook geen sprake van een proces van ommekeer waarbij de wijzen van deze wereld als dwazen worden weggezet en vice versa. In de overige tekstgedeelten is de continuïteit met 1 Korintiërs duidelijker. In Rom. 1:22 wordt op vergelijkbare wijze als in 1 Korintiërs het predicaat 'dwaas' gebruikt ten aanzien van hen die naar menselijke maatstaven 'wijs' zouden zijn. Het enige verschil met 1 Korintiërs is dat de omkering niet volledig is: er wordt niet geschreven van het predicaat 'wijs' ten aanzien van hen die naar menselijk maatstaven 'dwaas' zijn. In Rom. 2:17-20 zien we iets soortgelijks gebeuren met de fictieve wetsgeleerde. Zonder expliciet een omkeer van wijsheid naar dwaasheid te lezen maken de retorische

vragen en de conclusie in vv. 21-24 duidelijk dat de wetsgeleerde zich in de praktijk niet anders gedraagt dan de onverstandigen die hij onderwijst. Ook voor dit tekstgedeelte geldt dat de omkeer van dwaas naar wijs niet voorkomt. Wijsheid wordt in Rom. 16:19 in relatie gebracht met het goede doen. Deze aansporing volgt na een waarschuwing voor welbespraakte mensen die vooral zichzelf dienen in plaats van Christus en uit zijn op het zaaien van tweestrijd. Hoewel de mensen waartegen gewaarschuwd wordt niet expliciet vertegenwoordigers van wereldse wijsheid worden genoemd heb ik op basis van de parallel met 1 Korintiërs aannemelijk gemaakt dat er gewaarschuwd wordt tegen een vorm van wijsheid die in werkelijkheid dwaasheid en kwaad blijkt te vertegenwoordigen. Met name de parallel van de welbespraaktheid is een opvallende hierin. Net als de andere twee tekstgedeelten die als sterke continuïteit met 1 Korintiërs zijn aangemerkt zien we hier wel de ommekeer van wijs naar dwaas maar komt de ommekeer van dwaas naar wijs niet voor.

De conclusie van dit hoofdstuk beantwoordt de laatste deelvraag. In het volgende hoofdstuk kijk ik terug op de onderzoeksresultaten en geef ik antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek.

HOOFDSTUK 6 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

In de voorgaande hoofdstukken is aan de hand van deelvragen toegewerkt naar een antwoord op het hoofdvraag van dit onderzoek: ‘In hoeverre kan het gebruik van wijsheidsbegrippen in de Romeinenbrief gezien worden als continuering van het wijsheidsconcept dat Paulus in 1 Kor. 1-4 gebruikt?’ In dit hoofdstuk zullen de bevindingen worden samengevat en zal in de conclusie antwoord gegeven worden op de hoofdvraag.

§6.1 SAMENVATTING

Ik ben dit onderzoek begonnen met het identificeren van relevante kenmerken van de gemeente in Rome en de brief die Paulus aan deze gemeente schrijft. Paulus is onbetwist de auteur van het grootste gedeelte van de Romeinenbrief zoals we deze nu kennen. Naast een pastoraal doel is er een duidelijke persoonlijke aanleiding voor het schrijven van de brief. Paulus zal via Rome naar Spanje reizen en heeft praktische en geestelijke steun nodig op zijn tussenstop. Een kenmerk dat de Romeinenbrief onderscheidt van de andere brieven die onbetwist van Paulus zijn is dat Paulus de gemeente in Rome niet persoonlijk kent. Uit zowel de inhoud van de brief als aan de hand van historische gegevens is af te leiden dat de gemeente in Rome zowel uit Joden als uit heidenen bestaat waarbij het grootste deel waarschijnlijk heiden is. De gelijkwaardigheid van beide groepen christenen ten overstaan van God is een belangrijk thema in de brief.

De tweede deelvraag komt voor het grootste deel voort uit mijn eerdere thesis over het gebruik van wijsheid in 1 Korintiërs. Naast de destijds onderzochte eigenschappen van wijsheid voor de volmaakten, het verborgen karakter van wijsheid en de openbaring van wijsheid door de Geest is een aantal aanvullende eigenschappen van wijsheid toegevoegd uit het gedeelte van 1 Kor. 1-4 dat geen deel uitmaakte van het toenmalige onderzoek: het identificeren van wijsheid met Christus, het pre-existente karakter van wijsheid en het retorische gebruik van wijsheid in dualismen, waarbij de gangbare wereldorde omgekeerd wordt. Deze zes eigenschappen vormen de eerste bouwsteen van het theoretisch kader dat in dit onderzoek opgebouwd en toegepast wordt.

Voor het identificeren van de tweede bouwsteen van het theoretisch kader is in hoofdstuk 3 een selectie gemaakt van relevante tekstgedeelten uit de Romeinenbrief. De heuristische methode die ik hiervoor ontwikkeld heb gaat uit van het lexicon op basis van semantische domeinen van Louw-Nida. Van de in hoofdstuk 2 geïdentificeerde eigenschappen van wijsheid in 1 Korintiërs is een negental signaalwoorden afgeleid. Uit de daarbij behorende semantische domeinen is een selectie gemaakt

waarmee vervolgens de Romeinenbrief doorzocht is. Een classificatie op basis van potentiële continuïteiten met het wijsheidsconcept uit 1 Korintiërs leidde tot een selectie van zeven tekstgedeelten uit de Romeinenbrief als basis voor het verdere onderzoek.

Om de bouwstenen in het theoretisch kader goed te kunnen gebruiken is in hoofdstuk 4 dieper ingegaan op de zeven geselecteerde tekstgedeelten. Exegetische problemen en bijzonderheden die relevant zijn ten aanzien van het onderwerp wijsheid zijn geïdentificeerd en gewaardeerd. Voor de wijsheidshymne in Rom. 11:33-36 en de twee passages uit Rom. 16 is twijfel over het auteurschap besproken. Dit heeft er voor Rom. 16:25-27 toe heeft geleid dat deze passage buiten het verdere onderzoek is gehouden. Het uiteindelijke theoretische raamwerk waarmee de hoofdvraag beantwoord kan worden bestaat uit zes eigenschappen van wijsheid uit 1 Korintiërs en zes tekstgedeelten uit Romeinen waar een potentiële continuïteit met dit wijsheidsbegrip geïdentificeerd is.

In hoofdstuk 5 zijn beide bouwstenen met elkaar gecombineerd om antwoord te kunnen geven op de laatste deelvraag. De duidelijkste continuïteit vond ik in de manier waarop Paulus wijsheidsaspecten gebruikt in zijn dualistische retoriek. Net als in 1 Korintiërs toont Paulus zich in Romeinen kritisch ten opzichte van personen en groepen die zich naar aardse maatstaven wijs noemen. In Rom. 1:22 is zelfs de letterlijke combinatie van de begrippen 'wijs' en 'dwaas' te lezen. In Romeinen zien we echter de omkeer van dwazen die wijs genoemd worden niet terug. Het verkrijgen van wijsheid door de Geest is ook een eigenschap waar continuïteit zichtbaar is. Met name het feit dat de mens zelf niet in staat is om op eigen kracht wijsheid te verkrijgen is een thema dat ik in beide brieven terugvond. Ook het vergelijkbare gebruik van het begrip *σοφία* is een sterke overeenkomst. De overige vier eigenschappen van wijsheid ben ik in mindere mate tegengekomen in Romeinen en kunnen op basis van dit onderzoek niet als continuïteit aangemerkt worden.

§6.2 CONCLUSIE

In de conclusie van mijn vorige thesis stelde ik dat Paulus aan de Korintiërs een boodschap van wijsheid verkondigt met 'een overwegend apocalyptisch fundament in de dualistische eschatologie, het ingrijpen van God in de Heilsgeschiedenis en verborgenheid van de Heilsboodschap voor hen die machtig en wijs zijn volgens aardse maatstaven. Bovenop dit fundament zien we dat Paulus de taal spreekt van de Geestgeoriënteerde wijsheidsliteratuur in het groeien naar volmaaktheid en in de rol van de Geest als middelaar tussen hemel en aarde.'¹³² Deze omschrijving vertoont sterke overeenkomst met de eigenschappen van wijsheid waarvoor we in het huidige onderzoek continuïteit in de Romeinenbrief

---

¹³² Willemsen, *Wat is wijsheid?*, pp. 81-82.

hebben gezien. Deze overeenkomst is voor mij sterk genoeg om te concluderen dat er op deze punten sprake is van de stabiele kern van Paulus' wijsheidsdenken die gebed is in de Joods-hellenistische wijsheidsconcepten die in de eerste eeuw na Christus gangbaar waren.

De vier eigenschappen waar discontinuïteit is aangetroffen zijn mijns inziens toe te schrijven aan specifieke contextuele omstandigheden in Korinthe. De concentratie van wijsheid in de eerste vier hoofdstukken en de scherpte van de dualismen in van 1 Korintiërs wijzen op een retoriek die gebaseerd is op een urgente situatie die correctie behoeft. Dat Paulus in 1 Korintiërs een concreet probleem behandelt kan ook een verklaring zijn voor de dubbele omkering in het dualisme van wijsheid en dwaasheid die we wel in 1 Korintiërs lezen maar niet in Romeinen. In de context van een urgente situatie die correctie behoeft voldoet enkel een argument tegen deze situatie niet. Er zal ook een alternatief geboden moeten worden. Paulus biedt dit alternatief in de boodschap van het kruis en verbindt gangbare eigenschappen van het vigerende wijsheidsdenken aan de dood en opstanding van Christus. Zo worden eigenschappen als pre-existentie, gepersonificeerde wijsheid en volmaaktheid radicaal hergedefinieerd in Christus. In Romeinen zien we deze radicale herdefiniëring niet. Een voorbeeld van het ontbreken van deze herdefiniëring hebben we gezien in de bespreking van Rom. 2:17-20 waar Paulus de Wet als locus van wijsheid niet diskwalificeert. Iets dat Paulus in 1 Korintiërs wel doet door de locus van wijsheid los te snijden van de wet en te herdefiniëren in Christus.

Het verschil in scherpte van de retoriek kan dus verklaard worden vanuit de aanleiding en functie van 1 Korintiërs die gebaseerd is op een concrete situatie die aan Paulus bekend was. Er is echter ook een aanvullende verklaring mogelijk vanuit de functie van Romeinen. De bevinding dat de retoriek in Romeinen minder specifiek en naar mijn mening ook milder is kwam ook aan de orde in de exegetische analyse van Rom. 16:19 waar ik concludeerde dat het algemene karakter dat Jewett als bewijs ziet voor een niet-Paulijnse interpolatie in de context van de Romeinenbrief juist een argument voor authenticiteit is. Omdat concrete situaties in Rome waarschijnlijk niet bekend waren bij Paulus heeft hij gebruik gemaakt van dualismen die algemener van aard zijn en met grote waarschijnlijkheid toepasbaar geweest zouden kunnen zijn op de gemeenschap in Rome. Tevens deden we de aanname dat de Romeinenbrief een diplomatieke functie had waarbij gelijkwaardigheid van Jood en heiden voor het aangezicht van God een belangrijk thema was. Vanuit deze diplomatieke en inclusieve functie past het Paulus ook om voorzichtiger te argumenteren.

Op basis van het bovenstaande lijkt het onwaarschijnlijk dat wijsheid een onderwerp is dat Paulus expliciet heeft willen behandelen in de Romeinenbrief. Ik zie het gebruik van wijsheid in de

Romeinenbrief veelmeer als een van de concepten die Paulus inzet voor zijn boodschap van gelijkwaardigheid van Jood en heiden voor het aanzicht van God. Wat hierboven als stabiele kern is besproken is onderdeel van Paulus' gedachtegoed en toont zich in flarden aan de oppervlakte op verschillende plaatsen in de brief. Theissen stelt dat 'die korintische Gemeinde [...] ein Nebenadressat des Römerbriefs [ist]' vanwege het feit dat Paulus tijdens het schrijfproces in Korinthe waarschijnlijk gesproken heeft over de thema's waarover hij de Romeinen schreef en mogelijk zelfs een schriftelijke kopie in Korinthe achterliet.¹³³ Dat vind ik een erg speculatieve conclusie maar ik zou wel willen stellen dat de keuze voor het gebruiken van wijsheidsconcepten mede beïnvloed zou kunnen zijn door Paulus' verblijf in Korinthe. Dit is meer in lijn met Sanders, die stelt dat 'when he writes, his difficult struggles with the churches of Corinth and Galatia are still on his mind, and there are passages in Romans in which he returns to the past disputes and reuses some of his arguments.'¹³⁴ Een soortgelijke benadering zagen we ook bij Wolter in hoofdstuk 1. Mijn hypothese is dat Paulus de onderwerpen in de brief algemeen genoeg moest houden vanwege de onbekende doelgroep en de diplomatieke doelstelling maar tegelijkertijd moest prikkelen omdat hij de gemeenschap toch ook wilde sterken. Deze balans heeft hij ten aanzien van wijsheid gevonden door het apocalyptische raamwerk van wijsheid uit 1 Korintiërs voort te zetten in een vorm die ontdaan is van context-specifieke elementen en al te scherpe retorische elementen die niet zouden bijdragen aan de boodschap van inclusiviteit voor het aangezicht van God.

§6.3 EVALUATIE VAN DE GEHANTEERDE ONDERZOEKSMETHODE

Het fundament van dit onderzoek is gevormd door de methode van het vergelijken van semantische domeinen aan de hand van het lexicon van Louw-Nida. Hoewel het concept van semantische domeinen ook in andere onderzoeken gebruikt is ben ik een dergelijk prominente en systematische inzet van het lexicon nog niet eerder tegengekomen.¹³⁵ De methode die ik in hoofdstuk 3 heb toegelicht maakt op het eerste gezicht een objectieve en zelfs wat kwantitatieve indruk. Gaandeweg het onderzoek is gebleken dat een groot deel van de gehanteerde methode bestaat uit subjectieve keuzes. Allereerst is het lexicon zelf gebaseerd op keuzes van de samenstellers. Zowel het definiëren van de semantische domeinen als het toekennen van lemma's aan deze domeinen is gebaseerd op keuzes. Doordat ik zowel BibleWorks als Logos gebruikt heb als middel om het lexicon te doorzoeken is tevens duidelijk geworden dat de makers van Bijbelsoftware ook keuzes maken in het gebruik van lexicografische bronnen. Voor zover ik heb kunnen nagaan biedt BibleWorks de toegang tot het lexicon in ongewijzigde vorm. Dat wil zeggen

---

¹³³ Theissen en Von Gemünden, *Römerbrief*, p. 102.

¹³⁴ Sanders, *Paul: The Apostle's Life*, p. 617.

¹³⁵ In het vorige hoofdstuk lazen we dat Pereira-Delgado ook gebruik maakt van semantische domeinen in zijn onderzoek.

dat bij het analyseren van een woord in de tekst altijd alle subdomeinen van Louw-Nida vermeld worden, eventueel met een verwijzing naar een specifiek subdomein dat Louw-Nida noemt. De keuze om een bepaald woord op basis van de context aan een specifiek subdomein toe te kennen neemt Bibleworks over van Louw-Nida. Dit in tegenstelling tot Logos, waarbij de makers van de software zelf een interpretatieslag maken en binnen de door Louw-Nida gegeven subdomeinen kiezen welk subdomein van toepassing is op een woord in een bepaald vers.

Mijn eigen subjectieve inbreng in de methode van de semantische domeinanalyse bestond uit het selecteren van de signaalwoorden vanuit 1 Korintiërs en het selecteren van de relevante subdomeinen om de Romeinenbrief mee te doorzoeken. Een van de keuzes die achteraf wellicht anders had gekund was het weglaten van signaalwoorden rond 'Geest'. In §3.2 noemde ik dat dit signaalwoord te algemeen zou zijn maar in de loop van het onderzoek is het begrip $\nu\omicron\varsigma$ naar voren gekomen als een belangrijke continuïteit. Hoewel het waarschijnlijk veel 'false positives' opgeleverd zou hebben had ik dit begrip achteraf gezien toch graag meegenomen in het onderzoek. Een andere subjectieve stap in de methode is het beoordelen van de tekstgedeelten die op basis van semantisch subdomein een overeenkomst hebben met 1 Korintiërs. Met enkel de tekst zelf tot mijn beschikking is deze beoordeling erg lastig. Een goede toetsing van de keuzes volgde in de exegetische analyse waar ik bevestigd werd dat de geselecteerde tekstgedeelten ook door anderen als mogelijke continuïteit zijn onderzocht. Er kan echter niet uitgesloten worden of ik tekstgedeelten heb gemist door ze ten onrechte in categorie -1 of 0 in te delen.

De gehanteerde methode in hoofdstuk 4 en 5 is gebaseerd op gebruikelijke methoden van exegetisch onderzoek. Voor elk tekstgedeelte ben ik gestart met het inventariseren van mijn eigen bevindingen op het gebied van vertaling, tekstkritiek en analyse van structuur en stijl. Vervolgens is aan de hand van secundaire literatuur deze inventarisatie uitgediept. Hierbij is met name gebruik gemaakt van recente commentaren. Het is mij in dit onderzoek opgevallen dat een commentaar erg objectief lijkt maar in werkelijkheid zeer gekleurd is door degene die het commentaar schrijft. Dit is met name naar voren gekomen in de verschillende interpretaties van de vermeende interpolaties. In het gebruik van de commentaren is het van belang te weten dat er in de laatste twee decennia veel nieuwe onderzoeken gepubliceerd zijn over thema's die in de Dode-Zeerollen naar voren komen. Wijsheid is een van die thema's waar gaandeweg de ontsluiting van de Dode-Zeerollen veel hernieuwde aandacht voor is. De recente commentaren van Wolter en Jewett maken gebruik van deze nieuwe onderzoeken, in tegenstelling tot de wat oudere commentaren van Fitzmyer, Dunn, Moo en Wilckens. Ook in het Paulusonderzoek zijn bewegingen gaande, zoals 'the new perspective on Paul' dat ik ook in de inleiding

noemde. Alle commentaren die gebruikt zijn, zijn bekend met deze beweging. Een laatste criterium bij het selecteren van de commentaren is diversiteit van de auteurs. Ik heb zowel commentaren uit Duitse, Amerikaanse als Engelse wetenschappelijke context gebruikt.

§6.4 VERDER ONDERZOEK

In de samenvatting en conclusie van dit onderzoek is naar voren gekomen dat er verder onderzoek mogelijk is naar de rol van de Geest in het openbaren van wijsheid. Via de behandelde tekstgedeelten zijn we gewezen op passages in Romeinen waar de rol van de Geest prominent aanwezig is en waar zelfs het onderscheid tussen πνευματικός en σαρκίνοϛ wordt benoemd. Een onderscheid dat we ten aanzien van wijsheid ook in 1 Korintiërs zijn tegengekomen. Het is niet gelukt om de verbinding te leggen tussen de passages over de Geest in Romeinen en de tekstgedeelten die we in dit onderzoek behandeld hebben. Een mogelijk vervolg zou zijn om deze verbinding verder te onderzoeken. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door het hanteren van een vergelijkbare vergelijking met semantische subdomeinen. Een signaalwoord als νοῦϛ zou tot interessante nieuwe tekstgedeelten kunnen leiden die meer inzicht geven in de relatie tussen wijsheid en Geest in de Romeinenbrief.

Een ander vervolgonderzoek dat ik zie laat het onderwerp van wijsheid los maar gaat verder op mijn hypothese van de balans tussen het diplomatieke, algemene karakter van de brief en het feit dat Paulus ook theologisch wil prikkelen. Een mogelijke vervolgvraag zou zijn in hoeverre er andere thema's uit eerdere brieven op een vergelijkbare manier worden ontdaan van de scherpe situationele retoriek en omgebogen worden naar een retorische vorm die past binnen de Romeinenbrief.

In methodische zin ben ik geprikkeld door het gebruik van het lexicon van Louw-Nida en denk ik dat er meer mogelijk is met dit lexicon in het nieuwtestamentisch onderzoek. De methode die in dit onderzoek is gehanteerd is enkel gebaseerd op een enkelvoudige vergelijking van semantische domeinen maar het lexicon leent zich ook om patronen in teksten te onderzoeken. Bijvoorbeeld het voorkomen van bepaalde combinaties van subdomeinen in een tekst. Ook het vergelijken van de synoptische Evangeliën kan nieuwe inzichten opleveren als er gebruik gemaakt wordt van een analyse op de subdomeinen van Louw-Nida.

BIJLAGE 1 SIGNAALWOORDEN 1 KOR. 1-4 EN SEMANTISCHE DOMEINEN

Onderstaande tabel toont een identificatie van signaalwoorden van het wijsheidsconcept in 1 Kor. 1-4, inclusief de classificatie in semantische subdomeinen volgens de indeling van Louw-Nida. De kolommen representeren de semantische domeinen en de getallen in de cellen geven het betreffende subdomein aan. Het lexicon geeft ook voor elk subdomein specifieke voorbeelden, zoals dit gangbaar is in elk regulier lexicon. Zo wordt bijvoorbeeld σοφία in 1 Kor. 1:17 expliciet benoemd bij subdomein 28.8. In de gevallen waar er sprake is van een expliciete vermelding bij een subdomein is dit in het overzicht aangegeven met een asterisk. De overige subdomeinen zijn dan in dit geval weggelaten. In bijlage 3 zijn de beschrijvingen van de gebruikte semantische domeinen en –subdomeinen te vinden.

Vers	NA28	Semantisch domein												
		9	11	23	27	28	29	31	32	68	73	79	87	88
1 Kor. 1:5	ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει ,					1 17 19			16					
1 Kor. 1:17	οὐ γὰρ ἀπέστειλὲν με Χριστὸς βαπτίζειν ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῆ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.					8*								
1 Kor. 1:18	Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σφριζόμενοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστίν.							57*						
1 Kor. 1:19	γέγραπται γάρ· ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.					8		32 37 41						
1 Kor. 1:19	γέγραπται γάρ· ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.					9		33 35						
1 Kor. 1:20	ποῦ σοφός ; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανε ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου;							35*						
1 Kor. 1:20	ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανε ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου;							59*						
1 Kor. 1:20	ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανε ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου;					8		32 37 41						
1 Kor. 1:21	ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας·					8		32 37 41						
1 Kor. 1:21	ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας·			61	2 18	1	27	16						
1 Kor. 1:21	ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας·							57						
1 Kor. 1:22	ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσιν καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν,					8		32 37 41						
1 Kor. 1:23	ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσιν δὲ μωρίαν ,							57						

Vers	NA28	Semantisch domein												
		9	11	23	27	28	29	31	32	68	73	79	87	88
1 Kor. 1:24	αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλληνισιν, Χριστὸν θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν .					8			32 37 41					
1 Kor. 1:25	ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων.								55 58					
1 Kor. 1:25	ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων.					9			33 35					
1 Kor. 1:26	Βλέπετε γάρ τὴν κλησιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.					9			33 35					
1 Kor. 1:27	ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς σοφοὺς, καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρά.								58*					
1 Kor. 1:27	ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς σοφοὺς , καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρά.					9			33 35					
1 Kor. 1:30	ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:1	Κἀγὼ ἔλθων πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:1	Κἀγὼ ἔλθων πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ.					77								
1 Kor. 2:2	οὐ γὰρ ἔκρινά τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.					1 7	6		4				12	
1 Kor. 2:4	καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖ [ς] σοφίας [λόγοις] ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμει.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:5	ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:6	Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.								37*					
1 Kor. 2:6	Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις , σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.	10	18							23	6	129		36 100
1 Kor. 2:7	ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:7	ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.					77								
1 Kor. 2:7	ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην , ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.					80*								
1 Kor. 2:10	ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐραυνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ.					38								
1 Kor. 2:11	τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτως καὶ τὰ τοῦ θεοῦ οὐδεὶς ἔγνωκεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ.					1 7	6		4				12	
1 Kor. 2:11	τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτως καὶ τὰ τοῦ θεοῦ οὐδεὶς ἔγνωκεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ.			61	2 18	1		27	16					

Vers	NA28	Semantisch domein												
		9	11	23	27	28	29	31	32	68	73	79	87	88
1 Kor. 2:12	ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.								4*					
1 Kor. 2:13	ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.					8			32 37 41					
1 Kor. 2:14	ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶν καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.								57					
1 Kor. 2:14	ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶν καὶ οὐ δύναται γνῶναι , ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.			61	2 18	1		27	16					
1 Kor. 2:16	τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.			61	2 18	1		27	16					
1 Kor. 3:10	Κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι ὡς σοφός ἀρχιτέκτων θεμέλιον ἔθηκα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.						9*							
1 Kor. 3:18	Μηδεὶς ἐαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφός εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρός γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός .						9		33 35					
1 Kor. 3:18	Μηδεὶς ἐαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφός εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρός γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.								55 58					
1 Kor. 3:19	ἢ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν. γέγραπται γάρ· ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.						8		32 37 41					
1 Kor. 3:19	ἢ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν. γέγραπται γάρ· ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.								57					
1 Kor. 3:19	ἢ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν. γέγραπται γάρ· ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.						9		33 35					
1 Kor. 3:20	καὶ πάνιν · κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶν μάταιοι.						9		33 35					
1 Kor. 4:1	Οὕτως ἡμᾶς λογίσθητε ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ.						77							
1 Kor. 4:10	ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.								55*					
1 Kor. 4:10	ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.								31					

Tabel 3: signaalwoorden 1 Korintiërs met indeling in semantische subdomeinen van Louw-Nida.

BIJLAGE 2 VINDPLAATSEN SEMANTISCHE DOMEINEN IN ROMEINEN

Op basis van de geselecteerde semantische domeinen en –subdomeinen zijn in onderstaande tabel de vindplaatsen in de Romeinenbrief opgenomen inclusief een classificatie volgens de definitie zoals gegeven in hoofdstuk 1. De representatie is gelijk aan de tabel in bijlage 1. Indien voor een vindplaats een expliciet domein is beschreven dat buiten de te onderzoeken semantische domeinen valt is de gehele vindplaats weggelaten uit het overzicht. In de laatste kolom zijn de subdomeinen van Louw-Nida weergegeven volgens de Bijbelsoftware Logos. Indien Logos voor een bepaalde vindplaats een expliciet domein is beschreven dat buiten de te onderzoeken semantische domeinen valt is dit aangegeven met een ‘X’. In bijlage 3 zijn de beschrijvingen van de gebruikte semantische domeinen en –subdomeinen te vinden.

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 1:10	-1	πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἶ πως ἤδη ποτὲ εὐδοθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς.				30*		68.30
Rom. 1:11	-1	ἐπιποθῶ γὰρ ιδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.			11			X
Rom. 1:13	-1	οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνωεῖν , ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθη ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα τινὰ καρπὸν σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.		13	7			X
Rom. 1:14	1	Ἐλλήσιν τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί,		9	33 35			32.25
Rom. 1:14	1	Ἐλλήσιν τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί,			50			32.50
Rom. 1:17	0	δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ ἐν ἀντὶ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.		38				28.38
Rom. 1:18	0	Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ’ οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων,		38				28.38
Rom. 1:19	1	διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφάνερωσεν.		57*				28.57
Rom. 1:19	1	διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερὸν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφάνερωσεν.		28 58				28.58
Rom. 1:19	1	διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφάνερωσεν .		36				28.36
Rom. 1:20	1	τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολόγητους,			2			X
Rom. 1:21	1	διότι γνόντες τὸν θεὸν οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠὲ χάριστησαν, ἀλλ’ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά.		1*				28.1
Rom. 1:21	1	διότι γνόντες τὸν θεὸν οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠὲ χάριστησαν, ἀλλ’ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά.			44*			32.44
Rom. 1:21	1	διότι γνόντες τὸν θεὸν οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠὲ χάριστησαν, ἀλλ’ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά.			49*			32.49
Rom. 1:22	1	φάσκοντες εἶναι σοφοί ἐμωράνθησαν		9	33 35			32.33
Rom. 1:22	1	φάσκοντες εἶναι σοφοί ἐμωράνθησαν			56*			32.56

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 1:28	0	Καὶ καθὼς οὐκ ἔδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει , παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα,		2*				28.2 31.28
Rom. 1:29	-1	πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ πονηρῶς πλεονεξίᾳ κακίᾳ, μεστοὺς φθόνου φόνου ἔριδος δόλου κακοηθείας, ψιθυριστὰς				26		X
Rom. 1:31	0	ἀσυνέτους ἀσυνθέτους ἀστόργους ἀνελεήμονας·			49			32.49
Rom. 1:32	-1	οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσίν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσιν τοῖς πράσσουσιν.		2	16			32.16
Rom. 2:2	-1	οἶδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ ἐστὶν κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.		1 7	4			28.1
Rom. 2:4	-1	ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;		13	7			32.7
Rom. 2:5	-1	κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὄργην ἐν ἡμέρᾳ ὄργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ		38				28.38
Rom. 2:15	-1	οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυροῦσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξύ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων.		51				28.51
Rom. 2:15	-1	οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυροῦσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξύ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων.		4				X
Rom. 2:16	-1	ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρίνει ὁ θεὸς τὰ κρυπτά τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου διὰ Χριστοῦ Ἰησοῦ.		69 71 75				28.75
Rom. 2:18	1	καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα κατηχοῦμενος ἐκ τοῦ νόμου,		1	16			28.1
Rom. 2:19	1	πέποιθᾶς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν , φῶς τῶν ἐν σκότει,			42			X
Rom. 2:20	1	παιδευτὴν ἄφρόνων , διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ·			52			32.52
Rom. 2:20	1	παιδευτὴν ἄφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ·		17*				28.17
Rom. 2:25	-1	Περιομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ εἰς νόμον πράσσης· εἰς δὲ παραβάτης νόμου ἦς, ἢ περιομὴ σου ἀκροβυστία γέγονεν.				33		X
Rom. 3:5	-1	εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησιν , τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὄργην; κατὰ ἀνθρώπων λέγω.		49				28.49
Rom. 3:11	0	οὐκ ἐστὶν ὁ συνίων , οὐκ ἐστὶν ὁ ἐκζητῶν τὸν θεόν.			26*			32.26
Rom. 3:17	-1	καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν .		1	16			28.1
Rom. 3:18	-1	οὐκ ἐστὶν φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.			24			X
Rom. 3:19	-1	οἶδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ, ἵνα πᾶν στόμα φραγῆ καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ θεῷ·		1 7	4			28.1
Rom. 3:20	-1	διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.		2 18	17			28.18
Rom. 3:21	0	Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη θεοῦ πεφανέρωται μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν,		36*				28.36
Rom. 3:25	0	ὄν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον διὰ [τῆς] πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι εἰς ἐνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων		52				28.52
Rom. 3:26	0	ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, πρὸς τὴν ἐνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιῶντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.		52				28.52
Rom. 4:19	-1	καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει κατενόησεν τὸ ἑαυτοῦ σῶμα [ἦδη] νεκρωμένον, ἑκατονταετής που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας·			12*			32.12 30.4

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 5:3	-1	οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται,		1 7	4			28.1
Rom. 5:8	-1	συνίστησιν δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν.		49*				28.49
Rom. 6:3	-1	ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι, ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν ;		13	7			32.7
Rom. 6:6	-1	τοῦτο γινώσκοντες ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.		1	16			28.1
Rom. 6:9	-1	εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει.		1 7	4			28.1
Rom. 6:16	-1	οὐκ οἴδατε ὅτι ὅ ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοι ἔστε ὅ ᾧ ὑπακούετε, ἥτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;		1 7	4			28.1
Rom. 7:1	-1	Ἦ ἀγνοεῖτε , ἀδελφοί, γινώσκουσιν γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ;		13	7			28.13
Rom. 7:1	-1	Ἦ ἀγνοεῖτε , ἀδελφοί, γινώσκουσιν γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ;		1	16			28.1
Rom. 7:3	-1	ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χηματίζει ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρᾳ ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἐτέρῳ.		39				X
Rom. 7:7	-1	Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνω εἰ μὴ διὰ νόμου· τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν· οὐκ ἐπιθυμήσεις.			16*			32.16
Rom. 7:7	-1	Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνω εἰ μὴ διὰ νόμου· τὴν γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν· οὐκ ἐπιθυμήσεις.		1 7	4			28.1
Rom. 7:13	-1	Τὸ οὖν ἀγαθὸν ἐμοὶ ἐγένετο θάνατος; μὴ γένοιτο· ἀλλ' ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.		36*				28.36
Rom. 7:14	-1	Οἶδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν, ἐγὼ δὲ σάρκινός εἰμι πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.		1 7	4			28.1
Rom. 7:15	-1	ὁ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω · οὐ γὰρ ὁ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὁ μισῶ τοῦτο ποιῶ.		1	16			32.16
Rom. 7:18	-1	Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τοῦτ' ἐστίν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλαιν παράκειται μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὐ·		1 7	4			28.1
Rom. 7:23	-1	βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦ μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου.			11*			32.11
Rom. 8:18	0	Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.		38				28.38
Rom. 8:19	0	ἢ γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται.		38*				28.38
Rom. 8:22	-1	οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνοδίνει ἄχρι τοῦ νῦν·		1 7	4			28.1
Rom. 8:24	0	τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν· ἐλπίς δὲ βλεπομένη οὐκ ἐστίν ἐλπίς· ὁ γὰρ βλέπει τίς ἐλπίζει;			11			X
Rom. 8:25	0	εἰ δὲ ὁ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.			11			X
Rom. 8:26	-1	Ἦσαυτῶς δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν· τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ οὐκ οἶδαμεν , ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.		1 7	4			28.1
Rom. 8:27	-1	ὁ δὲ ἐραυνῶν τὰς καρδίας οἶδεν τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.		1 7	4			28.1
Rom. 8:28	-1	Οἶδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσιν τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.		1 7	4			28.1

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 8:29	0	ὅτι οὗς προέγνω , και προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνοσ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖσ ἀδελφοῖσ·		6				X
Rom. 9:1	-1	Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεῦδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆσ συνειδήσεώσ μου ἐν πνεύματι ἀγίῳ,		4				X
Rom. 9:17	-1	λέγει γάρ ἡ γραφή τῷ Φαραῶ ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου και ὅπως διαγγελῆ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῆ.		51				28.51
Rom. 9:22	-1	εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν και γνωρίσαι τὸ δυνατόν αὐτοῦ ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκευὴ ὀργῆσ κατηρτισμένα εἰς ἀπόλειαν,		51*				28.51
Rom. 9:22	0	εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν και γνωρίσαι τὸ δυνατόν αὐτοῦ ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκευὴ ὀργῆσ κατηρτισμένα εἰς ἀπόλειαν,		1 26				28.26
Rom. 9:23	-1	και ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆσ δόξῆσ αὐτοῦ ἐπὶ σκευῇ ἐλέουσ ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;		1 26				28.26
Rom. 9:28	-1	λόγον γάρ συντελῶν και συντέμων ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆσ γῆσ.				22		68.22
Rom. 9:30	-1	Τὶ οὖν ἐροῦμεν; ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην κατέλαβεν δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεωσ,				18		X
Rom. 10:2	0	μαρτυρῶ γάρ αὐτοῖσ ὅτι ζῆλον θεοῦ ἔχουσιν ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν .		18*				28.18
Rom. 10:3	0	ἀγνοοῦντες γάρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην και τὴν ἰδίαν [δικαιοσύνην] ζητοῦντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.		13	7			32.7
Rom. 10:14	-1	Πῶσ οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶσ δὲ πιστεύωσιν οὐ οὐκ ἤκουσαν ; πῶσ δὲ ἀκούωσιν χωρὶσ κηρύσσοντοσ;			1			X
Rom. 10:18	-1	ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν ; μενοῦνε· εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγοσ αὐτῶν και εἰς τὰ πέρατα τῆσ οἰκουμένησ τὰ ῥήματα αὐτῶν.			1			X
Rom. 10:19	0	ἀλλὰ λέγω, μὴ Ἰσραὴλ οὐκ ἔγνω ; πρῶτοσ Μωϋσῆσ λέγει· ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶσ ἐπ' οὐκ ἔθνη, ἐπ' ἔθνη ἀσυνέτωσ παροργιῶ ὑμᾶσ.		1	16			32.16
Rom. 10:19	0	ἀλλὰ λέγω, μὴ Ἰσραὴλ οὐκ ἔγνω; πρῶτοσ Μωϋσῆσ λέγει· ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶσ ἐπ' οὐκ ἔθνη, ἐπ' ἔθνη ἀσυνέτωσ παροργιῶ ὑμᾶσ.			49			32.49
Rom. 10:20	0	Ἡσαΐασ δὲ ἀποτολιμᾷ και λέγει· εὐρέθην [ἐν] τοῖσ ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανῆσ ἐγενομένην τοῖσ ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν.		35*				28.35
Rom. 11:2	-1	οὐκ ἀπόσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω . ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλία τί λέγει ἡ γραφή, ὡσ ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ;		6				X
Rom. 11:2	-1	οὐκ ἀπόσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλία τί λέγει ἡ γραφή, ὡσ ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ;		1 7	4			28.1
Rom. 11:4	-1	ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός ; κατέλιπον ἐμαυτῷ ἐπτακισχιλίουσ ἄνδρασ, οἵτινεσ οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάβλ.		40				28.40
Rom. 11:8	0	καθὼσ γέγραπται· ἔδωκεν αὐτοῖσ ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεωσ, ὀφθαλμοῖσ τοῦ μὴ βλέπειν και ὅτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἕωσ τῆσ σήμερον ἡμέρασ.			11 24			X
Rom. 11:8	0	καθὼσ γέγραπται· ἔδωκεν αὐτοῖσ ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεωσ, ὀφθαλμοῖσ τοῦ μὴ βλέπειν και ὅτα τοῦ μὴ ἀκούειν , ἕωσ τῆσ σήμερον ἡμέρασ.			1			X
Rom. 11:10	0	σκοτισθῆτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν και τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντοῦσ σύγκαμψον.			44*			32.44
Rom. 11:10	0	σκοτισθῆτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν και τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντοῦσ σύγκαμψον.			24			X
Rom. 11:22	-1	ἴδε οὖν χρηστότητα και ἀποτομίαν θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοῦσ πεσοντασ ἀποτομία, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότησ θεοῦ, ἐάν ἐπιμένῃσ τῇ χρηστότητι, ἐπεὶ και σὺ ἐκκοπήσῃ.			11			X
Rom. 11:25	1	Οὐ γάρ θέλω ὑμᾶσ ἀγνοεῖν , ἀδελφοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε [παρ'] ἑαυτοῖσ φρόνιμοι, ὅτι πόρωσισ ἀπὸ μέρουσ τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρι οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ		13	7			28.13

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 11:25	1	Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε [παρ'] ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πόρρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρι οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ		77*				28.77
Rom. 11:25	1	Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε [παρ'] ἑαυτοῖς φρόνιμοι , ὅτι πόρρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν ἄχρι οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ			31			32.31
Rom. 11:33	1	Ὡς βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ· ὡς ἀνεξεραύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.		8	32 37			32.32
Rom. 11:33	1	Ὡς βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ· ὡς ἀνεξεραύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.		1 17 19	16			28.17
Rom. 11:33	1	Ὡς βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ· ὡς ἀνεξεραύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.			23			32.23
Rom. 11:34	1	τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;		1	16			32.16
Rom. 12:2	1	καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον .	10			23	36 100	88.36
Rom. 12:3	0	Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν , ἐκάστῳ ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.			34*			32.24
Rom. 12:16	0	τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγομῆνοι. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.			31			32.31
Rom. 13:5	-1	διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνειδήσιν .		4				X
Rom. 13:8	-1	Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰ μὴ τὸ ἀλλήλους ἀγαπᾶν· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν .				26		X
Rom. 13:11	-1	Καὶ τοῦτο εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἤδη ὑμᾶς ἐξ ὑπνου ἐγερθῆναι, νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἢ σωτηρία ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.		1 7	4			28.1
Rom. 14:5	-1	Ὅς μὲν [γὰρ] κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν· ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορεῖσθω .				32		X
Rom. 14:14	-1	οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τῷ λογισμῶν τι κοινὸν εἶναι, ἐκεῖνον κοινόν.		1 7	4			32.4
Rom. 15:8	-1	λέγω γὰρ Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περὶ τοῦ ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων,		44				28.44
Rom. 15:13	-1	Ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσει ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεῦναι, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου.				26		X
Rom. 15:14	-1	Πέπεισμαι δέ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοὶ ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης [τῆς] γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νοουθετεῖν.				26		X
Rom. 15:14	-1	Πέπεισμαι δέ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοὶ ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης [τῆς] γνώσεως , δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νοουθετεῖν.		1 17 19	16			32.16
Rom. 15:20	-1	οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι οὐχ ὅπου ὄνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἄλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ,		22				28.22
Rom. 15:21	0	ἀλλὰ καθὼς γέγραπται· οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν.				1		X
Rom. 15:21	0	ἀλλὰ καθὼς γέγραπται· οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν .				5 26		32.5
Rom. 15:28	-1	τοῦτο οὖν ἐπιτέλεσας καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν·		53				X
Rom. 15:28	-1	τοῦτο οὖν ἐπιτέλεσας καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν·				22		68.22

Vers	Cat.	NA 28	L-N classificatie Bibleworks					L-N classificatie Logos
			9	28	32	68	88	
Rom. 15:29	-1	οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς ἐν πληρώματι εὐλογίας Χριστοῦ ἐλεύσομαι.		1 7	4			28.1
Rom. 16:1	-1	Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὗσαν [καί] διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχραεῖς,		49				X
Rom. 16:7	-1	ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινες εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ καὶ πρὸ ἐμοῦ γέγοναν ἐν Χριστῷ.		31				28.31
Rom. 16:17	-1	Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε ποιούντας, καὶ ἐκκλίνετε ἀπ' αὐτῶν.			14			X
Rom. 16:19	-1	ἢ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο · ἐφ' ὑμῖν οὖν χαίρω, θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοῦς εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.		23*				28.23
Rom. 16:19	1	ἢ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο· ἐφ' ὑμῖν οὖν χαίρω, θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοῦς εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.		9	33 35			32.33
Rom. 16:23	-1	ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάιος ὁ ξένος μου καὶ ὅλης τῆς ἐκκλησίας. ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.		34				X
Rom. 16:25	1	[Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίζαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσηγημένου,		38				28.38
Rom. 16:25	1	[Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίζαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσηγημένου,		77				28.77
Rom. 16:26	1	φανερωθέντος δὲ νῦν διὰ τε γραφῶν προφητικῶν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ εἰς ὑπακοὴν πίστεως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος,		36				28.36
Rom. 16:26	1	φανερωθέντος δὲ νῦν διὰ τε γραφῶν προφητικῶν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ εἰς ὑπακοὴν πίστεως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος ,		126				28.26
Rom. 16:27	1	μόνῳ σοφῷ θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.]		9	33 35			32.33

Tabel 4: signaalwoorden Romeinen met indeling in semantische subdomeinen van Louw-Nida

BIJLAGE 3 OVERZICHT VAN GEBRUIKTE SEMANTISCHE DOMEINEN EN SUBDOMEINEN

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de in dit onderzoek gebruikte benamingen van domeinen en subdomeinen naar het lexicon van Louw-Nida.

Semantisch domein		Semantisch subdomein	
9	People	10	Adult
11	Groups and Classes of Persons and Members of Such Groups and Classes	18	Initiated
23	Physiological Processes and States	61	To have sexual intercourse
27	Learn	1	To learn
		18	To be familiar with
28	Know	1	To know
		7	To know how to
		8	Specialized knowledge
		9	Skillful
		17	Knowledge
		19	Esoteric knowledge
		38	To reveal
		77	Secret
80	To keep secret		
29	Memory and Recall	6	To remember
31	Hold a View, Believe, Trust	27	To acknowledge
32	Understand	4	To understand
		16	To understand / understanding
		31	Wise / wisely
		32	Wisdom
		33	Wise
		35	Wise man
		37	Insight
		41	Wisdom (title of a book)
		55	A foolish
		57	Foolishness
		58	Nonsense
59	Cause to be nonsense		
68	Aspect	23	Complete
73	Genuine, Phony	6	Genuine
79	Features of Objects	129	Perfect (physical)
87	Status	12	Honor
88	Moral and Ethical Qualities and Related Behavior	36	Perfect (moral)
		100	Mature

Tabel 5: Beschrijving van gebruikte domeinen en subdomeinen naar het lexicon van Louw-Nida

BIBLIOGRAFIE

Primaire literatuur, lexica en commentaren

Aland, Kurt et al. *Novum Testamentum Graece*. 28. Revidierte Auflage, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.

Bauer, Walther et al. *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, 6., völlig neu bearbeitete Auflage von Kurt und Barbara Aland, Berlin: Walter de Gruyter, 1988.

BibleWorks 10, Software for Biblical Exegesis and Research, Norfolk: BibleWorks, 2017.

Conzelmann, Hans, *Der Erste Brief an die Korinther* (KEK), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.

Dodd, Charles H. *The Epistle of Paul to the Romans*, New York: Harper & Row, 1932.

Dunn, James D. G. *Romans 1-8* (WBC 38a), Dallas: Word books, 1988.

Dunn, James D. G. *Romans 9-16* (WBC 38b), Dallas: Word books, 1988.

Fee, Gordon D. *The First Epistle to the Corinthians*, 2nd Revised Edition (NICNT), Grand Rapids: Eerdmans, 2014.

Fitzmyer, Joseph A. *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33), New York: Doubleday, 1993.

Hays, Richard B. *First Corinthians* (IBC), Louisville: Westminster John Knox, 1997.

Jewett, Robert, *Romans. A Commentary* (Hermeneia), Minneapolis: Fortress, 2007.

Logos Bible Software 8, Software for Biblical Exegesis and Research, Bellingham: Faithlife, 2019.

Louw, Johannes P. en Eugene A. Nida, *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*, New York: United Bible Societies, 1989.

Moo, Douglas J. *The Epistle to the Romans* (NICNT), Grand Rapids: Eerdmans, 1996.

Schrage, Wolfgang, *Der erste Brief an die Korinther*, 1. Teilband 1 Kor 1,1-6,11 (EKKNT VII/1), Zürich: Benziger, 1991.

Wilckens, Udo, *Der Brief an die Römer*, Rom 6-11 (EKKNT, VI/2), Zürich: Benziger, 1980.

Wolter, Michael, *Der Brief an die Römer*, Teilband 1: Röm 1-8 (EKKNT, VI/1), Zürich: Benziger, 2014.

Secundaire literatuur – boeken

Dunn, James D.G. *The Theology of Paul the Apostle*, Grand Rapids: Eerdmans, 1998.

Inkelaar, Harm-Jan. *Conflict over Wisdom. The Theme of 1 Corinthians 1-4 Rooted in Scripture* (CBET 63), Leuven: Peeters, 2011.

Johnson, E. Elizabeth, *The Function of Apocalyptic and Wisdom Traditions in Romans 9-11* (SBLDS 109), Atlanta: Scholars, 1989.

Sanders, Ed P. *Paul and Palestinian Judaism: a Comparison of Patterns of Religion*, Minneapolis: Fortress, 1977.

Sanders, Ed P. *Paul : The Apostle's Life, Letters, and Thought*, Minneapolis: Fortress, 2015.

Theis, Joachim. *Paulus als Weisheitslehrer: der Gekreuzigte und die Weisheit Gottes in 1 Kor 1-4* (Biblische Untersuchungen 22), Regensburg: Friedrich Pustet, 1991.

Theissen, Gerd. *Psychologische Aspekte Paulinischer Theologie* (FRLANT 131), Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1983.

Theissen, Gerd en Petra von Gemünden, *Der Römerbrief: Rechenschaft eines Reformators*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016.

Willemsen, Rik F. *Wat is wijsheid? Paulus' Wijsheidsverkondiging aan de Gemeente in Korinthe in het Licht van de Intertestamentaire Wijsheidsliteratuur* (Master Thesis), Groningen: in eigen beheer, 2015.

Secundaire literatuur – artikelen

Bennema, Cornelis, 'The strands of wisdom tradition in intertestamental Judaism: origins, developments and characteristics', *TynBul* 52:1 (2001), pp. 61-82.

Bouzard, Walter C. 'The Theology of Wisdom in Romans 1 and 2: a Proposal', *WW* 7 (1987), pp. 281-291.

Collins, C. John, '1 Corinthians 8:6 and Romans 11:36: a Pauline Confession with a Hellenistic Setting', *Presb* 43:2 (2017), pp. 55-68.

Conzelmann, Hans, 'Paulus und die Weisheit', *NTS* 12 (1986), pp. 231-244.

Pereira-Delgado, Álvaro, "'Las profundidades de Dios" en 1 Corintios 2,10 y Romanos 11,33', *Biblica* 94 (2013), pp. 237-256.

DATAMANAGEMENTPLAN

1. Algemeen

NAAM STUDENT: drs. R. F. (Rik) Willemsen

NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S): dr. J. L. H. (Jan) Krans

DATUM: 20 - 08 - 2019

VERSIE: 1.0

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE: Paulus: wijsheidsleraar voor de Romeinen?

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N) :

In het onderzoek wordt onderzocht in hoeverre Paulus'gebruik van wijsheidsconcepten in 1 Korinthiërs continuïteit vertoont in de Romeinenbrief. Hiertoe wordt een methode gehanteerd van tekstvergelijking op basis van semantische domeinen met behulp van digitale zoekmethoden (BibleWorks, Logos). De resultaten worden door middel van gangbare exegetische methoden geanalyseerd en gewaardeerd.

TYPEN ONDERZOEKSDATA:

Schriftelijke bronnen: primaire literatuur in de vorm van de twee brieven zelf, secundaire literatuur in de vorm van lexica, wetenschappelijke commentaren, relevante artikelen. Er is gebruik gemaakt van een door mij eerder geschreven thesis over dit onderwerp (OLCL#981754215). Een deel van het theoretisch kader is geconstrueerd op basis van data verkregen door middel van elektronische zoekopdrachten aan de hand van het semantisch lexicon van Louw en Nida, geraadpleegd in BibleWorks en Logos.

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN:

01 - 03 - 2019 tot 01 - 08 - 2019

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE:

Er is naast laptop en desktop geen specifieke hardware gebruikt.

Data-analyse is deels uitgevoerd met behulp van bijbelsoftware: BibleWorks 10 en Logos 8

BESTANDSFORMATEN:

DOCX, XLSX, PDF

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB):

< 1 MB

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK:

Lokale opslag op laptop / desktop. Backups op externe harde schijven (2).
Backups van schrijfwersie thesis tevens opgeslagen in de cloud (Dropbox, geen privacygevoelige informatie)

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

idem

Na indienen eindversie wordt de schrijfwersie van de thesis van de cloud verwijderd

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK:

Student

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK:

Student

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA:

Student

PRIVACYGEVOELIGE DATA: JA / NEE

Nee

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGELD?

n.v.t.

6. Overige zaken

n.v.t.

=====

(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____
_____
_____

Naam, handtekening: Jan Kraus

Datum: 30-8-2019

=====

TOELICHTING

Ad 1. Algemeen

Noteer de datum waarop het datamanagementplan is ingevuld en noteer de versie bijv. 1.0.

In de loop van het onderzoek kunnen mogelijk zaken als de onderzoeksmethode wijzigen of bij nader inzien toch privacygevoelige issues gaan spelen. Wijzig dan naast de betreffende paragraaf ook de datum en het versienummer.

Vul alle velden in, of vermeld expliciet: niet van toepassing/n.v.t.

Ad 2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

Geef een korte omschrijving van het onderzoek en beschrijf welke onderzoeksmethoden gebruikt gaan worden.

Omschrijf het type onderzoeksdata, zoals schriftelijke bronnen (archieven, literatuur), transcripties, interviews (bijv. beeld- en geluidsopnamen), verslagen, vragenlijsten, enquêteresultaten, afbeeldingen.

Vermeld ook als het bijvoorbeeld ruwe data of afgeleide data betreft.

Ad 3. Technische aspecten

Wordt specifieke hardware gebruikt naast pc/laptop? Wordt specifieke software gebruikt bijv. voor data-analyse? Bestandsformaten kunnen bijvoorbeeld zijn: DOCX, TXT, XLSX, PDF, WAV, JPG.

De omvang van bestanden kan weergegeven worden in megabyte, gigabyte of terabyte. Geef in ieder geval een globale schatting indien bij aanvang van het onderzoek nog niet precies de omvang te bepalen is.

Sla data tijdens het onderzoek op de juiste (veilige) locatie op. Bijvoorbeeld privacygevoelige data op de Home-directory van de Vrije Universiteit. De H-schijf van de VU is overigens altijd de meest veilige opslaglocatie. Sla privacygevoelige data nooit in de cloud op. Gebruik clouddiensten uitsluitend voor het opslaan van standaard data, zoals een wetenschappelijk artikel in PDF. USB-sticks en de eigen laptop zijn eveneens ongeschikt voor opslag van (privacygevoelige) data. Deze kunnen immers verloren of gestolen worden of beschadigd raken.

Denk ook aan een goede, veilige en regelmatige back-up van de versies van je masterscriptie.

Na afloop van het onderzoek kunnen data gepubliceerd worden als onderdeel van de masterscriptie, bijvoorbeeld in een bijlage. Dat geldt met name voor kleine dataverzamelingen, die geen privacygevoelige gegevens bevatten. Via de bibliotheek PThU kunnen (geanonimiseerde) data als losse bestanden bij de scriptie worden gearchiveerd. Via de bibliotheek PThU kunnen bestanden met privacygevoelige data worden gearchiveerd in een speciaal daarvoor beschikbare data-opslag faciliteit van de VU (ArchStor/DarkStor).

Ad 4. Verantwoordelijkheden

In het kader van wetenschappelijke integriteit is het belangrijk om te beschrijven op welke wijze data veilig opgeslagen zijn en beheerd worden. Daarmee wordt o.a. de controleerbaarheid van de data gewaarborgd. Zie ook de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit 2018 (te vinden op www.pthu.nl/Onderzoek-PThU/Academic_Integrity/).

Geef aan wie de data tijdens het onderzoek beheert. Dat zal veelal de student zelf zijn. Heeft echter de scriptiebegeleider ook toegang? Na afloop kan de student het beheer overdragen aan de PThU (bibliotheek).

Laat ook geïnterviewden weten, hoe (privacygevoelige) data worden beheerd en door wie.

Ad 5. Juridische en ethische aspecten

Omschrijf wie (mede-)eigenaar is van de data.

Indien er sprake is van privacygevoelige gegevens is het noodzakelijk zeer zorgvuldig om te gaan met de verzamelde onderzoeksdata. Denk daarbij aan persoonsgegevens (naam, adres, leeftijd, geslacht), maar ook aan het BSN of religieuze overtuiging.

Sla deze dus altijd veilig op (zie ad 3). Voorkom datalekken! Laat geïnterviewden weten hoe met de data wordt omgegaan. Vraag hen via een zogeheten *Informed consent-formulier* vooraf om toestemming te geven voor het onderzoek en het gebruik en de opslag van de onderzoeksdata. Geef aan dat je de verzamelende data uitsluitend gebruikt voor jouw onderzoek.

Anonimiseer zo veel mogelijk de data.

Ad. 6 Overige zaken

Vermeld hier onderwerpen die niet ondergebracht konden worden bij eerdere onderdelen.

Overleg te allen tijde met je begeleiders indien zaken niet helder zijn, je twijfelt over de juiste wijze van data verzamelen of over het opslaan van data. Of vraag advies aan de bibliotheek PThU.

PThU, Amsterdam/Groningen
(bestandsversie: 20190703)

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: drs. R. F. (Rik) Willemsen

Titel masterthesis: Paulus: wijsheidsleraar voor de Romeinen?

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Amersfoort, 23-08-2019

_____

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Amersfoort, 23-08-2019

_____